

ISSN 2413-7189

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМ. В. М. КОРЕЦЬКОГО
ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВЧИХ ПЕРЕДБАЧЕНЬ І ПРАВОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ
ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «МІЖНАРОДНА ЕКОЛОГІЧНА АКАДЕМІЯ»

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

науково-практичний журнал

Випуск 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Гетьман А.П., доктор юридичних наук, професор, лауреат Державної премії, Заслужений діяч науки та техніки України, ректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, академік Національної академії правових наук України (*Голова Редакційної ради*);

Костицький В.В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії права і держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заслужений юрист України, академік Національної академії правових наук України, президент ГО «Міжнародна екологічна академія» (*головний редактор*);

Наливайко Л.Р., доктор юридичних наук, професор, помічник ректора Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, віце-президент Асоціації українських правників;

Шемшученко Ю.С., доктор юридичних наук, професор, директор Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, академік Академії наук України та Національної академії правових наук України.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Андрійцев В.І., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського та цивільного права Національного гірничого університету, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України; **Анісімова А.В.**, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; **Балюк Г.І.**, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри екологічного права Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка; **Бобкова А.Г.**, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України; **Гривцова Р.Ю.**, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри службового та медичного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка; **Єрмоленко В.М.**, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України; **Захарченко П.П.**, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії права та держави Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка; **Кобецька Н.Р.**, доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри трудового, екологічного та аграрного права Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; **Коваленко Т.О.**, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри аграрного та земельного права Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка; **Кулинич П.Ф.**, доктор юридичних наук, професор, завідувач сектору проблем аграрного та земельного права Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України, член-кореспондент Національної академії правових наук України; **Мироненко І.В.**, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; **Нагребельний В.П.**, кандидат юридичних наук, член-кореспондент Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, старший науковий співробітник, заступник директора Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України; **Новицька Н.Б.**, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри цивільного права та процесу Університету державної фіскальної служби України; **Носік В.В.**, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри земельного та аграрного права Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член-кореспондент Національної академії правових наук України; **Перейра Андре**, доктор юридичних наук, професор Центру біомедичного права Юридичного факультету Коїмбрського університету (Португалія); **Розовський Б.Г.**, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, професор Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля; **Романко С.М.**, кандидат юридичних наук, доцент, завідувачка відділу Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи; **Сидор В.Д.**, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Київського інституту інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»; **Соколова А.К.**, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; **Суходольська А.А.**, доцент, доцент Національного авіаційного університету; **Харитонова Т.С.**, доктор юридичних наук, доцент, завідувачка кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія»; **Шульга М.В.**, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, член-кореспондент Національної академії правових наук України; **Юнгер В. І.**, кандидат медичних наук, заступник головного лікаря з поліклінічної роботи Клінічної лікарні «Феофанія» Державного управління справами, старший викладач кафедри менеджменту охорони здоров'я Національного медичного університету імені О. О. Богомольця, доцент кафедри національної безпеки, публічного управління та адміністрування ДУ «Житомирська політехніка».

Редакція журналу не завжди поділяє позиції авторів з приводу висловлюваних проблем і не несе відповідальності за зміст авторських публікацій.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Журнал рекомендовано до друку Рішенням Вченої ради Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи (протокол № 5 від 18 грудня 2025 р.).

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. (додаток 4) збірник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (D8 «Право»).

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 220 від 23.01.2025 року.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України (вул. Трьохсвятительська, буд. 4, м. Київ, 01001, idpnanu@gmail.com, тел. +38 (044) 278 51 55).

© Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України, 2025

© Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи, 2025

© Громадська організація «Міжнародна екологічна академія», 2025

ISSN 2413-7189

V.M. KORETSKY INSTITUTE OF STATE AND LAW
INSTITUTE OF LEGISLATIVE PREDICTIONS AND LEGAL EXPERTISE
NON-GOVERNMENTAL ORGANISATION "INTERNATIONAL ENVIRONMENTAL ACADEMY"

ENVIRONMENTAL LAW

scientific and practical journal

Issue 2

Publishing House
"Helvetica"
2025

EDITORIAL COUNCIL

Hetman Anatolii, Doctor of Legal Sciences, Professor, Laureate of the State Prize, Honored Figure of Science and Technology of Ukraine, Rector of Yaroslav Mudryi National Law University, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (*Chief of the Editorial Council*);

Kostytskyi Vasyl, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of Theory and History of Law and State of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Honored Lawyer of Ukraine, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, President of NGO “International Ecological Academy” (*Editor-in-Chief*);

Nalyvaiko Larysa, Doctor of Law, Professor, Assistant to the Rector of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Vice-President of the Association of Ukrainian Lawyers;

Shemshuchenko Yuri, Doctor of Legal Sciences, Professor, Director of V.M. Koretsky Institute of State and Law of NAS of Ukraine, Academician of the Academy of Sciences of Ukraine and National Academy of Legal Sciences of Ukraine.

EDITORIAL BOARD

Andreitsev Volodymyr, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of Economic and Civil Law of National Mining University, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine; **Anisimova Hanna**, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Environmental Law of Yaroslav Mudryi National Law University; **Baliuk Halyna**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of Environmental Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv; **Bobkova Antonina**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; **Hrytsova Radmyla**, Ph.D. in Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Service and Medical Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv; **Yermolenko Volodymyr**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Agrarian, Land and Environmental Law named after V.Z. Ianchuk of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine; **Zakharchenko Petro**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of History and Theory of Law and State of the Institute of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv; **Kobetska Nadiia**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Labor, Environmental and Agrarian Law of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University; **Kovalenko Tetiana**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of Agrarian and Land of the Institute of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv; **Kulynych Pavlo**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Sector of Agrarian and Land Law of V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; **Myronenko Ihor**, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Civil Law of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University; **Nahrebelnyi Volodymyr**, Ph.D. in Law, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Senior Researcher, Deputy Director of V.M. Koretsky Institute of State and Law of NAS of Ukraine; **Novytska Nataliia**, Doctor of Legal Sciences, Senior Researcher, Professor at the Department of Private Law of State Tax University of Ukraine; **Nosik Volodymyr**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Land and Agrarian Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; **Pereira Andre**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Center for Biomedical Law, Law Faculty of the Coimbra University; **Rozovskyi Borys**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University; **Romanko Svitlana**, Ph.D. in Law, Associate Professor, Head of the department of the Institute of Legislative Provisions and Legal Expertise; **Sydor Viktoriia**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of Constitutional, Administrative and International Law of Kyiv Institute of Intellectual Property and Law of the National University “Odesa Law Academy”; **Sokolova Alla**, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Environmental Law of Yaroslav Mudryi National Law University; **Sukhodolska Anastasiia**, Associate Professor, Associate Professor of the National Aviation University; **Kharytonova Tetiana**, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Agrarian, Land and Environmental Law of the National University “Odesa Law Academy”; **Shulha Mykhailo**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Land and Agrarian Law of Yaroslav Mudryi National Law University, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; **Yunher Vitalii**, Candidate of Medical Sciences, Deputy Chief Physician for Polyclinic Work of Feofaniya Clinical Hospital of the State Administration of Affairs, Senior Lecturer at the Department of Health Care Management of Bogomolets National Medical University, Associate Professor at the Department of National Security, Public Management and Administration of Zhytomyr Polytechnic State University.

The Editorial Board may not share the authors' opinion and assumes no responsibility for the content of manuscripts.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

The journal is recommended for printing by the Academic Council of the Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise (Protocol № 5 dated December 18, 2025).

Based on the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 886 of 02.07.2020 (Annex 4) the journal is included in the List of scientific professional publications of Ukraine of category “B” in the field of legal sciences (D8 “Law”).

Registration of Print media entity: Decision of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine: Decision No. 220 as of 23.01.2025.

Media entity – V. M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine
(Triokhsviatytelska str., 4, Kyiv, Ukraine, 01001, idpnanu@gmail.com, tel. +38 (044) 278 51 55).

© V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2025

© Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise, 2025

© Non-Governmental Organisation “International Environmental Academy”, 2025

ISSN 2413-7189

ЗМІСТ

Баклан О. В. Щодо принципів адміністративно-правового, господарсько-правового та екологічно-правового регулювання у сфері економіки та підприємництва	7
Бахновська І. П. Теоретико-правові засади адміністративно-правового статусу громадян у публічному управлінні щодо відносин в сфері охорони довкілля.....	15
Бевз О. В. Природоорієнтовані рішення: легітимізація відповідно до міжнародних підходів та в екологічному законодавстві України.....	20
Бринзанська О. В. Рамкові рішення Ради ЄС у сфері охорони навколишнього середовища засобами кримінального права.....	26
Власенко Ю. Л. ESG як інструмент сучасної екологічної та кліматичної політики: правовий та фінансовий вимір.....	31
Єрмоленко В. М. Раціональне використання земель як базове поняття земельного права	38
Ковальов Ю. Ю. Роль екологічних експертиз у судочинстві: сучасні можливості та проблеми реалізації.....	43
Костицький В. В., Костицька І. О., Суходольська А. А. Антропоцентризм як основа модернізму в сучасному розвитку екологічного права та права охорони здоров'я.....	49
Кравченко О. М. Самохист та охорона комерційної таємниці бізнесу або конфіденційної інформації бізнесу в Україні.....	54
Марич Х. М. Утримання диких тварин у зоопарках: європейські стандарти та законодавство України.....	60
Орловська Н. А. Концептуальні питання кримінально-правового захисту довкілля	65
Позняк Е. В., Шараєвська Т. А., Бевз О. В. Міждисциплінарні науково-практичні підходи до вирішення проблем правового регулювання забезпечення ядерної та радіаційної безпеки в Україні в мирних умовах і в умовах воєнного стану (до 39 роковин чорнобильської катастрофи).....	71
Шерстюк В. О. Правові проблеми рециклінгу будівельних відходів під час війни.....	83

CONTENTS

Baklan O. V. On the principles of administrative-legal, economic-legal and environmental-legal regulation in the sphere of economy and entrepreneurship.....	7
Bakhnovska I. P. Theoretical and legal principles of the administrative and legal status of citizens in public administration with regard to relations in the sphere of environmental protection.....	15
Bevz O. V. Nature-based solutions: legitimization in accordance with international approaches and environmental legislation of Ukraine.....	20
Brynzanska O. V. Framework decisions of the council of the EU about protection of environment through criminal law	26
Vlasenko Yu. L. ESG as a tool of modern environmental and climate policy: legal and financial dimension.....	31
Yermolenko V. M. Rational use of land as a basic concept of land law.....	38
Kovalov Yu. Yu. The role of environmental expert examinations in legal proceedings: modern capabilities and implementation challenges.....	43
Kostytskyi V. V., Kostytska I. O., Sukhodolska A. A. Anthropocentrism as the basis of modernism in the contemporary development of environmental law and health law.....	49
Kravchenko O. M. Self-ability and protection of business trade secrets or confidential business information in Ukraine.....	54
Marych Kh. M. Keeping wild animals in zoos: European standards and legislation of Ukraine.....	60
Orlovska N. A. Conceptual issues of criminal law protection of the environment.....	65
Pozniak E. V., Sharaievska T. A., Bevz O. V. Cross-disciplinary scientific and practical approaches to solving problems of nuclear and radiation safety legal regulation in Ukraine in peacetime and under martial law (on the 39th anniversary of the Chernobyl disaster).....	71
Sherstiuk V. O. Legal problems of construction waste recycling during wartime.....	83

Баклан О. В.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін
Інституту права та суспільних відносин
Закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна»
ORCID: 0000-0002-1878-1349

ЩОДО ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО ТА ЕКОЛОГІЧНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ ТА ПІДПРИЄМНИЦТВА

ON THE PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE-LEGAL, ECONOMIC-LEGAL AND ENVIRONMENTAL-LEGAL REGULATION IN THE SPHERE OF ECONOMY AND ENTREPRENEURSHIP

У статті розглядаються теоретико-прикладні питання щодо оптимізації суспільних відносин у сфері економіки та підприємництва за допомогою запровадження та дотримання традиційних принципів адміністративно-правового, господарсько-правового та екологічно-правового спрямування.

Дослідження проводилося з урахуванням того, що сьогодні відновленню економіки України продовжують перешкоджати складна безпекова ситуація, нестача кваліфікованих працівників та російські обстріли енергоінфраструктури. До того ж, у 2023 кращим показником відновлення ВВП сприяли низька база порівняння після падіння 2022 року та стрімке збільшення державних видатків, які у 2024 році вже скоріше є нормою воєнного часу [1]. Все це спонукає до досліджень щодо правового регулювання суспільних відносин у сфері економіки, її матеріальної основи – у сфері підприємництва зокрема.

У статті враховано, що тривалий час вітчизняною юридичною наукою, яка відводила принципам права роль винятково ідеологічної складової, не визнавався їхній безпосередній регулюючий вплив на суспільні відносини, що зрештою негативно вплинуло на розвиток національної правової науки. Нині це починають декларувати і науковці і державні діячі, говорячи, що надання нової якості принципам права посилить правову систему держави.

У статті безпосередньо аналізується роль принципів регулювання окремих секторів економіки та підприємництва, які разом із нормами права беруть участь у здійсненні регулятивної і правоохоронної функцій права. В дослідженні послідовно звертається увага, враховується і використовується зміст теоретико-прикладного тлумачення таких понять як: «принцип», «принцип управління», «принцип правового регулювання», «принцип державного управління». На протязі дослідження врахована і роль принципів права у процесі правозастосування стосовно функціонального підходу до побудови системи принципів права, на базі якого визначають дві взаємопов'язані групи принципів права, а саме: принципи, зміст яких становлять вимоги до механізму праворегулювання, і принципи, вимоги яких застосовуються безпосередньо до суспільних відносин, що є предметом такого регулювання.

Ключові слова: *принцип правового регулювання; механізм правового регулювання; адміністративно-правове регулювання; господарсько-правове регулювання; екологічно-правове регулювання; сфера економіки та підприємництва.*

The article considers theoretical and applied issues of optimizing public relations in the sphere of economy and entrepreneurship through the introduction and observance of traditional principles of administrative-legal, economic-legal and environmental-legal orientation.

The study was conducted taking into account the fact that today the recovery of Ukraine's economy continues to be hindered by the difficult security situation, the shortage of qualified workers, and russian shelling of energy infrastructure. In addition, in 2023, the best indicators of GDP recovery were facilitated by the low base of comparison after the fall in 2022 and the rapid increase in government spending, which in 2024 is already more likely to be the norm of wartime [1]. All this encourages research on the legal regulation of public relations in the sphere of economy, its material basis – in the sphere of entrepreneurship in particular.

The article takes into account that for a long time, domestic legal science, which assigned the principles of law the role of an exclusively ideological component, did not recognize their direct regulatory influence on social relations, which ultimately negatively affected the development of national legal science. Now both scientists and statesmen are beginning to declare this, saying that giving a new quality to the principles of law will strengthen the legal system of the state.

The article directly analyzes the role of the principles of regulation of individual sectors of the economy and entrepreneurship, which, together with the norms of law, participate in the implementation of the regulatory and law

enforcement functions of law. The study consistently draws attention, takes into account and uses the content of the theoretical and applied interpretation of such concepts as: "principle", "principle of management", "principle of legal regulation", "principle of public administration". During the study, the role of the principles of law in the process of law enforcement is also taken into account in relation to the functional approach to building a system of principles of law, on the basis of which two interrelated groups of principles of law are determined, namely: principles, the content of which constitute the requirements for the mechanism of legal regulation, and principles, the requirements of which are applied directly to social relations, which are the subject of such regulation.

Key words: *principle of legal regulation; mechanism of legal regulation; administrative and legal regulation; economic and legal regulation; environmental and legal regulation; sphere of economy and entrepreneurship.*

На початку відмітимо і відштовхнемося від того, що дефініція «принцип» походить від латинського слова «principium», що означає основні, найзагальніші, вихідні положення, засоби, правила, які визначають природу і соціальну сутність явища, його спрямування і найсуттєвіші властивості.

Відомий дослідник у царині принципів управління А. Файоль вважав [2], що кожне правило, адміністративний засіб, які зміцнюють соціальне утворення або полегшують його здійснення, мають бути серед принципів.

Безумовно, що принцип – це специфічне поняття, у якому міститься не стільки сама закономірність, відношення, взаємозв'язок, скільки наше знання про них. Принцип є фіксацією результатів наукового пізнання зі всіма наслідками [3].

Здійснюючи дослідження щодо правових принципів регулювання економіки та підприємництва, слід зазначити, що майже всі ці тлумачення є досить корисними та можуть бути використані у даної роботі. Беззаперечно, що принципи правового управління – важлива категорія як галузевих правових наук так і науки управління тощо. Принципи відображають сутність і реальність процесів публічного і правового управління. Вони є результатом узагальнення об'єктивних законів і закономірностей, притаманних їм рис і ознак. Принцип державно-правового управління як закономірність, відношення або взаємозв'язок суспільно-політичної природи та інших груп елементів державно-правового управління (системи онтологічних елементів), виражається у певному науковому положенні, переважно закріпленому правом, що застосовується в управлінській діяльності.

Розвиваючи подібні думки та погляди відома вітчизняна вчена О.П. Рябченко правильно підкреслює [4, с. 30], що принцип державного управління треба розглядати як закономірність, як відносини або взаємозв'язок суспільно-політичної природи та інших груп елементів державного управління, що знаходить власне вираження у певному науковому положенні, закріпленому нормою права. В управлінні основні положення – принципи застосовується в діяльності людей. Таким чином, доцільно виокремлення таких ознак державного управління як: закономірність, існування відносин та взаємозв'язок. Державне (з часом все частіше і частіше – публічне) управління може розглядатися і як закономірність

і, в той же час, є відносинами або взаємозв'язками. Виникає питання щодо доцільності такого тримірного уявлення про державне управління, кожен з аспектів якого існує окремо. Допомогає розв'язанню цього питання, на слухну думку О.П. Рябченко [4, с. 31], врахування того факту, що основу принципів повинен становити діалектичний закон розвитку.

Враховуючи вищезазначене, небезпідставно варто назвати принципом публічно-правового управління (зрозуміло, що визначаючи і використовуючи термін «публічно-правове» управління дещо збільшується предмет дослідження) об'єктивні, універсальні, необхідні закономірності взаємовідносин між суб'єктом та об'єктом управління. Варто прийняти і ствердження, що характер взаємовідносин (незалежно від правової належності) між суб'єктом та об'єктом управління змінюється відповідно до змін форм державного устрою. Тому як справедливо вважає О.П. Рябченко, що принцип державного управління економікою – це об'єктивні, універсальні, необхідні закономірності взаємовідносин між керівним суб'єктом державного управління економікою та структурними елементами економіки, причому взаємовідносини мають характер відповідний до діючої форми державного устрою [4, с. 32]. Дані висновки цілком корисні для визначення і виокремлення як принципів адміністративно-правового, господарсько-правового, екологічно-правового (так і іншої правової належності) регулювання підприємництва в вітчизняній правовій системі.

Далі слід відмітити, що нині існує багато підходів до обґрунтованої систематизації принципів управління (регулювання тощо). Так, наприклад, Н.Р. Нижник [5] визначає такі групи принципів:

- «суспільно-політичні», які відображають та розкривають соціальну природу державного управління, його детермінованість і зумовленість суспільством. Систему цих принципів складають та характеризують демократизм, законність, об'єктивність, гласність;

- «культури управління», що синтезовані на основі дослідження функціональної та організаційної структур державного управління. До цих принципів, на думку Н.Р. Нижник, належать: функціональність, диференціація та фіксування функцій шляхом видання правових норм, сумісність функцій, концентрація функцій, необхідність (стосовно управлінських об'єктів), комбінування функцій,

відповідність функцій потребам і запитам управлінських об'єктів [5, с. 162-163].

Н. Нижник разом з О. Машковим також запропонували таку систематизацію принципів державного управління, як: «1) суспільно-політичні принципи, 2) структурні принципи, 3) принципи державно-управлінської діяльності» [6, с. 56-58].

Відомий вітчизняний дослідник М.М. Мартиненко пропонує звернути увагу управлінців до наступних принципів: цілеспрямованості; врахування інтересів; ієрархічності; взаємозалежності; динамічної рівноваги [7].

Грунтовний, аналіз проблеми систематизації принципів управління дає підстави фахівцям науки управління визначати таку наступну класифікацію принципів управління як:

1) «суспільно-політичні принципи», які сформульовані в результаті пізнання соціальної природи державного управління, загальних закономірностей та основних особливостей його розвитку;

2) «функціонально-структурні принципи», які абстраговані за допомогою дослідження взаємодії компонентів суб'єкта і об'єктів державного управління і які розкривають закономірності структури державно-управлінських дій;

3) «організаційно-структурні принципи», що відображають характер, закономірності й специфіку організаційної структури державного управління (передусім системи його органів), є початком її формування і вдосконалення, а також організації державно-управлінського впливу;

4) «принципи державно-управлінської діяльності», які розкривають закономірності, відносини та взаємозв'язки методів, форм і стадій управлінської діяльності державних органів при формуванні й реалізації управлінських функцій та підтримці власної життєздатності [8].

Отже, як бачимо, є підстави слушно відмітити, що «універсальних, однакових для всіх країн і режимів систем управління не існує. Деякі загальні принципи в кожній системі набувають конкретного змісту і форми реалізації» [8].

Так, наприклад, узагальнюючи праці і інших науковців з окресленої проблематики [див., наприклад, 9; 10 та ін.], з набуттям незалежності нині до загальних принципів господарювання можна віднести: забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання; свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом; вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України; обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства й держави; захист національного товаровиробника; заборона

незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини та деякі інші.

В основному на цих принципах господарювання повинні виникати, змінюватися та припинятися правовідносини суб'єктів господарювання та підприємництва з державою.

Так в контексті даного дослідження (зокрема щодо підтвердження вищезгаданих принципів екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства й держави та деяких ін.), варто згадати, дослідження екологічної відповідальності бізнесу, які, до речі, висвітлюються у роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема Віннікової Т. О., Гаєвської М. В., Гасій В. В., Грішнєвої О. А., Костицького В. В., Косякової І. В., Крупіної Н. Н., Пахомової Н. В., Потравного І. М., Пусенкової Н. М., Салдаєвої М. М., Янковської А. А., а також Banerjee S. B., Schaefer A., Harvey B., Porter M. E., vander Linde C., Scheltegger S., Figger F. та ін.. Аналіз змісту цих праць дає беззаперечні підстави принципово та беззаперечно стверджувати, що екологічна відповідальність бізнесу має бути не поодинокими випадками, а має стати життєвою філософією для суспільства, підприємств та уряду [11], що ілюструє, доповнює і підтверджує такі принципи як: невідворотності покарання; непротиставлення економічної доцільності правовому режиму законності екологічної безпеці та ін.

Щодо підтвердження інших вищезгаданих принципів буде непомилковим зауваження, що їх правова реалізація відбувається комплексно, тобто, насамперед, за допомогою господарсько-правового і адміністративно-правового впливу на суспільні відносини в сфері економіки та підприємництва (та іншого упорядкування, зокрема, і екологічно-правового регулювання вітчизняного підприємництва тощо).

Так, наприклад, забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання декларується статтею 15 Конституції України «Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності» та статтею 42 «Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монополією становити на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом». Насамперед, це досягається за рахунок регулювання конкуренції у підприємстві. За законодавством України, «економічна конкуренція – змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту

товарів на ринку» [12, с. 1] Конкуренція передбачає існування достатньої кількості підприємств та підприємців, де вплив будь-якого суб'єкта господарювання на ціноутворення не може бути визначальним. Недосконала або повністю вільна конкуренція та наявність монополій створюють серйозні проблеми в економіці загалом та комерційній господарській діяльності зокрема. Як відомо, недосконала конкуренція виникає тоді, коли будь-який суб'єкт підприємництва має змогу одноосібно впливати на ціни, тобто монополія замінює конкуренцію, завдаючи шкоди економіці країни (його екології тощо) або окремій її галузі чи певному регіону країни.

За таких умов виникає необхідність застосування державної антимонопольної політики на основі антимонопольного законодавства, яке щодо захисту конкуренції, як відомо, може передбачати: децентралізацію державного управління (регулювання тощо); лібералізацію регулюючого впливу держави на різноманітні правові відносини у сфері підприємництва; створення умов появи та розвитку нових суб'єктів підприємництва на монополізованому ринку товарів та послуг; поділ (або ліквідація) державних монополійних утворень та державних організаційних структур монопольного типу.

Застосування державної антимонопольної політики на основі антимонопольного законодавства щодо захисту конкуренції може також передбачати наступні групи заходів та засобів: децентралізація державного управління (регулювання тощо) щодо захисту конкуренції у сфері підприємництва має передбачати розмежування функцій управління (регулювання тощо) між органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; мінімізацію права втручання у господарську діяльність підприємств (крім випадків, передбачених законодавством України) під страхом застосування заходів юридичної відповідальності; поступову переорієнтацію у сфері підприємництва компетенції органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з галузевих засад управління (регулювання тощо) на функціональні; лібералізація регулюючого впливу держави на правові відносини у сфері підприємництва може передбачати скорочення переліку видів підприємницької діяльності, що ліцензуються (чи потребують дозволу) або є державною монополією; скорочення переліку товарів та послуг, які підлягають квотуванню, ліцензуванню чи патентуванню; створення та забезпечення державою прозорого функціонування спеціальних (вільних) економічних зон; лібералізація митної, податкової, кредитної, екологічної політики тощо; створення умов появи та розвитку нових суб'єктів підприємництва на монополізованому ринку товарів та послуг – це суспільно обґрунтована підтримка нових суб'єктів підприємництва додатковими пільгами в отриманні державних кредитів, державних замовлень, у забезпеченні ресурсами, що

централізовано розподіляються державою; державне сприяння розвитку малих підприємств та залученню інвестицій у сферу підприємництва (наприклад, щодо енергетично заощадливих, екологічно чистих і мало шкідливих виробництв тощо), що також ілюструє і підтверджує такі принципи як: науковості та оптимальності державного управління; поділ (або ліквідація) державних монополій і державних організаційних структур монопольного типу передбачає роздроблення великих підприємств з метою зниження рівня монополізації ринку державними монополійними утвореннями та створення кількох самостійних суб'єктів господарювання або об'єднань підприємств замість монополістів; раціональний розподіл компетенції між різними органами державного управління у сфері підприємництва та оптимізація кількості державних органів управління у цій сфері; економічна багатоманітність та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання забезпечується державою за допомогою антимонопольного регулювання підприємництва, оскільки спроби деяких суб'єктів господарювання до монопольного захоплення ринку, витіснення конкурентів є дуже привабливими з точки зору отримання високих доходів. (монополійним становище суб'єкта підприємництва в Україні може визначитися, коли його частка на ринку певного товару перевищує 35%, а в окремих випадках є навіть меншою).

Таким чином висновком з зазначеного можна вважати те, що в цих багаточисельних випадках мають місце трансформації правовідносин, які потребують як адміністративно-правового, господарсько-правового (інколи екологічно-правового) так і іншого галузево-правового регулювання вітчизняної економіки та підприємництва.

Якщо держава не буде регулювати ринок, то ці функції переберуть на себе підприємства-монополісти. Монополісти часто використовують своє становище, аби отримувати не лише економічну, а й політичну вигоду, змогу завдавати шкоду іншим суб'єктам підприємництва тощо. Монопольне становище будь-якого суб'єкта господарювання небажане, особливо в тих сферах суспільного життя, де ринок може бути конкурентним, адже це сприяє застою у підприємстві, гальмуванню темпів суспільного та науково-технічного прогресу у економіці, містобудуванні, розвідку підприємництва, захисті екології та інших багатьох галузях суспільного життя.

Зловживанням монополійним становищем на ринку є дії чи бездіяльність суб'єкта господарювання, які призвели або можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції або ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, які були б неможливими за умов конкуренції.

Зловживанням монополійним становищем на ринку, зокрема, визнається:

«1) встановлення таких цін чи інших умов придбання або реалізації товару, які неможливо було б встановити за умов конкуренції; 2) застосування різних цін чи різних умов до рівнозначних угод із суб'єктами господарювання, продавцями чи покупцями без виправданих на те причин; 3) обумовлення при укладанні угод прийняття суб'єктом господарювання додаткових зобов'язань, які за своєю природою або згідно з торговими та іншими чесними звичаями у підприємницькій діяльності, не стосуються предмета договору; 4) обмеження виробництва, ринків або технічного розвитку, що завдало чи може завдати шкоди іншим суб'єктам господарювання, покупцям, продавцям; 5) часткова або повна відмова від придбання або реалізації товару за відсутності альтернативних джерел реалізації чи придбання; 6) суттєве обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивно виправданих на те причин; 7) створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) чи усунення з ринку продавців, покупців, інших суб'єктів господарювання» [12, с. 13].

Тут можна і доречно умовно назвати та виділити прямі (адміністративні) й побічні (економічні) методи антимонопольного державного регулювання підприємництва.

До прямих (адміністративних) методів антимонопольного регулювання належать заходи, що запобігають або усувають монопольне становище окремих суб'єктів ринку. Антимонопольне законодавство передбачає заходи адміністративного характеру в формі заборон, економічних санкцій, а також юридичної відповідальності [12, с. 15-25; 50-55]. Щодо відповідальності суб'єктів господарювання законодавець не уточнює її різновиди [12, с. 50]; інколи вона адміністративна [12, с. 54]; інколи цивільно-правова [12, с. 55]. Антимонопольне законодавство передбачає переважно примусові заходи, зокрема заходи відповідальності, які мають ознаки адміністративного примусу, адже ініціює та застосовує їх орган виконавчої влади – Антимонопольний комітет України. До побічних методів антимонопольного регулювання належать переважно економічні заходи та засоби запобігання і подолання монопольних явищ у підприємстві, які пов'язані з прямими методами, передусім методами правового фінансового, бюджетного та кредитного регулювання [13, с. 10; 12, с. 6, 10]. Щодо екологічно-правового регулювання вітчизняного підприємництва варто зазначити, що в сфері економіки та підприємництва воно може застосовуватися як першочергове (наприклад, екологічна відповідальність бізнесу). Щодо застосування окремих елементів екологічно-правового регулювання вітчизняної економіки та підприємництва варто також зазначити, що їх застосування можливо у випадках прямо передбачених в чинному законодавстві [14; 15 та ін.].

Характерно діє принцип свободи підприємницької діяльності у межах, визначених законом, зумовлюється змістом статті 42 Конституції України: «Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом», «Не можуть здійснювати господарську діяльність органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи» [16, с. 2]. Змістом свободи підприємницької діяльності є: 1. Підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом. 2. Особливості здійснення окремих видів підприємництва встановлюються законодавчими актами. 3. Перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, а також перелік видів діяльності, підприємництво в яких забороняється, встановлюються винятково законом. 4. Здійснення підприємницької діяльності забороняється органам державної влади та органам місцевого самоврядування. Підприємницька діяльність посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом у випадках, передбачених частиною другою статті 64 Конституції України.

Прикладом здійснення регулювання у сфері економіки та підприємництва, за допомогою передусім екологічно-правових норм, яке пов'язане із квотуванням, ліцензуванням, реєстрацією, стандартизацією та іншими обмеженнями в певних видах господарської діяльності, є реалізація деяких повноважень колишнього Міністерства екології та природних ресурсів України (Мінприроди), яке зараз шляхом злиття функціонує в складі Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України (Мінекономіки). Так, наприклад в сфері захисту довкілля, нині Мінекономіки має право на здійснення наступних повноважень:

- формування та реалізує державну політику у сфері лісового та мисливського господарства;
- формування державної політики у сфері захисту рослин;
- формування державної політики у сфері карантину рослин;
- формування та реалізує державну політику у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції;
- формування та реалізацію державної політики у сфері меліорації земель та експлуатації державних водогосподарських об'єктів комплексного призначення, міжгосподарських зрошувальних і осушувальних систем;
- та ін. [17].

Якщо уважно проаналізувати подібні чинні повноваження Мінекономіки України та порівняти їхній обсяг з колишніми (до 2014 р., або навіть до 2010 р.) повноваженнями Мінекономіки, можна помітити, що, незважаючи на певне звуження цих повноважень

і наявність є нинішньому положенні міжгалузевої норми про те, що «Мінекономіки є Національним координатором, який діє як єдиний контактний пункт між державними органами та Європейською Комісією для забезпечення загального процесу координації дій з надання допомоги згідно з інструментом Ukraine Facility (в рамках Компонентів I, II та III) і забезпечення захисту фінансових інтересів ЄС.» щодо багатьох галузей застосування, загальний обсяг повноважень Мінекономіки значно збільшився, що перетворює цей орган на управлінського монстра.

Принцип обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціального спрямування економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства й держави найповніше визначено законодавчо.

Так, норми статей 13, 16, 42 Конституції України декларують, що:

«Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності й господарювання, соціальне спрямування економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом;

Забезпечення екологічної безпеки і підтримка екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави;

Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монополією становленням на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом;

Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів» [18, с. 13, 16, 42].

Щодо забезпечення цього принципу господарювання в Україні також прийнято низку спеціальних законів [див., наприклад, 14; 15; 19 та ін.] та багато підзаконних актів як на центральному, так і місцевому рівнях.

Тобто слід констатувати, що сьогодні принцип обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціального спрямування економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства й держави потребує, так би мовити, у більшій ступені «виконавчого» забезпечення з боку органів публічної адміністрації.

Чинним законодавством заборонено незаконне втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб у господарські відносини. Цей принцип ґрунтується на конституційних положеннях про те, що «органи

державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [18, с. 19] та «Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень» [18, с. 56].

Цей принцип господарювання було розвинуто в тодішньому Господарському кодексі України: «Правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави» та «Рішення органів державної влади та органів місцевого самоврядування з фінансових питань, що виникають у процесі формування та контролю виконання бюджетів усіх рівнів, а також з адміністративних та інших відносин управління, крім організаційно-господарських, в яких орган державної влади або орган місцевого самоврядування є суб'єктом, наділений господарською компетенцією, приймаються від імені цього органу і в межах його владних повноважень. Господарська компетенція органів державної влади та органів місцевого самоврядування реалізується від імені відповідної державної чи комунальної установи. Безпосередня участь держави, органів державної влади та органів місцевого самоврядування у господарській діяльності може здійснюватися лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України» [13, с. 5 п. 1, 8 пп. 2, 3].

Крім загальних принципів господарювання законодавство безпосередньо визначало принципи підприємницької діяльності. Так, підприємництво здійснюється на основі: «вільного вибору підприємцем виду підприємницької діяльності; самостійного формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону; вільного найму підприємцем працівників; комерційного розрахунку та власного комерційного ризику; вільного розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом; самостійного здійснення підприємцем зовнішньоекономічної

діяльності, використання підприємцем належної йому частки валової виручки на власний розсуд» [13, с. 44].

Варто зробити констатуючий висновок про те що, принципи підприємницької діяльності, які визначаються законодавцем, базуються на засадах, які характеризують, передусім, лише вільну волю органу управління підприємством або внутрішнє, психічне ставлення підприємця (власника підприємства) до здійснення ним конкретної дії (бездіяльності) щодо: вільного вибору підприємцем видів підприємницької діяльності, вільного найму ним працівників, вільного розпорядження прибутком тощо.

Проаналізувавши принципи підприємницької діяльності, які визначаються законодавцем, думки вчених, що стосуються понять «принцип», «принцип управління», «принцип державного управління», «принцип державного регулювання», можна також стверджувати, що погляди деяких вчених можуть майже співпадати, хоча системна однорідність цих понять також відсутня.

Щодо упорядкування принципів правового регулювання у сфері економіки та підприємництва доречно започаткувати функціональну класифікацію основних засад регулювання правовідносин у цій сфері, яка б передбачала поділ принципів правового регулювання на загальні (фундаментальні), які насамперед визначають основні положення механізму правового регулювання у сфері підприємництва, та безпосередні, на підставі яких та за допомогою норм різної правової належності відбувається регуляція суспільних відносин у сфері підприємництва.

При цьому до фундаментальних (загальних) принципів правового регулювання у сфері підприємництва дослідники вище окреслених питань виокремлюють: заборону незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб у господарські відносини, поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, політико-правові (суспільно-правові) – демократизм, законність, об'єктивність, гласність, захист навколишнього довкілля тощо. До безпосередніх принципів адміністративно-правового регулювання у сфері економіки та підприємництва можна віднести: обов'язкову реєстрацію підприємницької діяльності, реєстрацію інвестицій, реєстрацію СЕЗ, обов'язкову сплату податків, надання (або скасування) податкових та митних пільг, функціональний та галузевий, територіальний принципи тощо.

Зазначимо в якості основного висновку, що, на відміну від норм права, принципи правового регулювання підприємництва мають здійснювати не лише звичайне регулятивне упорядкування суспільних відносин у сфері економіки і підприємництва, але й фундаментальну, стратегічну, перспективну,

програмну оптимізацію цих відносин. Тобто, принципи правового регулювання підприємництва порівняно з нормами права завжди повинні мати більш потужніший упорядковувачий системоутворюючий вплив на суспільні відносини у цій сфері.

При цьому провідна роль щодо оптимізації суспільних відносин у сфері економіки та підприємства належить запровадженню і дотриманню традиційних принципів адміністративно-правового та господарсько-правового регулювання суспільних відносин. Щодо таких важелів впливу як, наприклад, принципи екологічно-правового спрямування, слід зазначити, що в окремих секторах сфери економіки та підприємництва (як, наприклад, щодо екологічного захисту населення) цим принципам теж належить провідна роль. Щодо регулювання суспільних відносин, в інших секторах сфери економіки та підприємства (як, наприклад, залучення інвестицій у сферу підприємництва, що пов'язана з енергетично заощадливими, екологічно чистими і мало шкідливими виробництвами) принципи екологічно-правового регулювання відіграють доповнюючу деталізуючу роль в процесі оптимізації суспільних відносин, де знаходять своє місце в якості принципів, зміст яких становлять вимоги як до самого механізму праворегулювання, так і в якості принципів, вимоги яких застосовуються безпосередньо до суспільних відносин, що є предметом такого регулювання.

Список використаних джерел:

1. Самойлюк М. Трекер економіки України під час війни. *Центр економічної стратегії*: електронне видання. 10.07.2025. URL: <https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/> (дата звернення: 14.07.2025)
2. Анрі Файоль. Загальне і промислове управління. 2023. <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/5783>. (дата звернення: 21.04.2025)
3. Баклан О. В. Адміністративно-правове регулювання підприємництва в Україні (теоретико-прикладний аспект): дис. ... доктор. юрид. наук : 12.00.07 / МАУП, К., 2013. 457 с.
4. Рябченко О. П. Державне управління економікою України (адміністративно-правовий аспект) : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 / Х., 2000. 466 с.
5. Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи / В. В. Цветков та ін. К. : Оріяни, 1998. 364 с.
6. Нижник Н., Машков О. Системний підхід в організації державного управління : навч. посіб. К. : Вид-во УАДУ, 1998. 160 с.
7. Мартиненко М. М. Основи менеджменту. К.: Каравела, 2005. 295 с.
8. Ситник Г.П.. Основи теорії управління у сфері національної безпеки : курс лекцій. К: ТОВ «САК Лтд.», 2023. 174 с.
9. Господарське право : підручник / О. П. Подцерковний та ін. ; за ред. О. П. Подцерковного. Харків : Одиссей, 2010. 640 с.
10. Костицький В. Екологічна функція держави та економіко-правовий механізм охорони довкілля. *Право України*. 2004. №1. С. 147–148

11. Смоленников Д. О. Роль экологической ответственности бизнеса на пути к устойчивому развитию. “Вісник СумДУ. Серія Економіка”, № 4, 2013.
12. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001 року № 2210-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text> (дата звернення: 12.12.2025)
13. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 28.08.2025)
14. Про екологічний аудит : Закон України від 24.06.2004 р. № 1862-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1862-15#Text> (дата звернення: 12.12.2025)
15. Про внесення змін до Закону України «Про захист прав споживачів» : Закон України від 01.12.2005 р. № 3161-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3161-15#Text> (дата звернення: 12.12.2025)
16. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб. Закон України від 9 січня 2025 року № 4196-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text> (дата звернення: 15.07.2025)
17. Положення про Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України (Мінекономіки) : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2025 р. № 903. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/903-2025-%D0%BF#Text> (дата звернення: 06.12.2025)
18. Конституція України : Закон України від 04.02.2011 р. № 254 к / 96-ВР : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.12.2025)
19. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 28.02.1991 р. № 796-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12#Text> (дата звернення: 12.12.2025)

Дата першого надходження статті до видання: 09.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

Бахновська І. П.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права

Вінницького торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету
ORCID: 0000-0002-9236-9424

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ГРОМАДЯН У ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ ЩОДО ВІДНОСИН В СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ

THEORETICAL AND LEGAL PRINCIPLES OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF CITIZENS IN PUBLIC ADMINISTRATION WITH REGARD TO RELATIONS IN THE SPHERE OF ENVIRONMENTAL PROTECTION

У статті досліджуються теоретико-правові засади адміністративно-правового статусу громадян у системі публічного управління в контексті відносин у сфері охорони довкілля. Розкрито сутність поняття адміністративно-правового статусу громадян, визначено його структуру та основні елементи, зокрема права, обов'язки та гарантії їх реалізації у сфері екологічних правовідносин. Крім того, аналізуються екологічні права громадян, передбачені законодавством України, включаючи право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, доступ до екологічної інформації та участь у прийнятті управлінських рішень. Підкреслюється, що адміністративно-правовий статус громадянина визначається сукупністю його правосуб'єктності, адміністративно-правових засобів реалізації та захисту законних інтересів у сфері публічного управління.

Охарактеризовано особливості взаємодії громадян із суб'єктами публічного управління у сфері охорони довкілля, а також визначено проблемні аспекти реалізації адміністративно-правового статусу в умовах сучасних викликів, зокрема екологічних загроз та воєнного стану. Зазначається, що в умовах демократизації державного управління важливою є взаємна відповідальність держави та громадянина, що виявляється у балансі їхніх прав і обов'язків. Стаття розглядає вплив воєнного стану на зміну обсягу прав і свобод громадян та появу нових обов'язків. Наголошується на необхідності удосконалення механізмів реалізації адміністративних прав громадян, зокрема через впровадження цифрових інструментів взаємодії з публічною адміністрацією, розвиток інституту адміністративного оскарження та забезпечення реальної участі громадян у процесах прийняття управлінських рішень. Зроблено висновок, що адміністративно-правовий статус громадянина є динамічною правовою категорією, яка трансформується відповідно до змін у системі публічного управління та розвитку громадянського суспільства. Його вдосконалення є необхідною умовою забезпечення прав людини, підвищення ефективності державного управління й утвердження принципів правової держави в Україні.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, публічне управління, охорона довкілля, воєнний стан, Конституція України, реалізація правового статусу, права та обов'язки, захист прав.

The article examines the theoretical and legal foundations of the administrative and legal status of citizens in the public administration system in the context of relations in the field of environmental protection. The essence of the concept of the administrative and legal status of citizens is revealed, its structure and main elements are determined, in particular, rights, obligations and guarantees of their implementation in the field of environmental legal relations. In addition, the environmental rights of citizens provided for by the legislation of Ukraine are analyzed, including the right to an environment safe for life and health, access to environmental information and participation in making administrative decisions. It is emphasized that the administrative and legal status of a citizen is determined by the totality of his legal personality, administrative and legal means of implementing and protecting legitimate interests in the field of public administration.

The article describes the peculiarities of interaction between citizens and public administration entities in the field of environmental protection, and also identifies problematic aspects of the implementation of administrative and legal status in the context of modern challenges, in particular environmental threats and martial law. It is noted that in the context of democratization of public administration, the mutual responsibility of the state and the citizen is important, which is manifested in the balance of their rights and obligations. The article examines the impact of martial law on changing the scope of citizens' rights and freedoms and the emergence of new obligations. The article emphasizes the need to improve the mechanisms for implementing citizens' administrative rights, in particular through the introduction of digital tools for interaction with public administration, the development of the institution of administrative appeal, and ensuring the real participation of citizens in the processes of making administrative decisions.

It is concluded that the administrative and legal status of a citizen is a dynamic legal category that is transformed in accordance with changes in the system of public administration and the development of civil society. Its improvement is a necessary condition for ensuring human rights, increasing the efficiency of public administration and establishing the principles of the rule of law in Ukraine.

Key words: Administrative and legal status, public administration, environmental protection, martial law, Constitution of Ukraine, implementation of legal status, rights and obligations.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження адміністративно-правового статусу громадян у публічному управлінні зумовлена низкою важливих чинників, що відображають сучасні тенденції розвитку держави і суспільства в Україні. В умовах формування демократичної, соціальної та правової держави особливого значення набуває забезпечення ефективної взаємодії між громадянами та органами публічної влади. А сучасний розвиток суспільства супроводжується зростанням екологічних викликів, що обумовлює підвищення ролі держави та громадян у сфері охорони довкілля. У цьому контексті особливого значення набуває дослідження адміністративно-правового статусу громадян як учасників публічно-управлінських відносин у сфері екології.

Забезпечення екологічних прав громадян є важливою складовою демократичної правової держави, а ефективність їх реалізації значною мірою залежить від чіткого нормативного закріплення та дієвих механізмів публічного управління. Адміністративно-правовий статус громадян є ключовим елементом цієї взаємодії, визначаючи їхні права, обов'язки та можливість впливу на процеси публічного управління, тому глибоке розуміння складових цього статусу, а також засобів його реалізації та захисту, є необхідним для побудови людиноцентричної системи державного управління.

Адміністративно-правовий статус громадянина в екологічному праві – це сукупність прав і обов'язків, що визначають його взаємодію з державою щодо охорони довкілля. Він включає право на безпечне довкілля, доступ до екологічної інформації, участь у громадських природоохоронних формуваннях, а також обов'язок дбайливо ставитися до природи та відшкодовувати завдану шкоду.

Все частіше трапляються випадки обмеження конституційних прав і свобод громадян в умовах воєнного стану, а покладання додаткових обов'язків та примусове залучення осіб до оборони країни – є критичним втручанням держави у права, в результаті чого виникає нагальна потреба у створенні ефективних механізмів захисту порушених екологічних прав в умовах воєнних реалій.

З огляду на глибокі соціально-політичні трансформації в сучасній Україні, виникає питання щодо адекватності чинного адміністративно-правового статусу для ефективного подолання нагальних проблем. Зокрема, такими викликами є корупція, політична нестабільність, економічні коливання та зовнішні загрози, які потребують оперативного й ретельного аналізу, що може зумовити необхідність переосмислення адміністративно-правового становища громадян.

Динамічний розвиток інформаційних технологій відкриває нові можливості для комфортної та швидкої комунікації між державою та громадянами, проте виникають і нові виклики, пов'язані із забезпеченням прав громадян в онлайн-середовищі, захистом їх персональних даних та участю в електронному урядуванні. Саме тому, дослідження

адміністративно-правового статусу громадян в обов'язковому порядку, має враховувати ці сучасні тенденції та пропонувати шляхи адаптації існуючих правових механізмів до сучасного цифрового світу.

Не менш важливим є аналіз чинного законодавства та практики його застосування щодо наявності певних проблем та прогалин у регулюванні адміністративно-правового статусу громадян. Недостатня чіткість визначення окремих прав та обов'язків, неефективність існуючих засобів правового захисту, а також складнощі у реалізації окремих елементів статусу потребують наукового осмислення та розробки обґрунтованих пропозицій щодо шляхів їх удосконалення. Комплексний аналіз засобів адміністративно-правового статусу громадян у публічному управлінні є не лише теоретично важливим, але й має значне практичне значення для подальшого розвитку демократичних інститутів, підвищення ефективності державного управління та забезпечення прав і свобод людини в Україні. Саме тому, все вище зазначене обґрунтовує значущість та важливість даної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні наукові розвідки у сфері адміністративного права демонструють зростаючий інтерес до питання забезпечення ефективної реалізації адміністративно-правового статусу громадян у контексті публічного управління. Зокрема, праці таких науковців, як Х. М. Маркович, яка застосовує різні підходи для аналізу прав людини в умовах воєнного стану, зокрема звертає увагу саме на теоретико-правовий підхід, при цьому проаналізувавши Конституцію України, міжнародні нормативно-правові акти та законодавство в цілому [1, с. 95-99].

В. В. Борщевський, О. Б. Василиця та С. Е. Матвеев акцентують увагу на необхідності удосконалення правових механізмів захисту прав та законних інтересів фізичних осіб у їхніх відносинах з органами державної влади та місцевого самоврядування, зокрема в умовах воєнного стану. Автори зазначають, що вкрай важливим є поєднання стратегічного планування, а саме належна розробка плану розвитку та забезпечення відповідним бюджетом громадян. Окрему увагу приділено аналізу того, наскільки ефективно адміністративно-правові інструменти, такі як нагляд, контроль і примус, сприяють реалізації прав та законних інтересів громадян [2, с. 30-35].

Наукова праця В. І. Цимбалюка узагальнює практику діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, розкриває їхні повноваження, права та обов'язки. Крім того, автор приділяє особливу увагу конкретним функціям та завданням, які покладаються на зазначені органи в контексті організації оборони держави та забезпечення захисту населення і територій. Ці функції та завдання визначають їхню ключову роль у системі національної безпеки та реагування на надзвичайні ситуації [3, с. 116-124].

О. П. Махмурова-Дишлюк аналізує адміністративно-правові норми, які регулюють діяльність

органів виконавчої влади та місцевого самоврядування в умовах воєнного стану та вважає що переважає адміністративно-правий підхід Крім того досліджує ефективність різних адміністративно-правових інструментів, такі як нагляд, контроль, примус, що пов'язані з забезпеченням прав та законних інтересів громадян [4, с. 185-190].

Метою статті є аналіз теоретико-правових засад адміністративно-правового статусу громадян у сфері публічного управління щодо охорони довкілля, крізь призму умов воєнного стану та на шляху до зміцнення демократичного суспільства.

Постановка завдання. Розкриття сутності, змісту, особливостей реалізації прав та обов'язків громадян у їх взаємодії з органами державної влади, а також пошук дієвих механізмів забезпечення законності, верховенства права і підвищення рівня довіри суспільства до публічної адміністрації.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правовий статус громадян України – це визначальна правова категорія, яка окреслює їхнє становище та функціональність у системі адміністративно-правових відносин. Він є віддзеркаленням зв'язку між державою та громадянином, розкриваючи зміст і межі їхніх прав, свобод та обов'язків у галузі державного адміністрування. Конституційно-правовий статус слугує підґрунтям для адміністративно-правового статусу [5, с. 34]. Згідно зі ст. 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [6]. Тобто держава повністю несе відповідальність за свої дії перед кожним громадянином, що є важливим елементом при становленні демократичної країни.

Повномасштабна військова агресія російської федерації, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, зумовила введення в Україні правового режиму воєнного стану. Саме це призвело до змін у засобах адміністративно-правового статусу громадян. В умовах загрози національній безпеці та збройній агресії, держава тимчасово обмежує конституційні права і свободи громадянина, тому це суттєво змінює можливість громадян у відносинах з органами влади та реалізації своїх прав і законних інтересів. Тому дослідження впливу воєнного стану у цій сфері є теж досить актуальним для розуміння особливостей функціонування держави в умовах війни, а також для забезпечення належного рівня захисту прав людини у цей період.

На думку науковців С. О. Кириченко, М. М. Лобко, В. М. Семененко воєнний стан - це особливий режим, який вводиться в країні чи її частинах. Він дає владі, війську та місцевому самоврядуванню спеціальні повноваження, яких немає в мирний час, і це потрібно для оборони. Автори підкреслюють, що введення воєнного стану - це не оголошення війни, а реакція на загрозу незалежності та цілісності країни, а також на збройну агресію. При цьому тимчасово обмежуються права та свободи громадян і організацій, але ці обмеження мають бути чітко визначені за часом [7, с. 10].

Р. О. Федоренко зазначає, що правовий режим передбачає особливі умови функціонування держави, спрямовані на забезпечення оборони країни, захист населення та відновлення територіальної цілісності та визначає основні зміни в діяльності органів публічного адміністрування в умовах воєнного стану [8, с. 27-28].

Я. Павлович-Сенета та Ю. Лозинський зазначають про трансформацію, яку зазнає адміністративно-правова суб'єктність громадян внаслідок введення воєнного стану та оголошення загальної мобілізації. Автори зосередили увагу на зміну в правовому режимі держави, які впливають на обсяг прав, свобод громадян. Основою дослідження є ретельний аналіз нормативно-правових актів, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України та актів пов'язаних з проведенням мобілізації. Один із аспектів який розглядається, це виникнення нових нормативно-правових обов'язків, покладених на громадян у зв'язку з особливим правовим режимом. Здебільшого це обов'язок військового обліку, надання транспортного засобу для потреб оборони, а також обов'язок спрямований на оборону держави та громадської безпеки в умовах воєнної загрози. Вони детально проаналізували зміст нових обов'язків, підстави їх виникнення та можливі наслідки за невиконання [9, с. 373-378].

Конституція України, як основний Закон держави, визначає основні засоби адміністративно-правового статусу громадян у сфері публічного управління, оскільки окремі її положення встановлюють ключові права та принципи, для визначення конкретних засобів їхньої реалізації. Стаття 38 Конституції України надає право брати участь в управлінні державними справами, в той час як право на звернення до органів державної влади чи посадових, службових осіб, яке вкрай важливе для формування демократичного суспільства регулює стаття 40 Конституції України. Право на оскарження рішень та дій органів влади, а також захист себе та інших від протиправних посягань передбачене статтею 55 Конституції України. Це може бути адміністративне оскарження до вищого органу або посадової особи, звернення до суду, або використання інших механізмів захисту, передбачених законодавством [6].

Ключовими ознаками адміністративно-правового статусу громадян є їхня:

- 1) нормативність, оскільки визначається системою правових норм, що встановлюють їхні права, обов'язки та відповідальність у сфері публічного управління;
- 2) публічність, адже регулює відносини з органами влади і відображає суспільний інтерес та належне функціонування державного управління;
- 3) гарантованість, оскільки держава бере на себе зобов'язання забезпечувати реалізацію та захист прав і свобод громадян у сфері адміністративного права.

Адміністративно-правовий статус громадян у сфері охорони довкілля має низку специфічних ознак:

1) публічно-правовий характер – взаємодія громадян із органами державної влади та місцевого самоврядування;

2) екологічна спрямованість – орієнтація на забезпечення екологічної безпеки та сталого розвитку;

3) поєднання прав і обов'язків – реалізація прав тісно пов'язана з виконанням обов'язків щодо охорони довкілля;

4) активна роль громадян – участь у громадських слуханнях, екологічному контролі, поданні петицій та звернень.

Особливістю є також те, що громадяни можуть виступати як індивідуально, так і через громадські об'єднання, що значно розширює можливості впливу на публічне управління.

Ефективна реалізація адміністративно-правового статусу громадян є важливим елементом правової держави, проте сучасні умови характеризуються проблемами, що ускладнюють реалізацію прав та обов'язків громадян у відносинах з органами влади. Виявлення та вирішення цих проблем є досить важливим для забезпечення належного рівня захисту прав та підвищення ефективності публічного управління.

Однією з серйозних проблем, яка залишається, – це корупція та зловживання владою. Саме це створює певну нерівність між громадянами та владою, а також у реалізації їхніх прав і обов'язків. Також порушення, які блокують ефективність публічного управління, – це прояви поведінки певних осіб, спрямовані на отримання односторонньої вигоди. Наприклад: ухилення від оподаткування, заволодіння гуманітарною допомогою для своїх цілей, незаконний розподіл земельних ресурсів. Вирішення цих проблем, це посилення боротьби з корупцією, забезпечення прозорості діяльності влади та впровадження антикорупційних механізмів. Ще однією проблемою є нечіткий розподіл функцій між органами державної влади, місцевого самоврядування та інститутами громадського суспільства у різних сферах. Застаріла система військового обліку, яка неналежним чином не залучає органи місцевого самоврядування та громадськості, теж є певною проблемою [2, с. 30-35].

Адміністративно-правовий статус громадян України є багатограним і включає в себе ряд елементів, які регулюють їхні відносини з державою. Насамперед, це права та свободи, гарантовані Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами, охоплюючи широкий спектр від особистих до соціально-економічних прав. Водночас, не менш важливим елементом є, виконання обов'язків громадян перед державою та суспільством, які включають в себе дотримання законів, сплату податків та інше. Адміністративна відповідальність є наступним елементом, яка настає за порушення законодавства в певних сферах життєдіяльності. Даний елемент регулює Кодекс України про адміністративні правопорушення, де чітко передбачено відповідальність за те чи інше недотримання норми права. Для захисту від можливих зловживань з боку державних органів існують

механізми захисту прав, такі як звернення до суду, контролюючих органів та правозахисних організацій.

Невід'ємною складовою адміністративно-правового статусу є наявність офіційних документів, що ідентифікують особу, серед яких чільне місце займає паспорт громадянина України, який є ключем до реалізації багатьох прав та виконання обов'язків. Такі документи, як паспорт громадянина України, довідка про реєстрацію місця проживання в першу чергу слугують підтвердженням громадянства та надають можливість вступати у правові відносини з державою та іншими суб'єктами.

Зважаючи на вищезазначене, розуміння адміністративно-правового статусу громадян є складним і багатограним, адже воно відображає зв'язок між людиною та суспільством у правовому полі, визначаючи місце та роль особистості як соціальної істоти в суспільній організації. Правовий статус людини за своєю суттю повинен включати первинний правовий статус громадянина як члена суспільства, змістом якого є гарантування як права на індивідуалізацію (наприклад, право на проживання, вибір зовнішності, імені та статі), що забезпечують формування особистості, так і права на індивідуальність (наприклад, право на недоторканність приватного життя, честь і гідність, власні переконання), що оберігають її унікальні риси в суспільстві [11, с. 54].

Основними засобами реалізації адміністративно-правового статусу громадян у публічному управлінні є інструменти, за допомогою яких громадяни можуть здійснювати свої права та обов'язки, у відносинах з органами державної влади та місцевого самоврядування. Такими засобами виступають: 1) адміністративна медіація; 2) адміністративне оскарження; 3) притягнення винних посадових осіб публічної адміністрації до спеціальної дисциплінарної відповідальності; 4) відшкодування шкоди, завданої незаконними діями (бездіяльністю) суб'єктів публічної адміністрації; 5) засоби самозахисту – легальні засоби протесту [12, с. 64].

Для підвищення ефективності реалізації адміністративно-правового статусу громадян доцільно: Удосконалити законодавство у сфері доступу до екологічної інформації, підвищувати рівень екологічної та правової культури населення, спрощувати адміністративні процедури взаємодії громадян із органами влади, посилити відповідальність за порушення екологічних прав громадян.

На сьогоднішній день ефективна реалізація адміністративно-правового статусу громадян є запорукою демократичного розвитку суспільства та забезпечення законності основоположних прав, обов'язків та інтересів громадян.

В. В. Борщевський, О. Б. Василиця, Є. Е. Матвеев досліджували проблеми публічного управління в Україні в умовах воєнного стану, та виокремили свої аспекти для подолання проблем які були вище зазначені. Автори наголошують про необхідність формування нової системи стратегічного управління розвитком держави та її регіонів з урахуванням потреб

воєнного часу, використовуючи соціальні, фінансові чи ринкові механізми. Також вони зазначили що є ще важливим поєднання стратегічного планування, а саме розробка планів розвитку та забезпечення належним бюджетом [2, с. 30-35]. Тому такий план вимагає об'єднання зусиль усіх суб'єктів публічного управління для результативного виконання мети.

Введення воєнного стану в Україні внаслідок повномасштабної агресії російської федерації призвело до тимчасового, але суттєвого обмеження конституційних прав і свобод громадян.

Адміністративно-правовий статус громадян України виступає важливою складовою взаємодії особи з державою в умовах демократичного розвитку. Він охоплює комплекс прав, обов'язків, гарантій та засобів їх реалізації й захисту, що формуються на основі конституційних положень та адміністративного законодавства. Зміни, спричинені введенням воєнного стану, продемонстрували гнучкість цієї конструкції, проте й виявили низку проблемних аспектів: правові колізії, неефективність окремих механізмів захисту, зниження довіри до органів публічної влади.

Висновки. Узагальнюючи, можна стверджувати, що засоби адміністративно-правового статусу громадян являють собою складну та різнобічну юридичну конструкцію, яка фіксує їхнє правове становище у сфері взаємодії з органами публічної влади. Даний адміністративно-правовий статус, що впливає з конституційних норм та засад, має на меті гарантувати

реалізацію та охорону прав, свобод і законних інтересів особи у її відносинах з державою. Його визначальними рисами є нормативність, публічність, гарантованість і поширеність на всіх громадян. Разом із тим, необхідно вдосконалити нормативну базу з урахуванням цифровізація публічного управління, посилити механізми громадського контролю та забезпечити ефективне функціонування інститутів захисту прав.

Таким чином, адміністративно-правовий статус громадян у сфері охорони довкілля є важливим інструментом забезпечення екологічної безпеки та реалізації прав людини. Його ефективність залежить від належного нормативного регулювання, функціонування механізмів публічного управління та активної участі громадян.

У сучасних умовах особливого значення набуває вдосконалення адміністративно-правових механізмів реалізації екологічних прав, що сприятиме розвитку демократичного суспільства та забезпеченню сталого розвитку держави.

Ефективне функціонування адміністративно-правового статусу громадян є не лише юридичною категорією, але й практичною умовою побудови соціально орієнтованої, правової та демократичної держави. Подальші наукові дослідження мають бути спрямовані на вдосконалення правових механізмів у контексті викликів сучасності, зокрема – воєнного стану, діджиталізації та реформування державного управління.

Список використаних джерел:

1. Маркович Х. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. №4. С. 95-99.
2. Борщевський В., Василюк О., Матвеев Є. Публічне управління в умовах воєнного стану: інституційні трансформації, стратегічне планування та механізми розвитку. *Держава та регіони*. 2022. № 2. С. 30-35.
3. Цимбалюк В. І. Діяльність місцевих органів виконавчої влади в умовах воєнного стану. *Юридичний вісник: конституційне та адміністративне право*. 2023. Т. 2, № 67. С. 116-124.
4. Махмурова-Дишлюк О. П. Адміністративно-правовий режим воєнного стану як комплексний інструмент публічного адміністрування забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян та прав і законних інтересів фізичних осіб в умовах російсько-української війни. *Київський часопис права*. 2024. №1. С. 185-190.
5. Масалітін В. В. Сутність та ознаки адміністративно-правового статусу громадян України. *Держава та регіони*. 2024. № 2 (84). С. 33-37.
6. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 27.04.2025).
7. Кириченко С. О., Лобко М. М., Семенов В. М. Щодо питання правового режиму воєнного стану і стану війни. *Наука і оборона*. 2019. № 2. С. 9-16.
8. Федоренко Р. О. Вплив правового режиму воєнного стану на діяльність органів публічного адміністрування в Україні. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття* : тези доп. учасників VII всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 24 лист. 2023 р.). Наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук. Харків: НДІ ППСН, 2023. 227 с.
9. Павлович-Сенета Я. П., Лозинський Ю. Р. Вплив правового режиму воєнного стану на правовий статус суб'єктів адміністративного права. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. С. 373-378.
10. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI : станом на 8 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 27.04.2025).
11. Масалітін В. В. Характеристика елементів адміністративно-правового статусу громадян України. *Право та державне управління*. 2023. № 2. С. 50-55.
12. Мельниченко Б. Адміністративно-правові засоби захисту прав, свобод та інтересів приватних осіб у сфері публічного управління. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2022. № 2 (34). С. 64-69.

Дата першого надходження статті до видання: 15.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 17.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті:

Бевз О. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-3445-3564

ПРИРОДООРІЄНТОВАНІ РІШЕННЯ: ЛЕГІТИМІЗАЦІЯ ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНИХ ПІДХОДІВ ТА В ЕКОЛОГІЧНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

NATURE-BASED SOLUTIONS: LEGITIMIZATION IN ACCORDANCE WITH INTERNATIONAL APPROACHES AND ENVIRONMENTAL LEGISLATION OF UKRAINE

У статті досліджено природоорієнтовані рішення (ПОР) як нову правову категорію, що набуває значення у міжнародному та національному праві. Стверджується, що ПОР виникли як відповідь на глобальні екологічні виклики, такі як зміна клімату, втрата біорізноманіття, деградація екосистем, урбанізація. Проаналізовано низку міжнародних документів, які закріплюють або визнають ПОР. Звертається увага на те, що в міжнародних документах, наприклад тих, що стосуються Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату, не завжди безпосередньо закріплене поняття ПОР. Однак ПОР активно згадуються у звітах, доповідях та рекомендаціях, пов'язаних з адаптацією до зміни клімату, зменшенням ризиків стихійних лих та фінансуванням заходів, що підтримують природоорієнтовані підходи.

Особливу увагу приділено діяльності Міжнародного союзу охорони природи (МСОП), який у 2016 р. ухвалив резолюцію про визначення ПОР, а у 2020 р. – глобальний стандарт із восьми критеріїв їх оцінки.

Авторка підкреслює, що в Україні концепція ПОР поступово інтегрується у стратегічні документи державної політики, зокрема у сфері клімату. Зокрема, у Законі України «Про основні засади державної кліматичної політики» від 08.10.2024 р. визначено термін «природоорієнтовані рішення».

В статті визначено ключові виклики правового регулювання: фрагментарність нормативної бази, відсутність єдиних критеріїв та стандартів, складність імплементації міжнародних підходів у національне право. Разом із тим окреслено можливості, які відкриває інтеграція ПОР у державну екологічну політику за умов належного правового регулювання: використання їх у процесі повоєнного відновлення України, посилення адаптаційного потенціалу до кліматичних змін, гармонізація українського законодавства з правом ЄС тощо. Авторка приходить до висновку, що ПОР є перспективним правовим інструментом, що поєднує екологічні, соціальні та економічні вигоди, а також формує основу для сталого розвитку та виконання міжнародних зобов'язань України.

Ключові слова: природоорієнтовані рішення, екологічна політика, міжнародні документи, екологічне законодавство України, кліматична політика України, МСОП.

The article argues that Nature-Based Solutions (NBS) are becoming a significant new legal category, addressing global environmental challenges such as climate change, biodiversity loss, ecosystem degradation, and urbanization. It highlights that while several international instruments reference or recognize NBS, these are not always explicitly defined, particularly in documents related to the United Nations Framework Convention on Climate Change. The article analyzes how NBS appear in reports, statements, and recommendations related to adaptation, disaster risk reduction, and the financing of nature-oriented measures, positioning NBS as a response mechanism within evolving legal frameworks.

Special attention is paid to the activities of the International Union for Conservation of Nature (IUCN), which in 2016 adopted a resolution defining NBS, and in 2020 introduced a global standard with eight criteria for their evaluation.

The author emphasizes that in Ukraine, the concept of NBS is gradually being integrated into strategic state policy documents, particularly in the field of climate. In particular, the Law of Ukraine On the Basic Principles of the State Climate Policy of October 8, 2024, defines the term “Nature-Based Solutions.”

The article identifies key challenges of legal regulation: fragmentation of the regulatory base, absence of unified criteria and standards, and difficulties in implementing international approaches into national law. At the same time, it outlines the opportunities opened by integrating NBS into state environmental policy under proper legal regulation: their use in the process of Ukraine’s post-war recovery, strengthening adaptive capacity to climate change, and harmonization of Ukrainian legislation with EU law.

The author concludes that NBS represent a promising legal instrument that combines ecological, social, and economic benefits, while providing a foundation for sustainable development and fulfillment of Ukraine’s international commitments.

Key words: Nature-Based Solutions, environmental policy, international documents, environmental legislation of Ukraine, climate policy of Ukraine, IUCN.

Постановка проблеми. Екологічні проблеми набули глобального масштабу в другій половині ХХ століття. Останніми роками особливо гостро постали питання зміни клімату, підвищення температури, екстремальних погодних явищ, забруднення довкілля, втрати біорізноманіття, знищення природних середовищ існування, деградації екосистем, урбанізації, переваженості інфраструктури, нестачі зелених зон у містах, теплових острови тощо. Воєнні дії в Україні лише поглибили проблеми та ускладнили питання відновлення та збереження навколишнього середовища. Агресія РФ призвела до безпрецедентних руйнувань, знищення екосистем і масштабного забруднення повітря, ґрунтів, лісових і водних ресурсів України, несе загрози рослинному та тваринному світу, втрати біорізноманіття, стійкості екосистем до змін клімату.

Усвідомлення глобальної кризи спонукало пошуки відповідей на ці виклики, що призвело до виникнення концепції природоорієнтованих рішень (англ. – Nature-based solutions, NBS). Вважається, що із використанням природоорієнтованих рішень (далі – ПОР) – рішень, в основі яких логіка та модель природних екосистем, почали експериментувати у 70-х роках минулого століття. Завдяки тому, що вони виконують декілька корисних функцій одночасно, їх можна вдало інтегрувати в стратегії розвитку громад у секторах містопланування, озеленення, управління водними ресурсами, управління відходами, громадської участі тощо [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Така багатоаспектність ПОР заохочує наукові дослідження в різних сферах: складаються каталоги ПОР, як на міжнародному, так і на національному, регіональному й місцевому рівні [2-6], розглядаються наукові основи та теоретико-методологічні принципи впровадження концепції природоорієнтованих рішень [7] тощо. Як зазначається в одному із таких досліджень: «Концепція природоорієнтованих рішень базується на інтегрованому підході до вивчення та вирішення проблем довкілля. Цей підхід включає застосування наукових дисциплін, таких як екологія, географія, економіка, соціологія та інші, для отримання комплексного розуміння природних процесів та їх взаємодії з соціально-економічними системами» [7]. В даному переліку не згадуються юридичні науки. Проте ПОР вже є правовою категорією, окремі роботи, як практичного, так і наукового характеру, присвячені правовим аспектам запровадження ПОР [8-11].

Варто зауважити, що у більшості досліджень йдеться про перспективу, цінність і користь ПОР. Проте існує й обережний критичний підхід до ПОР, заклик зробити ці проекти соціально справедливими та ефективними з екологічної точки зору [10], запобігти використанню ПОР для «зеленого піару», порушення прав людини чи завдання шкоди

біорізноманіттю [11, с. 17]. Видається, що таке ставлення спричинене, певною мірою, правовою невідзначеністю, відсутністю належного правового регулювання, а в деяких випадках підміною понять, коли до ПОР відносять дії, які такими не є.

Мета дослідження. Для наукових і практичних досліджень ПОР стають правовою категорією, яку можна аналізувати у контексті міжнародного екологічного права. Також є необхідність дослідити термін ПОР в екологічному законодавстві України, який нещодавно був у ньому зафіксований. Таким чином, дана стаття присвячена закріпленню поняття ПОР в юридично значимих документах, як міжнародних, так і на національному рівні.

Виклад основного матеріалу. Визнання ПОР відбулося на міжнародному рівні. Обґрунтовуючи необхідність впровадження рішень, заснованих на природі, посилаються на низку міжнародно-правових актів у сфері охорони довкілля: Конвенцію про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів (Рамсарську конвенцію) 1971 р., Конвенцію про охорону біологічного різноманіття 1992 р., Конвенцію ООН про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці 1994 р., Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату 1992 р. та Паризьку угоду, прийняту до неї у 2015 р., Стратегію біорізноманіття ЄС 2020 р., яка має назву «Стратегія біорізноманіття ЄС до 2030 року: Повернення природи у наше життя», Європейський Зелений Курс, представлений у 2019 р. Куньмінсько-Монреальську глобальну рамкову угоду про біорізноманіття 2022 р. тощо.

Слід звернути увагу на те, що в міжнародних документах, наприклад тих, що стосуються Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату, поняття ПОР закріплене не завжди безпосередньо у формі чіткого терміна. Однак ПОР активно згадуються у звітах, доповідях та рекомендаціях, пов'язаних з адаптацією до зміни клімату, зменшенням ризиків стихійних лих та фінансуванням заходів, що підтримують природоорієнтовані підходи.

Говорячи про ПОР для адаптації до зміни клімату та зменшення ризику стихійних лих, їх визначають як «парасолькову концепцію», що охоплює інші усталені підходи, наприклад, екосистемний підхід, стале управління, екологічний менеджмент, стале лісове господарство, зелена інфраструктура та синьо-зелена інфраструктура, адаптація на основі екосистем, заходи з природного утримання води та зменшення ризику стихійних лих на основі екосистем [2, с. 11].

Концепція ПОР була вперше представлена на 15-й Конференції сторін Рамкової конвенції ООН про зміну клімату у 2009 р. Таким чином, 2009 рік називають роком, коли про ПОР стали говорити як про концепцію, що поєднує засновані на екосистемних

послугах адаптацію та пом'якшення наслідків зміни клімату, зменшення ризику катастроф та розвиток зеленої інфраструктури [11, с. 7].

У 2013-2016 рр. концепція офіційно включена до Глобальної програми Міжнародного союзу охорони природи (МСОП) як один із ключових напрямів діяльності. У 2016 році на Всесвітньому конгресі МСОП було ухвалено резолюцію WCC-2016-Res-069, яка закріпила визначення ПОР як дії щодо захисту, сталого управління та відновлення природних і модифікованих екосистем, що ефективно та адаптивно вирішують суспільні проблеми, забезпечуючи добробут людини і біорізноманіття [12].

У 2017-2019 рр. Європейська комісія інтегрує ПОР у Європейський Зелений Курс, визнаючи їх інструментом для адаптації до зміни клімату. Комісія визначає ПОР як «рішення, натхненні та підтримані природою, які є економічно ефективними, одночасно забезпечують екологічні, соціальні та економічні вигоди та сприяють зміцненню стійкості. Такі рішення приносять більше і різноманітніших природних особливостей та процесів у міста, ландшафти та морські пейзажі завдяки адаптованим до місцевих умов, ресурсоефективним та системним заходам» [6].

Визначення МСОП і визначення Європейської комісії акцентують увагу на суспільній значимості NBS для забезпечення добробуту NBS та характерних, відмінних від звичної практики, рисах: адаптивності до природи, її наслідуванні. Але, спільною є позиція, що NBS – це дії, засновані на природі, які водночас повинні відповідати суспільним викликам [7].

У 2020 році МСОП ухвалено глобальний стандарт для ПОР, що забезпечує універсальні критерії їх оцінки та впровадження [13]. Він є результатом роботи більш ніж 800 експертів, спрямованої на вивчення того, як зробити природу ефективним союзником у боротьбі зі зміною клімату та іншими викликами XXI сторіччя [11, с. 7]. Стандарт не є обов'язковим, натомість слугує інструментом для самооцінки на предмет відповідності рішення критеріям та індикаторам МСОП. Його можна застосовувати як перед впровадженням рішення, так і під час або після. Він покликаний допомогти спеціалістам практикам у проектуванні, оцінці та масштабуванні ПОР через: встановлення спільної основи для визначення того, що можна вважати ПОР, а що ні; сприяння позитивним змінам шляхом покращення практики впровадження ПОР і підтримку у створенні відповідної нормативно-правової бази для них [11, с. 7-8].

Глобальний стандарт визначає, що рішення є природоорієнтованим, якщо воно відповідає таким критеріям:

Критерій 1 – ПОР мають успішно вирішувати суспільні проблеми.

Критерій 2 – ПОР мають бути комплексними та враховувати взаємопов'язаність екосистем і соціо-економічної діяльності на різних рівнях.

Критерій 3 – впровадження ПОР повинно сприяти збереженню та відновленню біорізноманіття і цілісності екосистем.

Критерій 4 – ПОР є економічно доцільними. Оцінка вигод від впровадження рішення повинна враховувати як прямі економічні вигоди, так і непрямі переваги (наприклад, естетична чи культурна цінність).

Критерій 5 – розробка і впровадження ПОР повинні відбуватися в інклюзивний і прозорий спосіб для врахування точок зору всіх зацікавлених сторін, особливо тих, які мають менше впливу, а також для забезпечення реальної зацікавленості та відповідальності тих, кого стосується рішення.

Критерій 6 – ПОР повинні враховувати компроміси між досягненням основної визначеної мети та низкою інших інтересів, важливих для суспільства загалом. Критерій стосується врахування балансу компромісів, які є невід'ємною частиною більшості рішень, щодо управління природними ресурсами (включаючи баланс між короткостроковими і довгостроковими потребами). Такі компромісні рішення потрібно приймати у повністю прозорий і відкритий спосіб та через консенсус усіх зацікавлених сторін.

Критерій 7 – впровадження та управління ПОР відбувається в адаптивний спосіб на основі наукових даних. Практичне впровадження певного рішення поєднується з постійним навчанням, що сприяє вдосконаленню конкретного природоорієнтованого підходу.

Критерій 8 – ПОР є стійкими в довгостроковій перспективі та впроваджуються у відповідному юридичному полі, що сприяє їх інтеграції в державну політику. Цього можна досягти шляхом їх узгодження з програмно-нормативними документами, національними та глобальними зобов'язаннями.

Усі вісім критеріїв, які складають глобальний стандарт для ПОР, взаємопов'язані [11, с. 8].

Природоорієнтовані рішення набирають особливої ваги протягом останніх кількох років. Вважається, що на міжнародній арені 2022 рік став переломним для включення природоорієнтованих рішень у ключові міжурядові угоди [6].

Так, у березні 2022 року на 5-й сесії Асамблеї ООН з навколишнього середовища була прийнята резолюція «Природоорієнтовані рішення для підтримки сталого розвитку», в якій схвалене визначення ПОР як результат розуміння потенціалу ПОР для досягнення цілей міжнародних конвенцій та угод, направлених на сталий розвиток та охорону природи [11, с. 3]: «природоорієнтовані рішення – дії, спрямовані на захист, збереження, відновлення, стале використання і управління природними або зміненими наземними, прісноводними, прибережними та морськими екосистемами, які в ефективний

і адаптивний спосіб сприяють вирішенню соціальних, економічних і екологічних викликів. ПОР впливають на добробут людей, послуги екосистем і їхню стійкість, а також мають переваги для біорізноманіття» [14].

Також у 2022 р. ПОР було включено в остаточне рішення 27-ї Конференції сторін Рамкової конвенції ООН про зміну клімату [15]. Отже, ПОР розглядаються як важливий інструмент для досягнення цілей Паризької угоди та інших міжнародних кліматичних ініціатив, а також у контексті збереження біорізноманіття та сталого управління екосистемами.

Пряме закріплення в міжнародних угодах означає, що ПОР не лише концепція, а й юридично релевантний інструмент. Це, в свою чергу, створює основу для національного законодавства: Україна може інтегрувати ПОР в екологічне законодавство, посиляючись на міжнародні зобов'язання.

Вперше на рівні законодавства в Україні ПОР знайшли відображення так само в міжнародному договорі – в Угоді про вільну торгівлю між Україною та Канадою (підписана 22 вересня 2023 р., ратифікована 10 квітня 2024 р.). У ст. 13.10 Угоди «Зміна клімату» зазначається, що сторони визнають важливість природо-орієнтованих кліматичних рішень, оскільки дії, які забезпечують стале управління, захист і відновлення природних і змінених екосистем, включаючи ліси та інші наземні та морські екосистеми, пом'якшують зміну клімату та адаптують до наслідків зміни клімату, одночасно забезпечуючи добробут людей і переваги для біорізноманіття. Сторони співпрацюватимуть на двосторонній основі та на міжнародних форумах для вирішення питань, що становлять взаємний інтерес, у тому числі у сфері зменшення впливу і ризиків, пов'язаних зі зміною клімату, за допомогою адаптаційних заходів, включаючи природоорієнтовані кліматичні рішення. Отже, в Угоді про вільну торгівлю між Україною та Канадою знайшов відображення підхід до визначення ПОР, який був закріплений на рівні глобальних міжнародних документів.

Стратегія формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року, схвалена розпорядженням КМУ від 30 травня 2024 р. № 483-р, серед очікуваних результатів передбачає збереження у природному стані важливих природних комплексів та зменшення впливу зміни клімату на екосистеми, а також прискорення використання екосистемної адаптації та природоорієнтованих рішень. Водночас, в Операційному плані заходів з реалізації у 2024-2026 роках Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року, затвердженому тим самим розпорядженням, не передбачено заходів, спрямованих на розроблення законодавства, пов'язаного з ПОР, що свідчить про фрагментарність чинного законодавства України в частині закріплення ПОР.

Закріплення на законодавчому рівні терміну «природоорієнтовані рішення» відбулося в Законі України «Про основні засади державної кліматичної політики» від 08 жовтня 2024 р., який є одним із найбільш фундаментальних, серед прийнятих в Україні актів екологічного законодавства за останні роки. В п. 19 ч. 1 ст. 1 Закону ПОР визначаються як дії, спрямовані на захист, збереження, відновлення та забезпечення сталого використання екосистем та управління ними з метою адаптації до зміни клімату, збереження біологічного різноманіття, у тому числі забезпечення сталих засобів із зазначеною метою.

Варто підкреслити, що ще до закріплення терміну ПОР безпосередньо в українському законодавстві вважалося, що вони в Україні наявні: «Природоорієнтовані рішення» відносно нове поняття для України, але вже використовується у науковій та природоохоронній сфері, хоча і не згадується в законодавстві. Системний аналіз законодавчих, природоохоронних та дотичних (фінансових, бюджетних, адміністративно-управлінських) норм дозволяє стверджувати, що в Україні існує правове підґрунтя для впровадження заходів, які можна віднести до ПОР, включно з механізмами економічного стимулювання їх застосування. Проте правові інструменти такого застосування є непрямими нормами і відрізняються залежно від сектору та мети запровадження ПОР» [11, с. 20].

До таких норм відносили положення Конституції України, стратегічних документів, які визначають засади державної екологічної політики, зокрема, таких, як Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року, затверджені Законом України від 28 лютого 2019 р., Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року, схвалена розпорядженням КМУ від 07 грудня 2016 р. № 932-рЗ, указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України до 2030 року» від 30 вересня 2019 р. № 7223, Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затверджена постановою КМУ від 05 серпня 2020 р. № 695, Водна стратегія України на період до 2050 року, схвалена розпорядженням КМУ від 09 грудня 2022 р. № 1134-р тощо.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р., як і згадані вище стратегічні документи, закріплює положення (починаючи із преамбули), що можуть бути правовими засадами для практичного впровадження ПОР. Це саме стосується поресурсових кодексів та законів, присвячених окремим сферам екологічного права. Всі ці акти законодавства містять правові норми, що наразі можуть бути правовими засадами, підґрунтям для практичного впровадження ПОР [5, с. 20-26].

Особлива увага приділяється Переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів, затвердженому постановою КМУ від 17 вересня

1996 р. № 1147, та Правилам розроблення робочих проектів землеустрою, затверджених постановою КМУ від 2 лютого 2022 р. № 86, які містять заходи, що можуть бути здійснені за допомогою ПОР або які можуть вважатися ПОР, якщо їх впровадження буде заплановане і здійснене у відповідності до критеріїв Глобального стандарту ПОР, розробленого Міжнародним союзом охорони природи [11, с. 26]. Щодо природоохоронних заходів, то це поняття, на відміну від ПОР, є давно усталеним в екологічному законодавстві України, досліджувалося в науці екологічного права [16, 17]. Проте його співвідношення із ПОР потребує додаткових досліджень. Як зазначалося вище, Глобальний стандарт ПОР, розроблений МСОП у 2020 р., не є обов'язковим, а слугує для самооцінки на предмет відповідності рішення критеріям та індикаторам МСОП. Тому віднесення заходів, включених до переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів, до таких, що можуть бути здійснені за допомогою ПОР або які можуть вважатися ПОР, за умови їх відповідності критеріям Глобального стандарту, стикається із необхідністю надання їм нормативного характеру шляхом запровадження таких критеріїв на рівні законодавства України.

Водночас, поки українським законодавством такі критерії або інші засоби, які дозволяли б відносити ті чи інші дії до ПОР, не встановлені. Поки що з'явилося тільки визначення, оскільки більшість законів не містять прямих норм щодо ПОР, на що звертається увага в юридичній науковій літературі [8, с. 452]. Позиція щодо того, що такі правові засади не можуть замінити безпосереднього та чіткого закріплення в законодавстві норм щодо ПОР, була викладена по відношенню до сфери просторового планування територіальних громад [8, с. 453]. Так само, на жаль, норми щодо ПОР не знайшли відображення ні на рівні такого стратегічного нормативно-правового акту, як Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019 р., ні в інших джерелах екологічного законодавства.

Крім того, звертається увага на необхідність врахування екологічних вимог, в тому числі ПОР, під час прийняття нормативно-правових актів щодо відновлення України [9], зокрема в Порядку розроблення, проведення громадського обговорення, погодження програм комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини) та внесення змін до них, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 14 жовтня 2022 р. № 1159. Як зазначає С. Шутяк, аналіз Плану відновлення України дозволяє зробити висновки про намагання досягнути поставлених цілей, проте для цього необхідно згадати про існування екологічного права

та екологічних вимог для усіх секторів економіки, оскільки такі вимоги розписані детально і на рівні Конституції України, і на рівні іншого законодавства, включаючи рішення органів місцевого самоврядування та широку мережу екологічних стандартів і нормативів.

Висновки. Природоорієнтовані рішення (Nature-based solutions) є актуальною в міжнародному та українському контексті концепцією, яка поєднує екологічну ефективність, економічну вигоду та соціальну користь і розглядається як сучасна відповідь на глобальні та локальні загрози навколишньому середовищу.

ПОР вже інтегровані у міжнародні угоди та політики як сучасний інструмент забезпечення сталого розвитку, адаптації до зміни клімату та збереження біорізноманіття, особливо активно їх закріплення відбувається в останні роки. Так, було сформульоване визначення ПОР в резолюціях, увалених на Всесвітньому конгресі МСОП та Асамблеї ООН з навколишнього середовища.

Для України поняття ПОР є відносно новим, яке перейшло із міжнародної практики, однак воно вже визначається у стратегічних документах державної екологічної політики, зокрема у сфері клімату. Введення терміну «природоорієнтовані рішення» у Законі України «Про основні засади державної кліматичної політики» від 08 жовтня 2024 р. свідчить про поступове формування нормативної бази.

Проте, на жаль, ПОР не відображені в Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28 лютого 2019 р., Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р., не згадуються в інших джерелах екологічного права. Це, а також відсутність єдиних обов'язкових критеріїв та стандартів для виокремлення тих дій, які можуть бути віднесені до ПОР в українському законодавстві, ускладнюють їх впровадження.

Отже, серед ключових викликів правового регулювання ПОР в Україні можна виділити фрагментарність нормативної бази, відсутність єдиних обов'язкових критеріїв та стандартів, необхідність імплементації міжнародних підходів у національне право.

Разом з тим за умови належного правового регулювання ПОР стануть важливим елементом інтеграції екологічних вимог у державну політику та в процесі відновлення України у повоєнний період, посилити адаптаційний потенціал до кліматичних змін. Таким чином, ПОР є перспективним правовим інструментом, що поєднує екологічні, соціальні та економічні вигоди, а також формує основу для сталого розвитку та виконання міжнародних зобов'язань України.

Список використаних джерел:

1. Каталог природоорієнтованих рішень / авт. кол.: М. Рябика, О. Гусакова, А. Зозуля, А. Бушовська та ін. Львів: УКУ, 2021. 116 с. URL: [katalog-prydoorient-rishen1.pdf](#)
2. Nature-based solutions in Europe: Policy, knowledge and practice for climate change adaptation and disaster risk reduction. *European Environment Agency Report* 01/2021. 159 p. URL: <https://www.eea.europa.eu/en/analysis/publications/nature-based-solutions-in-europe>
3. Природоорієнтовані рішення для міст у законодавстві, стратегіях, політиці та планах дій на національному, регіональному й місцевому рівні в Україні. URL: <https://files.acquia.undp.org/public/migration/ua/nbs-legal-report-ua.pdf>
4. Природоорієнтовані рішення. URL: [nbs.wwf.ua](#)
5. Towards An EU Research and Innovation Policy Agenda for Nature-based Solutions and Re-Naturing Cities: Final Report of the Horizon 2020 Expert Group on 'Nature-Based Solutions and Re-Naturing Cities'. URL: https://publications.europa.eu/resource/cellar/fb117980-d5aa-46df-8edc-af367cddc202.0001.04/DOC_2. <https://doi.org/10.2777/765301>
6. Nature-based solutions. URL: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/research-area/environment/nature-based-solutions_en
7. Соловій І.П., Жмурко Н.І. Наукові засади та теоретико-методологічні принципи впровадження концепції природоорієнтованих рішень. 2023. Економіка та суспільство. URL: https://www.researchgate.net/publication/375539208_NAUKOVI_ZASADI_TA_TEORETIKO-METODOLOGICNI_PRINCIPI_VPROVADZENNA_KONCEPCII_PRIRODOORIENTOVANIH_RISEN. DOI:10.32782/2524-0072/2023-55-85
8. Ігнатенко І.В., Лейба Л.В. Правове регулювання просторового планування в контексті кліматичних змін. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». Випуск № 02, 2025. С. 450-457.
9. Шутяк С. Природоорієнтовані рішення у законодавстві України. URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/shutyak-sofiya/articles/prydooriientovani-rishennya-u-zakonodavstvi-ukrayiny-ta-yihnya-rol-u-protsesi-vidnovlennya>
10. Anguelovski I., Corbera E. Integrating justice in Nature-Based Solutions to avoid nature-enabled dispossession. *Ambio* 52, 45–53 (2023). URL: <https://rdcu.be/eZDzq>. <https://doi.org/10.1007/s13280-022-01771-7>
11. Природоорієнтовані рішення водному, лісовому та аграрному секторах для відновлення України у повоєнний період та подальшого сталого розвитку з урахуванням зміни клімату. Збірник матеріалів проекту INSURE. – Київ, 2022. 88 с.
12. WCC-2016-Res-069-EN Defining Nature-based Solutions. URL: https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/resrecfiles/WCC_2016_RES_069_EN.pdf
13. Global Standard for Nature-based Solutions. A user-friendly framework for the verification, design and scaling up of NbS. First edition : IUCN. Gland, Switzerland, 2020. URL: <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/2020-020-En.pdf>
14. 5/5. Nature-based solutions for supporting sustainable development : resolution / adopted by the United Nations Environment Assembly. URL: digitallibrary.un.org/record/3999268?v=pdf
15. Природоорієнтовані рішення включено у текст рішення COP27. URL: <https://nbs.wwf.ua/prydooriientovani-rishennia-vkliucheno-u-tekst-rishennia-cop27/>
16. Костицький В. В. Економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища: теорія та практика : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. Київ, 2004. 36 с.
17. Кузнецова С. В. Правове забезпечення фінансування у сфері охорони навколишнього природного середовища : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2000. 20 с.

Дата першого надходження статті до видання: 13.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

Бринзанська О. В.,
кандидат юридичних наук
ORCID: 0009-0007-4730-8060

РАМКОВІ РІШЕННЯ РАДИ ЄС У СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАСОБАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

FRAMEWORK DECISIONS OF THE COUNCIL OF THE EU ABOUT PROTECTION OF ENVIRONMENT THROUGH CRIMINAL LAW

У статті розглянуто рамкові рішення Ради ЄС у сфері протидії посяганням на навколишнє середовище засобами кримінального права, а саме рамкове рішення Ради ЄС 2003/80/ЖНА від 27 січня 2003 року «Про кримінально-правову охорону навколишнього середовища» та рамкове рішення Ради ЄС 2005/667/ЖНА від 12 липня 2005 року «Щодо зміцнення кримінально-правової бази для забезпечення виконання закону проти забруднення із суден».

Досліджено передумови прийняття означених рамкових рішень Ради ЄС, генезис та основний зміст їх основних положень.

Зроблено висновок, що у Рамковому рішенні Ради ЄС 2003/80/ЖНА від 27 січня 2003 року «Про кримінально-правову охорону навколишнього середовища» поєднано ідеї охорони навколишнього середовища засобами кримінального права, напрацьовані у рамках механізму Ради Європи, з формуванням наднаціонального механізму охорони навколишнього середовища засобами кримінального права в рамках ЄС з метою його впливу на національні кримінальні законодавства.

Констатовано, що рамкове рішення Ради ЄС 2005/667/ЖНА від 12 липня 2005 року «Щодо зміцнення кримінально-правової бази для забезпечення виконання закону проти забруднення із суден» становило основний правовий інструмент для зобов'язання держав – членів ЄС передбачити у внутрішніх законодавствах кримінальну відповідальність фізичних та юридичних осіб за забруднення із суден, а також забезпечити організацію ефектної співпраці та створення контактних пунктів для передачі інформації.

Висвітлено підстави скасування вказаних рамкових рішень Судом справедливості ЄС та подальший вплив цих рішень на формування наднаціонального механізму ЄС у галузі протидії посяганням на навколишнє середовище засобами кримінального права. Встановлено, що висновки Суду справедливості ЄС, які стали підставою скасування рамкових рішень Ради ЄС, визначили формат співіснування компетенції Співтовариства, що охоплювала визнання права зобов'язати державу забезпечити ефективну охорону навколишнього середовища шляхом визначення у кримінальному законодавстві відповідних та достатніх заходів, з врахуванням свободи розсуду держави щодо визначення таких заходів та їх нормативно-правової регламентації у національному законодавстві.

Вплив рамкових рішень на формування наднаціонального механізму ЄС у галузі протидії посяганням на навколишнє середовище засобами кримінального права полягає у визначенні правової основи і механізму реалізації повноважень Співтовариства для регулювання питань, пов'язаних з криміналізацією діянь шляхом прийняття директив на підставі ч. 2 ст. 83 Договору про функціонування ЄС.

Ключові слова: навколишнє середовище, рамкові рішення, Рада ЄС, Суд справедливості ЄС, кримінальна відповідальність за екологічні злочини, забруднення із суден.

The article deals with issue of framework decisions of the Council of the EU about protection of environment through criminal law: Council Framework Decision 2003/80/JHA of 27 January 2003 on the protection of the environment through criminal law and Council Framework Decision 2005/667/JHA of 12 July 2005 to strengthen the criminal-law framework for the enforcement of the law against ship-source pollution.

The author focuses on the prerequisites for the adoption of the abovementioned framework decisions, their genesis and the main ideas.

It was concluded the provisions of Council Framework Decision 2003/80/JHA of 27 January 2003 on the protection of the environment through criminal law are based both on criminal law of conventional and soft law of the Council of Europe and formation of supranational mechanism EU in the sphere of combating environmental crimes through criminal law for influence of domestic criminal law of the states – member of EU.

It is claimed Council Framework Decision 2005/667/JHA of 12 July 2005 to strengthen the criminal-law framework for the enforcement of the law against ship-source pollution meant the basic legal instrument for state obligation to enshrine in the domestic law provisions about criminal responsibility of natural and legal persons for ship-source pollution, and also to provide effective cooperation and establishment of contact points for change of information.

It is considered the grounds of revocation of the abovementioned framework decisions and their further impact on formation of supranational mechanism EU in the sphere of combating environmental crimes through criminal law. It is asserted the Court of Justice of the EU's conclusions that caused the revocation of Council EU abovementioned framework decisions define the form of coexistence for competence between EU Community and margin of appreciation

of states – members of EU. On the one side the competence EU Community covers a right to oblige the states – members of EU to provide effective defence on protection of the environment through the necessary and sufficient measures of criminal law. On the other side the margin of appreciation of states – members of EU covers the right to establish specific measures and punishments, and also right to determine the ways of implementation of EU law in domestic legislation.

As conclusion it is outlined the impact of framework decisions of the Council of the EU on modern supranational mechanism EU in the sphere of combating environmental crimes especially on Directives EU.

Key words: *natural environment, framework decisions, the Council of the EU, Court of Justice of the EU, criminal responsibility for environmental crimes, ship-source pollution.*

Вступ. 23 червня 2022 року Європейська Рада надала Україні статус держави – кандидата у члени ЄС. Це зумовлює кропітку роботу щодо адаптації національного законодавства до стандартів ЄС, що є неможливим без розуміння процесів їх розвитку. У цьому контексті не є винятком галузь кримінального права, зокрема в частині кримінально-правової охорони навколишнього середовища, що посідає вагомe місце у системі загальноєвропейського кримінального права.

Постановка проблеми. Наднаціональний механізм ЄС у сфері охорони навколишнього середовища засобами кримінального права характеризується тривалим процесом розвитку, пов'язаним з визначенням меж компетенції ЄС у сфері криміналізації певних видів протиправної поведінки у державах - членах. Криміналізація та пеналізація суспільно небезпечних діянь, пов'язаних із заподіянням шкоди навколишньому середовищу відноситься до спільної компетенції держав-членів ЄС та власне ЄС, що здійснюється в межах національних правотворчих процедур та застосування механізму вторинного права як окремого правопорядку [1, с. 96, 161]. На сучасному етапі в рамках Договору про внесення змін в Договір про ЄС й Договору про заснування Європейської Спільноти від 13 грудня 2007 року (далі – Лісабонський договір) до джерел вторинного права віднесено регламенти, директиви, рішення, рекомендації та висновки [2, с. 55]. Разом із тим до набрання чинності Лісабонським договором вагома роль у формуванні правової основи охорони навколишнього природного середовища засобами кримінального права ЄС належала рамковим рішенням Ради ЄС, дослідження змісту та значення яких становить мету цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінально-правова охорона навколишнього середовища в рамках ЄС неодноразово становила предмет досліджень українських науковців, серед яких О.О. Дудоров, В. К. Матвійчук, П. В. Мельник, Р. О. Мовчан, Р. П. Олійничук, Т. Л. Сироїд, Л. Ю. Тимофєєва, Ю. А. Турлова, М. І. Хавронюк та ін. Різні аспекти європейського досвіду у сфері охорони навколишнього середовища також висвітлені у наукових працях В. М. Єрмоленка, В. В. Костицького, Н. Р. Малишевої, Х. М. Марич та ін.

Виклад основного матеріалу. Рамкові рішення Ради ЄС (framework decisions) – регламентовані Договором про внесення змін до Договору про ЄС, договорів про заснування Європейських Співтовариств та деяких пов'язаних з ними актів передбачені 1997 року (Амстердамський договір) нормативно-правові акти

ЄС у галузі кримінальної юстиції, які підлягали імплементації у внутрішнє законодавство. На відміну від директив – актів вторинного права ЄС на сучасному етапі, вони не могли мати прямої дії, а відсутність імплементації у національне законодавство положень не зумовлювало правових наслідків, подібних до наслідків невиконання директив. До рамкових рішень у сфері охорони навколишнього середовища засобами кримінального права належать рамкове рішення Ради ЄС 2003/80/ЖНА від 27 січня 2003 року «Про кримінально-правову охорону навколишнього середовища» та рамкове рішення Ради ЄС 2005/667/ЖНА від 12 липня 2005 року «Щодо зміцнення кримінально-правової бази для забезпечення виконання закону проти забруднення із суден» [3; 4].

Рамкове рішення Ради ЄС 2003/80/ЖНА від 27 січня 2003 року «Про кримінально-правову охорону навколишнього середовища» (далі – Рамкове рішення 2003/80/ЖНА), за своїм змістом, як зазначено у його преамбулі, було пов'язано з поданням пропозиції Європейської Комісії щодо прийняття Директиви Європейського Парламенту та Ради щодо захисту довкілля засобами кримінального права у березні 2001 року, основні положення якої щодо криміналізації окремих видів діянь, були відображені у цьому рамковому рішенні. Проте ідею ухвалення такої директиви не було підтримано з огляду на висновок, що це виходить за межі повноважень, наданих Співтовариству Договором про заснування Європейського Співтовариства. Натомість Рамкове рішення 2003/80/ЖНА було оцінено як таке, що може бути альтернативним засобом досягнення цілей директиви. Джерелом багатьох положень Ради ЄС 2003/80/ЖНА стала Конвенція Ради Європи про захист навколишнього середовища засобами кримінального права 1998 року, яка не набрала чинності (далі – Конвенція), на чому було акцентовано у п. 10 преамбули Рамкового рішення 2003/80/ЖНА [3].

Документ складався з 12 статей та додатка (застереження Австрії щодо виконання приписів про кримінальну відповідальність за окремі нетяжкі злочини, замість якої було запроваджено ефективні, пропорційні та стримувальні заходи адміністративної відповідальності). На сторони було покладено обов'язок впровадити положення рамкового рішення у внутрішнє законодавство до 27 січня 2005 року. Зокрема, це передбачало зобов'язання держави вжити заходів щодо встановлення кримінальної відповідальності за умисне (ст. 2) та необережне або недбале (ст. 3) вчинення ряду діянь, значна частка яких вже була передбачена у Конвенції:

1) викид або введення речовин або іонізуючого випромінювання в повітря, ґрунт або воду, що спричиняє смерть або тяжкі тілесні ушкодження людині;

2) незаконний викид або введення речовин або іонізуючого випромінювання в повітря, ґрунт або воду, що спричиняє або може спричинити тривале або суттєве погіршення їх стану, заподіяти смерть чи завдати серйозні травми людині, або суттєву шкоду пам'яткам, що охороняються, іншим об'єктам, майну, тваринам чи рослинам;

3) незаконні дії з відходами, що спричиняють або можуть спричинити смерть чи серйозні травми людині, або суттєву шкоду якості повітря, ґрунтів, вод, тваринам або рослинам;

4) незаконна експлуатація підприємства, на якому здійснюється небезпечна діяльність, яка спричиняє або може спричинити смерть або серйозні травми людині або суттєву шкоду якості повітря, ґрунтів, вод, тваринам чи рослинам;

5) незаконні дії, експорт або імпорт ядерних матеріалів чи інших небезпечних радіоактивних речовин, що спричиняють або можуть спричинити смерть або серйозні травми людині або суттєву шкоду якості повітря, ґрунтів, вод, тваринам чи рослинам;

б) незаконне володіння, вилучення, пошкодження, вбивство або торгівля охоронюваними видами дикої фауни та флори або їх частинами; незаконну торгівлю речовинами, що руйнують озоноруйнівний шар (ст. 2) [3].

Також держави члени брали на себе зобов'язання передбачити у внутрішньому законодавстві за вказані вище діяння ефективні, пропорційні та співмірні кримінальному правопорушенню покарання для фізичних осіб (ст. 5), включаючи позбавлення волі та позбавлення права займатися певними видами діяльності, засновувати або керувати підприємством або організацією, за наявності очевидного ризику продовження злочинної діяльності.

У статтях 6 та 7 Рамкового рішення 2003/80/ЈНА було визначено зобов'язання держав щодо вжиття заходів для забезпечення відповідальності юридичних осіб за вчинення на їхню користь дій, зазначених у статтях 2 та 3, а також за співучасть та підбурювання до їх вчинення, особою, яка діє індивідуально або у складі органу юридичної особи, яка обіймає керівну посаду в юридичній особі. Санкції до юридичних осіб, визначені у ст. 7 Рамкового рішення 2003/80/ЈНА, становлять: (а) позбавлення права на отримання державних виплат або допомоги; (б) тимчасове або постійне позбавлення права займатися промисловою або комерційною діяльністю; (с) встановлення судового нагляду; (d) ліквідація; (e) зобов'язання вжити конкретних заходів для уникнення наслідків діяння [13].

Зміст Рамкового рішення 2003/80/ЈНА в частині криміналізації ряду діянь, що посягають на навколишнє середовище, ґрунтувався на положеннях Конвенції, що прямо було зазначено у преамбулі цього документа. Виняток становило положення пункту «а» ст. 2 Рамкового рішення 2003/80/ЈНА про

«автономне правопорушення», згідно з яким ознакою правопорушення, крім іншого, була «незаконність» поведінки, тобто передумовою криміналізації було закріплення ознаки «порушення закону, адміністративного регламенту або рішення, прийнятого компетентним органом, включаючи ті, що вводять в дію обов'язкові положення законодавства Співтовариства, спрямовані на захист довкілля» [5, с.]. У свою чергу це положення відображало положення проекту Директиви про захист довкілля за допомогою кримінального права, розробленого Європейською Комісією у 2001 році, який так і не було прийнято [6, с. 7].

Отже, зміст Рамкового рішення 2003/80/ЈНА поєднував ідеї охорони навколишнього середовища засобами кримінального права, що були напрацьовані у рамках механізму Ради Європи, з формуванням наднаціонального механізму охорони навколишнього природного середовища засобами кримінального права в рамках ЄС з метою його впливу на національні кримінальні законодавства.

Разом з тим спроба зближення кримінальних законодавств держав-членів у частині охорони навколишнього середовища на основі положень Конвенції з шляхом прийняття Рамкового рішення 2003/80/ЈНА як правового інструменту ЄС не була вдалою. Більше того, прийняття цього рамкового рішення порушило фундаментальне питання про те, яка саме правова основа, відображена у договорах Співтовариства, забезпечує легітимність його повноваження визначати діяння, що повинні бути криміналізовані, а також вимагати закріплення у національних законодавствах «ефективних, пропорційних та стримуючих кримінальних санкцій» [7, с. 8]. Тому Європейська Комісія заявила позов до Суду ЄС проти Європейської Ради, у результаті розгляду якого Рамкове рішення 2003/80/ЈНА було скасовано рішенням Суду ЄС від 13 вересня 2005 року (Case C-176/03) як таке, що порушує статтю 47 Договору про ЄС .

Водночас Суд ЄС у рішенні у справі Case C-176/03 в цілому не заперечив компетенцію органів ЄС у сфері кримінально-правової політики у галузі охорони довкілля, а лише акцентував на неналежному способі її впровадження: Рамкове рішення 2003/80/ЈНА було прийнято на підставі розділу VI Договору про ЄС, за межами повноважень Співтовариства, визначених у ст. 175 Договорі про заснування Європейської економічної спільноти (ЄЕС), у той час як статті 1-7 Рамкового рішення 2003/80/ЈНА щодо часткової гармонізації кримінального законодавства могли бути прийняті у належний спосіб, оскільки їх мета – це охорона довкілля, що водночас є однією з цілей Співтовариства (п. п. 46, 51). Як належний спосіб прийняття цих положень у такому разі Суд ЄС розглядав саме ухвалення Директиви Європейського Парламенту та Ради про захист довкілля засобами кримінального права, пропозиція якої була висунута 15 березня 2001 року, і яку не було схвалено. Водночас у рішенні з посиланням на статті 135 та ч. 4 ст. 280 Договору ЄЕС було визнано, що прийняття

актів кримінального та кримінального процесуального права не належить до компетенції Співтовариства, але це не перешкоджає органам Співтовариства вживати заходів, необхідних для забезпечення компетентними національними органами ефективності охорони навколишнього середовища шляхом застосування ефективних, пропорційних та стримуючих санкцій за вчинення серйозних злочинів проти довкілля (п. 52) [7].

Тому, незважаючи на скасування Рамкового рішення 2003/80/ЖНА, значення рішення Суду ЄС у справі С-176/03 як для кримінального права в цілому, так і для кримінально-правової охорони довкілля, полягало у визначенні формату співіснування компетенції Співтовариства, що охоплювало визнання його права зобов'язати державу забезпечити ефективну охорону навколишнього середовища шляхом визначення у кримінальному законодавстві відповідних та достатніх заходів, з врахуванням свободи розсуду держави щодо визначення таких заходів та їх нормативно-правової регламентації у національному законодавстві.

Проте на час ухвалення Судом ЄС рішення у справі С-176/03 було Радою ЄС вже було прийнято **Рамкове рішення 2005/667/ЖНА від 12 липня 2005 року «Щодо зміцнення кримінально-правової бази для забезпечення виконання закону проти забруднення із суден»** (далі – Рамкове рішення 2005/667/ЖНА), правову основу прийняття якого, як і у випадку з Рамковим рішенням 2003/80/ЖНА, становили положення розділу VI Договору про ЄС [4].

Як зазначено у преамбулі, Рамкове рішення № 2005/667/ЖНА є правовим інструментом для покладення на держави – члени ЄС зобов'язання передбачити у внутрішніх законодавствах кримінальну відповідальність фізичних та юридичних осіб за забруднення із суден, а також забезпечити організацію ефективної співпраці та створення контактних пунктів для передачі інформації.

На відміну від Рамкового рішення 2003/80/ЖНА, у статтях 2 та 3 якого визначені переліки протиправних діянь, що підлягають криміналізації, у ст. 2 Рамкового рішення 2005/667/ЖНА закріплено припис про зобов'язання держав – членів вжити заходів для того, щоб діяння, передбачені у статтях 4 та 5 Директиви Європейського парламенту та Ради № 2005/35/ЄС (далі – Директиви 2005/35/ЄС) про забруднення із суден запровадження покарань за порушення від 7 вересня 2005 року, кваліфікувалися за внутрішнім законодавством як кримінальні правопорушення (за винятком застосування цих положень до членів екіпажів суден, що перебувають протоках, що використовуються для міжнародного судноплавства, виключних економічних зонах та у відкритому морі за виконання ними умов, регламентованих у додатках до Міжнародної конвенції по запобіганню забруднення з суден 1973 року [8]. Водночас у ст. 4 Директиви 2005/35/ЄС як порушення, пов'язані із забрудненням суден, що мають зумовлювати кримінальну відповідальність, розглядалися ті діяння, що

визначені у розглянутому вище Рамковому рішенні 2003/80/ЖНА, вчинені умисно, з необережності або за серйозної недбалості [8].

Також Рамкове рішення № 2005/667/ЖНА передбачало обов'язок вжити заходів щодо закріплення у внутрішньому праві ефективних, пропорційних та стримуючих покарань, зокрема, кримінальних – що становлять позбавлення волі на строк від 1 до 3 років, а у разі заподіяння істотної та широкомасштабної шкоди якості води, тваринному або рослинному світу, або спричинення смерті або шкоди здоров'ю людині – від 5 до 10 років позбавлення волі. Рамкове рішення № 2005/667/ЖНА також передбачало можливість призначення додаткових покарань для мінімізації ризику повторного вчинення злочину – штрафи, позбавлення права займатися певною діяльністю та/або засновувати підприємства або керувати ним. Крім цього, у ст. 4 Рамкового рішення № 2005/667/ЖНА були наведені ознаки кваліфікованих складів кримінальних правопорушень із зазначенням верхньої та нижньої меж покарань у виді позбавлення волі за їх вчинення. При вчиненні нетяжких кримінальних правопорушень держава-член була наділена свободою розсуду призначати інші покарання, не пов'язані з позбавленням волі [4].

Статті 5 та 6 Рамкового рішення № 2005/667/ЖНА містили положення про відповідальність юридичних осіб за вчинення на їхню користь діянь, визначених у цьому рамковому рішенні будь-якими особи, які діяли на власний розсуд або як частина органу юридичної особи, посідаючи у ньому керівне становище, або у тих випадках, коли недбала поведінка зазначених осіб уможливила вчинення кримінально протиправних діянь, визначених у рамковому рішенні, іншими особами. Санкції, які пропонувалося закріпити у законодавствах держав - членів, щодо юридичних осіб охоплювали: кримінальні і некримінальні штрафи у розмірі від 150 тис до 300 тис євро, а у разі умисного вчинення тяжких кримінальних правопорушень – від 750 тис до 1 500 тис євро, покарання у виді позбавлення права на фінансову підтримку держави, тимчасової або постійної заборони ведення господарської діяльності, судового нагляду, ліквідацію суб'єкта господарської діяльності, а також зобов'язання вжити заходів щодо ліквідації наслідків кримінального правопорушення, що стало підставою для притягнення юридичної відповідальності [4].

Як і Рамкове рішення 2003/80/ЖНА, Рамкове рішення № 2005/667/ЖНА також було предметом перегляду Суду ЄС (рішення від 23 жовтня 2007 року у справі С-440/05 «Комісія проти Ради»).

Проаналізувавши аргументи сторін, Європейської комісії та Європейської ради, в контексті положень Договору про ЄС та Договору ЄЕС про спільну транспортну політику та захист навколишнього середовища, Суд ЄС дійшов висновку, що вимоги щодо захисту навколишнього середовища є частиною спільної транспортної політики, а тому законодавчий орган Співтовариства може на підставі ст. 80(2) Договору ЄЕС сприяти захисту навколишнього

середовища. Крім цього, Суд ЄС, розглянувши положення Рамкового рішення, № 2005/667/ЖНА, констатував, що вони, як і положення Рамкового рішення 2003/80/ЖНА, що розглядалося у справі С-176/03, стосуються вчинення діянь, які можуть завдати особливо серйозної шкоди навколишньому середовищу внаслідок порушення правил Співтовариства щодо безпеки на морі (п. 67) [9]. Оскільки статті 2, 3 та 5 Рамкового рішення 2005/667 розроблені для забезпечення ефективності правил, прийнятих у сфері морської безпеки, то їх недотримання може мати серйозні наслідки для навколишнього середовища. Тому вимоги до держав-членів застосовувати кримінальні покарання за вчинення певних діянь, визначені у цих статтях Рамкового рішення 2005/667, слід розглядати як такі, що по суті спрямовані на покращення морської безпеки, а також захисту навколишнього середовища, і вони могли бути належно прийняті на підставі статті 80(2) Договору про ЄС (п. 69). Проте, як вказав Суд ЄС, визначення виду та рівня кримінальних покарань, що мають бути застосовані, не належить до сфери компетенції Співтовариства, з огляду на що законодавець Співтовариства не може приймати такі положення, які закріплено статті 4 та 6 Рамкового рішення 2005/667, оскільки ці статті стосуються виду та розмірів застосованих кримінальних покарань (п. 71). Керуючись викладеним, Суд ЄС скасував Рамкове рішення Ради 2005/667/ЖНА [9].

Отже, у справі С-440/05 Суд ЄС підтвердив принцип інтеграції екологічної політики в транспортну політику та право Співтовариства визначати діяння, що підлягають криміналізації у внутрішньому праві, але спростував наявність повноважень встановлювати конкретні види покарань та інші санкції [6, с.8].

Висновки. Формування наднаціонального механізму у сфері охорони навколишнього середовища засобами кримінального права до укладення Лісабонського договору характеризувалося наявністю інституційних суперечок між Європейською Комісією, Європейською Радою, Європейським Парламентом та державами-членами щодо визначення повноважень Співтовариства встановлювати стандарти криміналізації діянь та визначення покарань та інших санкцій за їх вчинення.

Основним правовим інструментом, що застосовувався ЄС з метою зближення кримінальних законодавств держав-членів у частині охорони навколишнього середовища були рамкові рішення Ради ЄС 2003/80/ЖНА від 27 січня 2003 року та 2005/667/ЖНА. Змістовно ці документи були пов'язані з Конвенцією, яка лежала в основі Рамкового рішення Ради ЄС 2003/80/ЖНА, але, в свою чергу, їхній зміст також став підґрунтям директив Європейського Парламенту, які в подальшому замінили рамкові рішення у механізмі ЄС у сфері охорони навколишнього середовища засобами кримінального права. Скасування цих рамкових рішень Судом ЄС, з однієї сторони, не сприяло процесам гармонізації національних законодавств та швидкому формуванню єдиних стандартів кримінально-правової охорони навколишнього середовища, але водночас визначило співвідношення компетенцій Співтовариства та держав-членів у галузі кримінально-правової політики та визначило правову основу та механізм реалізації повноважень Співтовариства для регулювання питань, пов'язаних з криміналізацією діянь шляхом прийняття директив на підставі ч. 2 ст. 83 Договору про функціонування ЄС.

Список використаних джерел:

1. Брацук І. З. Теоретико-правові засади імплементації права Європейського Союзу в національне право держав-членів: монографія: за наук. ред. М. М. Микієвича. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 230 с.
2. Ковалів М. В., Тимчишин Т. М., Ніканорова О. В. Основи права Європейського Союзу: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 212 с.
3. Council Framework Decision 2003/80/JHA of 27 January 2003 on the protection of the environment through criminal law. URL: http://data.europa.eu/eli/dec_framw/2003/80/oj
4. Council Framework Decision 2005/667/JHA of 12 July 2005 to strengthen the criminal-law framework for the enforcement of the law against ship-source pollution. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_framw/2005/667/oj/eng
5. Zeitler H. E. Environmental Criminal Law. *Revue internationale de droit pénal*. 2006. № 1 Vol. 77. pp. 255 – 261. URL: https://shs.cairn.info/article/RIDP_771_0255
6. Tlapák - Navrátilová J. Europeanisation of environmental protection through criminal law. *Ius Novum*. Vol. 18, №. 3. pp. 1–17. URL: <https://sciendo.com/2/v2/download/article/10.2478/in-2024-0019.pdf> (DOI 10.2478/in-2024-0019. 2 024)
7. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 13 September 2005. Commission of the European Communities v Council of the European Union. Action for annulment - Articles 29 EU, 31(e) EU, 34 EU and 47 EU - Framework Decision 2003/80/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62003CJ0176>
8. Directive 2005/35/EC of the European Parliament and of the Council of 7 September 2005 on ship-source pollution and on the introduction of penalties for infringements. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02005L0035-20250105>
9. Judgment of the Court (Grand Chamber). Commission of the European Communities v Council of the European Union. Action for annulment - Articles 31(1)(e) EU, 34 EU and 47 EU - Framework Decision 2005/667/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62005CJ0440>

Дата першого надходження статті до видання: 12.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

Власенко Ю. Л.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри екологічного права

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0002-7494-2960

ESG ЯК ІНСТРУМЕНТ СУЧАСНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ТА КЛІМАТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ: ПРАВОВИЙ ТА ФІНАНСОВИЙ ВИМІР

ESG AS A TOOL OF MODERN ENVIRONMENTAL AND CLIMATE POLICY: LEGAL AND FINANCIAL DIMENSION

У статті досліджено правову природу ESG як інструменту сучасної екологічної та кліматичної політики, а також його трансформацію з добровільного корпоративного стандарту у важливий регуляторний механізм, що впливає на доступ до фінансових ресурсів і визначає інвестиційні пріоритети. Метою роботи є визначення правової природи ESG, його місця у системі міжнародного екологічного права та права Європейського Союзу, а також аналіз впливу ESG-стандартів на екологічну політику та доступ до фінансових ресурсів. У статті розглянуто еволюцію ESG від добровільних корпоративних принципів до елементу квазірегуляторного механізму, який фактично виконує нормативну функцію у глобальних фінансових ринках. Досліджено взаємозв'язок ESG із правом сталого фінансування ЄС, зокрема з таксономією ЄС та вимогами до нефінансової звітності. Встановлено, що ESG має гібридну правову природу, поєднуючи елементи м'якого права, ринкового саморегулювання та обов'язкових нормативних стандартів. Особливу увагу приділено проблемі включення оборонних і ядерних проєктів до ESG-портфелів, що створює суперечності з базовими принципами міжнародного екологічного права. Обґрунтовано, що легітимізація інвестицій у потенційно небезпечні види діяльності під маркою ESG може призвести до розмивання екологічної складової цього інструменту та зниження довіри до нього з боку інвесторів і суспільства. Проаналізовано стан впровадження ESG в Україні та встановлено, що відсутність національної таксономії та гармонізованої системи ESG-звітності створює регуляторні ризики та обмежує можливості залучення міжнародного капіталу. Запропоновано напрями вдосконалення нормативного регулювання, зокрема створення спеціальних категорій ESG-маркування, розробку міжнародних стандартів екологічно небезпечного інвестування та посилення ролі міжнародних організацій у моніторингу екологічних ризиків. Зроблено висновок, що ESG поступово трансформується у важливий інструмент правового та фінансового регулювання екологічної політики, а його ефективність залежить від узгодженості міжнародних і національних стандартів.

Ключові слова: ESG, сталий розвиток, екологічна політика, міжнародне екологічне право, кліматична політика, стале фінансування, екологічна безпека.

The article examines the legal nature of ESG as a tool of modern environmental and climate policy, as well as its transformation from a voluntary corporate standard into an important regulatory mechanism that affects access to financial resources and determines investment priorities. The aim of the work is to determine the legal nature of ESG, its place in the system of international environmental law and the law of the European Union, as well as to analyze the impact of ESG standards on environmental policy and access to financial resources. The article examines the evolution of ESG from voluntary corporate principles to an element of a quasi-regulatory mechanism that actually performs a regulatory function in global financial markets. The relationship between ESG and EU sustainable finance law, in particular with the EU taxonomy and non-financial reporting requirements, is investigated. It is established that ESG has a hybrid legal nature, combining elements of soft law, market self-regulation and mandatory regulatory standards. Particular attention is paid to the problem of including defense and nuclear projects in ESG portfolios, which creates contradictions with the basic principles of international environmental law. It is substantiated that the legitimization of investments in potentially dangerous activities under the ESG label can lead to the erosion of the environmental component of this instrument and a decrease in trust in it by investors and society. The state of ESG implementation in Ukraine is analyzed and it is established that the lack of a national taxonomy and a harmonized ESG reporting system creates regulatory risks and limits the possibilities of attracting international capital. Directions for improving regulatory regulation are proposed, in particular, the creation of special categories of ESG labeling, the development of international standards for environmentally dangerous investment, and the strengthening of the role of international organizations in monitoring environmental risks. It is concluded that ESG is gradually transforming into an important tool for legal and financial regulation of environmental policy, and its effectiveness depends on the consistency of international and national standards.

Key words: ESG, sustainable development, environmental policy, international environmental law, climate policy, sustainable financing, environmental security.

Постановка проблеми. Поглиблення кліматичної кризи, війна в Україні, зростання техногенних ризиків та посилення міжнародних екологічних зобов'язань держав зумовили активне впровадження фінансових механізмів у систему екологічної та кліматичної політики. Одним із ключових інструментів такого підходу стала концепція ESG, яка поєднує екологічні, соціальні та управлінські критерії у процесі прийняття інвестиційних рішень. У праві Європейського Союзу ESG-підходи інституціоналізуються через систему нормативних актів у сфері сталого фінансування, зокрема Регламент про таксономію, Регламент про розкриття інформації у сфері сталого фінансування та Директиву щодо корпоративної звітності зі сталого розвитку.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Окремі аспекти взаємодії екологічного права та фінансових механізмів сталого розвитку досліджувалися у працях Балюк Г., Гетьмана А., Краснової М., Ковальчук Т., Костицького В., Малишевої Н., а також у роботах зарубіжних учених Захар А., Маєр Б., Віньюалес Дж. Е.. Разом із тим, значна частина наявних досліджень зосереджена переважно на економічних, фінансових або управлінських аспектах ESG. Так, В. Горбач досліджує механізми зелених облігацій та роль ESG-інвестицій у процесах декарбонізації. І. Краснова та Р. Лещенко аналізують управління ESG-ризиками у корпоративному кредитуванні, підкреслюючи їх значення для стабільності фінансових установ. О. Щербакова розглядає глобальні тенденції кліматичного фінансування та їхній вплив на економічну політику держав. У роботах О. Заячківської, О. Котика та Ю. Федорчука досліджуються перспективи впровадження ESG-інвестицій у страховому секторі України. Проблеми нормативної координації та фрагментації регулювання ESG на глобальному рівні аналізуються у статті А. Воронцової, Є. Агафонової та С. Білан, де обґрунтовується необхідність уніфікації підходів до відповідального інвестування. Питання впровадження європейської таксономії в українське правове поле досліджує І. Мамаєв, який підкреслює її значення для прозорості ринку та інтеграції України до системи сталого фінансування ЄС.

Водночас комплексний правовий аналіз ESG як інструменту екологічної політики, з урахуванням міжнародно-правових принципів та сучасних викликів, залишається недостатньо розробленим, зокрема його співвідношення з принципами міжнародного екологічного права, а також правові ризики включення екологічно небезпечних видів діяльності, зокрема ядерних або оборонних проєктів, до системи сталого фінансування залишаються недостатньо дослідженими.

Отже, метою статті є дослідження ESG як інструменту сучасної екологічної політики у контексті міжнародного та європейського екологічного права,

а також визначення правових ризиків і перспектив його застосування. Для досягнення поставленої мети окреслені такі завдання як: визначити правову природу ESG з позицій міжнародного екологічного права; проаналізувати нормативну основу сталого фінансування в ЄС; оцінити вплив ESG-механізмів на формування екологічної політики; виявити правові ризики включення екологічно небезпечних видів діяльності до системи сталого фінансування; визначити напрями гармонізації національного законодавства України з європейськими стандартами ESG.

Виклад основного матеріалу. Сучасне світове розуміння ESG (англ. environmental, social, governance - "довкілля", "соціальна сфера", "управління") як набору принципів управління, спрямованих на залучення компаній до вирішення екологічних, соціальних та управлінських викликів, вийшло далеко за межі корпоративного комплаєнсу (відповідності вимогам) та перетворилося на систему міжнародних стандартів, що формує нову архітектуру екологічного та кліматичного регулювання. У XXI столітті ESG-фактори стали одним із головних механізмів перерозподілу капіталу в напрямі сталого розвитку, формуючи принципово нову модель прийняття рішень у приватному секторі, державному управлінні та глобальних фінансових інститутах. Їхній вплив на розвиток кліматичної політики й екологічних регуляторних підходів постійно зростає, а трансформація ESG стала одним із визначальних процесів сучасного міжнародного права.

Особливо яскраво ця роль проявляється в умовах війни Росії проти України, яка спричинила переосмислення механізмів забезпечення екологічної безпеки, кліматичної стійкості та обороноздатності демократичних держав. Дослідники підкреслюють, що саме війна стала каталізатором зміни уявлень про те, які інвестиції можуть вважатися «сталими», а які — несумісними з екологічними та кліматичними зобов'язаннями [6]. Така ревізія глобальних правил ESG створює складний контекст для України, яка одночасно здійснює воєнні дії та масштабну оборону, відбудову та імплементацію міжнародних кліматичних стандартів та адаптації свого законодавства до законодавства ЄС.

Наразі еволюція ESG демонструє, що дана концепція перестає бути виключно добровільною корпоративною практикою і поступово набуває ознак нормативного режиму. У багатьох юрисдикціях принципи ESG інтегруються в обов'язкову звітність, фінансове регулювання та державну кліматичну політику. Таким чином, ESG де-факто стає частиною міжнародної архітектури екологічного управління, де приватні інвестиційні рішення впливають на досягнення глобальних кліматичних цілей. Це означає, що фінансовий сектор поступово перетворюється на один із ключових суб'єктів реалізації міжнародного екологічного права.

Якщо раніше основними акторами були держави, то тепер транснаціональні інвестори, фонди та банки відіграють роль регуляторів через механізми ринкової дисципліни. Інвестиції стають інструментом екологічної політики, а ESG — формою приватного правозастосування кліматичних норм. Отже, у сучасній доктрині міжнародного екологічного права ESG розглядається не лише як корпоративний стандарт, а як нова форма нормативного впливу приватного капіталу на глобальну екологічну політику. На відміну від класичних міждержавних договорів, ESG функціонує через фінансові стимули, репутаційні механізми та вимоги до розкриття інформації, що фактично створює альтернативну систему регулювання. ESG-фактори стають дедалі важливішими критеріями при прийнятті інвестиційних рішень та оцінці ризиків, фактично впливаючи на поведінку компаній і формуючи вимоги до їхньої екологічної та соціальної діяльності [13, с. 451]. Інвестори, фонди та банки виступають як суб'єкти контролю за екологічною поведінкою компаній, а доступ до капіталу стає формою санкції або заохочення.

ESG у сучасній міжнародній практиці виконує подвійну функцію. По-перше, це механізм екологічної відповідальності бізнесу, що включає вимірювання та зменшення вуглецевого сліду, управління природними ресурсами, адаптацію до змін клімату, впровадження низьковуглецевих технологій та дотримання стандартів корпоративної прозорості. Це безпосередньо пов'язано з виконанням Україною Паризької угоди, Угоди про асоціацію з ЄС та Національно визначеного внеску (НВВ), які визначають пріоритети декарбонізації та сталості розвитку. Імплементация ESG в Україні є інструментом забезпечення відповідності європейським вимогам CSRD, SFDR та таксономії сталих інвестицій, що є умовою інтеграції в єдиний ринок та отримання фінансової підтримки ЄС [1].

По-друге, ESG виконує роль фінансового фільтра: міжнародні банки розвитку, донори та інституційні інвестори надають підтримку переважно тим проектам, що відповідають принципам сталого розвитку. Це визначає доступ українських підприємств до фондів реконструкції, зокрема ЄБРР, ЄІБ, Світового банку [19, с. 320–336]. В умовах післявоєнної відбудови це стає критично важливим, адже обсяг фінансування напряму пов'язаний з якістю екологічної та кліматичної політики держави. У цьому сенсі ESG виступає механізмом реалізації принципів міжнародного екологічного права, передусім принципу сталого розвитку та принципу запобігання значній шкоді довкіллю. Так, екологічна відповідальність держав і приватних акторів дедалі частіше реалізується через економічні та фінансові інструменти, а не виключно через класичні міжнародні договори.

Разом із тим, у наукових працях наголошується, що правова природа ESG залишається неоднозначною.

З одного боку, він не є джерелом міжнародного права у класичному розумінні, а з іншого — має реальний регуляторний вплив, оскільки визначає доступ до капіталу та інвестицій. Саме ця гібридність створює як потенціал, так і ризики для екологічної політики. Також, на думку В.В. Долгєрта, найбільш ефективною моделлю впровадження ESG є поєднання елементів державного регулювання та саморегулювання. [12, с. 263].

Наразі особливо гостро суперечності ESG проявляються у сфері ядерної енергетики та оборонної промисловості. Повномасштабна війна в Україні радикально змінила сприйняття ризиків у глобальній інвестиційній спільноті. Інвестори почали інтерпретувати сталість не лише через екологічні показники, але й через призму геополітичної стабільності та безпеки. Це призвело до розширення ESG-критеріїв, у яких оборонна промисловість почала розглядатися як фактор суспільної стійкості.

Зокрема, країни НАТО та ЄС переглянули свої оборонні бюджети, збільшили замовлення зброї, а інвестори почали сприймати оборонну індустрію як елемент захисту стабільності. У цій логіці безпека розглядається як невід'ємний елемент сталого розвитку. Таким чином виникає парадокс: інвестування у зброю масового знищення починає інтерпретуватися як “етичне”, якщо воно спрямоване на захист демократичних держав. Інвестиції стимулюють розвиток виробництва, а у випадку ядерної зброї цей розвиток означає збільшення кількості ядерних матеріалів, спорудження нових інфраструктур, зростання ризику аварій. Усі ці фактори вочевидь несумісні з принципами сталого розвитку.

Як зазначається у доповіді Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем миру, військова інфраструктура та пов'язані з нею галузі мають значний, але недостатньо досліджений негативний вплив на довкілля, включно з викидами, забрудненням ґрунтів і води. [7, с. 19]. Попри це, після 2022 року низка європейських інституцій фактично допустила включення ядерної енергетики до переліку сталих видів діяльності за певних умов. Це рішення викликало значну критику в наукових колах. Так, як зазначається у дослідженні Energy for Sustainable Development присвяченій аналізу Європейської таксономії, зазначається, що класифікація ядерної енергетики як сталої діяльності є політичним компромісом, а не результатом суворого екологічного аналізу [3].

З позицій міжнародного екологічного права така легітимізація викликає сумніви, оскільки ядерна діяльність пов'язана з довгостроковими та транскордонними екологічними ризиками. Як зазначається у Конвенції Еспо, держави зобов'язані запобігати діяльності, що може мати значний негативний транскордонний вплив на довкілля. Однак включення ядерних проектів до ESG-портфелів фактично ігнорує цю вимогу.

Дані Bloomberg свідчать, що після 2022 року кількість ESG-фондів у Європі, які інвестують у компанії ядерного сектору, зросла більш ніж на 50% [1]. Близько половини зареєстрованих ESG-акційних фондів у Європі мають прямі або опосередковані інвестиції в компанії, пов'язані з виробництвом або логістикою ядерних озброєнь. Такий зсув демонструє, що категорія “етичних інвестицій” поступово адаптується до воєнної реальності. Аналітичні центри ЄС, зокрема Bruegel, зазначають, що чинні норми сталого фінансування ЄС не містять загальної заборони на інвестиції в оборонну галузь: обмеження стосуються лише виробників заборонених видів озброєння — протипіхотних мін, касетних боеприпасів, хімічної чи біологічної зброї [1]. Водночас виробництво «традиційних» озброєнь або ядерної інфраструктури не має формальної заборони. Деякі європейські фондові оператори, серед них Allianz Global Investors, оголосили про перегляд політик виключення і повернення оборонних компаній у переліки дозволених активів [4].

Ця тенденція створює низку суперечностей з міжнародними принципами кліматичної політики та екологічного права. Зокрема, ядерна промисловість має надвисокий екологічний ризик по всьому циклу виробництва, оборонне виробництво має значний вуглецевий слід, а інвестиції у ВПК під маркою ESG створюють ризик «зеленого камуфляжу», коли екологічно шкідливі проекти видаються сталими [10, с. 11]. Визнання ядерних компаній як сумісних із ESG створює системну проблему довіри. Якщо інвестори бачать, що ESG-фонди підтримують виробників зброї масового знищення, це підриває саму легітимність концепції сталого інвестування. Така ситуація може призвести до девальвації ESG як нормативного стандарту і перетворення його на маркетингову категорію. Аналітики Bloomberg Intelligence попереджають про суттєві репутаційні ризики для інвесторів [2]. Дослідження понад 1500 ESG-фондів із сукупними активами понад 1,5 трильйона доларів показало, що 9% із них володіють акціями компаній, виключених норвезьким суверенним фондом добробуту через участь у ядерній зброї. Це створює прецедент розмивання стандартів етичного інвестування [2].

Міжнародне екологічне право закріплює принципи запобігання шкоді, “забруднювач платить”, відповідальності за транскордонні ризики та обов'язку держав враховувати екологічні наслідки своєї діяльності. У резолюціях ООН, документах UNEP та у міжнародних договорах (зокрема, (ENMOD) Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, прийнята ООН у 1976 році, Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, Договір про заборону ядерних випробувань) зафіксовано, що ядерні вибухи та виробництво ядерних матеріалів несуть

значну загрозу для глобальної екологічної безпеки. Отже, з точки зору міжнародного екологічного права, включення ядерної індустрії до ESG-портфелів суперечить принципу недопущення значної транскордонної шкоди довікллю. Ядерна діяльність пов'язана з довготривалими екологічними ризиками, які не можуть бути компенсовані економічною вигодою або аргументами безпеки.

Експерти підкреслюють, що легітимізація ядерних інвестицій під маркою ESG створює небезпечний прецедент: фінансові інструменти, покликані зменшувати екологічну шкоду, можуть почати підтримувати діяльність із потенційно катастрофічними наслідками [15, с. 109].

Це суперечить логіці кліматичного права, яке виходить із пріоритету довгострокової екологічної безпеки. Тому у сучасних умовах у висновку постає фундаментальне питання: що важливіше — глобальна безпека чи екологічна безпека? Ядерна зброя одночасно є стримувальним фактором і джерелом екологічної загрози. Проте міжнародне екологічне право поки що не має адекватного механізму для врегулювання фінансової відповідальності у сфері ядерних озброєнь.

Європейський Союз створив найбільш цілісну та формалізовану правову базу у сфері сталого фінансування для регулювання питань ESG, що по суті спрямована на узгодження фінансових потоків із цілями сталого розвитку та декарбонізації економіки. Одним із центральних елементів цієї системи є Європейська таксономія сталих видів діяльності, яка, відповідно до Регламенту (ЄС) 2020/852 (далі — Таксономія ЄС) встановлює юридично обов'язкові критерії для віднесення економічної діяльності до категорії екологічно сталих [18].

Європейська Комісія прямо зазначає, що метою таксономії є запобігання грінвошингу та спрямування інвестицій у види діяльності, які реально сприяють досягненню кліматичних цілей ЄС [15, с. 110]. Тому даний Регламент (ЄС) 2020/852, має на меті створення спільної «мови» для інвесторів і підприємств, що дозволяє уникати інформативної асиметрії та обмежувати практики удаваної екологічності (англ. - greenwashing) — штучного завищення екологічної репутації без реальних змін у діяльності [18]. У наукових дослідженнях підкреслюється, що саме юридична обов'язковість критеріїв є ключовою відмінністю таксономії від попередніх добровільних ESG-ініціатив [15, с. 114].

Таксономія ЄС визначає набір чітких технічних тестів і критеріїв, які економічні види діяльності повинні відповідати по кожному із шести визначених екологічних об'єктів (наприклад, пом'якшення зміни клімату, адаптація, збереження водних ресурсів тощо), щоб бути класифікованими як сталий внесок у досягнення кліматичних та екологічних цілей ЄС [18]. Ця класифікація є невід'ємною частиною

системи сталого фінансування, оскільки вона інтегрується у вимоги щодо звітності й розкриття інформації, що накладаються на корпорації та фінансові установи в ЄС [15, с. 112].

Важливу роль у цій системі відіграє Директива (ЄС) 2022/2464 Європейського Парламенту та Ради від 14 грудня 2022 року про корпоративну звітність зі сталого розвитку (Corporate Sustainability Reporting Directive, CSRD), (далі - Директива CSRD) [11]. Директива CSRD розширює сферу застосування попередньої Директиви про нефінансову звітність, включаючи значно більшу кількість підприємств, які зобов'язані звітувати про сталий розвиток, і впроваджує принцип «подвійної суттєвості», тобто оцінювати не тільки вплив компанії на довкілля та соціальну сферу, а й те, як ESG-ризиків впливають на саму компанію як економічного агента [2]. Як зазначають аналітики PwC, CSRD перетворює сталу звітність з інструменту репутації на юридичний обов'язок [5]. У межах правового регулювання встановлюється обов'язок для широкого кола компаній розкривати інформацію про свою діяльність у контексті сталого розвитку та ESG-факторів. Директива CSRD розширює сферу застосування попередньої Директиви про нефінансову звітність, включаючи значно більшу кількість підприємств, а також закріплює принцип подвійної суттєвості — тобто принцип оцінювати не тільки вплив компанії на довкілля та соціальну сферу, а й те, як ESG-ризиків впливають на саму компанію як економічного агента. Отже, європейські стандарти звітності зі сталого розвитку ESRS, які деталізують вимоги Директиви CSRD, охоплюють екологічні, соціальні та управлінські дані, що повинні бути оприлюднені компаніями для забезпечення повного та порівняльного ESG-звітного поля.

Ще одним ключовим елементом є Регламент (ЄС) 2019/2088 Європейського Парламенту та Ради від 27 листопада 2019 року про розкриття інформації, пов'язаної зі сталим розвитком, у секторі фінансових послуг (Sustainable Finance Disclosure Regulation, SFDR), (далі – Регламент SFDR) — регламент, що зобов'язує фінансові установи розкривати екологічні та соціальні аспекти своїх інвестиційних портфелів, включно з методологіями оцінювання ESG-ризиків та впливів [17]. Регламент SFDR вводить стандартизовану систему класифікації фінансових продуктів, яка має на меті надати інвесторам кращу орієнтацію щодо ступеня сталості продуктів та зменшити ризики маніпуляцій ESG-твердженнями.

Інтеграція Таксономії ЄС, Директиви CSRD та Регламенту SFDR формує єдину систему сталого фінансування ЄС, де кожен компонент підсилює інший: таксономія визначає, що є «сталим», CSRD зобов'язує оприлюднювати дані про результати діяльності у сталому контексті, а SFDR — розкривати інформацію інвесторам щодо сталості фінансових

продуктів і ризиків. У науковій літературі зазначається, що без такої інтегрованої нормативної бази ринок стикається із фрагментарними підходами, що знижує ефективність політики сталого фінансування та створює правову невизначеність для інвесторів [15, с. 114]. Водночас наукові дослідження й практичні звіти демонструють, що навіть у межах ЄС окремі інструменти, зокрема SFDR, потребують удосконалення через складність вимог і недостатню сприйнятливість як інвесторів, так і ринку загалом, що ускладнює процес подальшої гармонізації, спрощення та підвищення прозорості механізмів сталого фінансування.

Для України імплементація стандартів сталого фінансування ЄС є не лише елементом екологічної політики, а й необхідною умовою європейської інтеграції. У контексті післявоєнної відбудови саме ESG-критерії визначатимуть доступ до міжнародних фінансових ресурсів, зокрема кліматичних фондів та програм ЄС. Відсутність національної таксономії або чіткої ESG-звітної бази обмежує можливості залучення капіталу та створює значні регуляторні й юридичні ризики для українських компаній, які прагнуть працювати на ринку ЄС або залучати міжнародні інвестиції [15, с.112].

Для України дані суперечності мають особливу актуальність, адже держава потребує модернізації та підтримки оборонного сектору, але водночас зобов'язана дотримуватися міжнародних кліматичних норм та демонструвати вибір на користь декарбонізації. Тому для України ESG має не лише інвестиційне, але й правове значення. Післявоєнна реконструкція неможлива без залучення міжнародного фінансування, яке дедалі жорсткіше прив'язується до кліматичних критеріїв. Донори очікують, що відбудова буде відповідати принципам декарбонізації, прозорості та екологічної відповідальності. Це означає, що ESG може стати механізмом антикорупційного контролю, правової модернізації та структурної перебудови економіки. Інтеграція ESG у державну політику дозволяє поєднати реконструкцію з переходом до низьковуглецевої моделі розвитку.

В Україні імплементація ESG відбувається у специфічних умовах — під час активної війни та інтеграції у європейський правовий простір. Попри значні виклики, Україна демонструє поступ у напрямі впровадження стандартів ESG: НБУ та Мінекономіки розробляють стандарти нефінансової звітності, українські підприємства впроваджують перші ESG-стратегії, приватний сектор інтегрує підходи сталого управління ризиками, а зростає попит на «зелені» фінансові інструменти, зокрема зелені облігації [14, с. 3]. Водночас відсутність спеціального закону про ESG стримує розвиток внутрішнього ринку сталих інвестицій та ускладнює входження українського бізнесу на ринки ЄС [10, с. 11]. Існуюча нормативна база є фрагментарною, а вимоги щодо

нефінансової звітності поки що не охоплюють усіх секторів. Українські експерти наголошують на необхідності створення єдиного нормативного акту, який інтегрував би вимоги ESG до фінансового сектору, корпоративного управління та державної звітності. Фрагментарність чинної бази стримує розвиток сталих інвестицій і ускладнює гармонізацію з європейським правом.

Україна зобов'язалася до 2030 року скоротити викиди парникових газів на 65% у порівнянні з рівнем 1990 року та досягти кліматичної нейтральності до 2060 року [16]. Однак війна значно ускладнила виконання цих зобов'язань. В умовах ESG виникають структурні суперечності: оборонна промисловість — енергоємна і вуглецево-інтенсивна; післявоєнна відбудова потребує великих обсягів цементу, сталі та енергії, що тимчасово збільшить викиди; міжнародні донори вимагають суворого дотримання кліматичних стандартів у всіх проєктах відбудови; прагнення України включити оборонні підприємства в «зелені» інвестиційні програми суперечить європейським принципам сталості [19, с. 320–336]. Таким чином, реалізація кліматичної політики України перебуває між вимогами міжнародних зобов'язань та потребами виживання й модернізації держави.

ESG має стати фундаментом післявоєнної відбудови України, забезпечуючи прозорість потоків фінансування, запобігання корупції, екологічну відповідальність реконструкційних проєктів, відповідність проєктів міжнародним кліматичним зобов'язанням, створення конкурентоспроможної економіки, орієнтованої на інновації та декарбонізацію [14, с. 4]. Україна має унікальне вікно можливостей — створити власну модель ESG, яка відповідатиме європейським стандартам, але враховуватиме національні особливості, військові й післявоєнні реалії. У цьому контексті ключовим завданням стає розроблення спеціального закону про ESG, інтеграція кліматичних критеріїв у всі політики відбудови та суворий контроль за фінансуванням оборонних проєктів, щоб уникнути спотворення принципів сталого розвитку.

Трансформація ESG у світі та в Україні засвідчує, що цей інструмент став не просто частиною корпоративної культури, а центральним елементом міжнародного кліматичного та екологічного регулювання. Війна Росії проти України актуалізувала його значення у сферах безпеки, розвитку суспільної стійкості та забезпечення прозорості відбудови. Водночас глобальна тенденція включення оборонних активів до ESG-портфелів створює ризики суперечності з міжнародними кліматичними зобов'язаннями. Подальша еволюція ESG залежить від здатності міжнародної спільноти встановити чіткі межі між інвестиціями у сталий розвиток і фінансуванням секторів із високими екологічними ризиками. Регулятори можуть запровадити спеціальні маркування

ризиків для оборонних компаній або повну заборону на інвестиції у виробників зброї масового знищення. Інвестори дедалі частіше використовують механізми активного управління, впливаючи на політику компаній через голосування, вимоги прозорості та екологічні стандарти.

Для України ключовим завданням стає створення національної ESG-моделі, яка забезпечить відповідність Паризькій угоді та європейським кліматичним стандартам, унеможливить фінансування екологічно шкідливих оборонних проєктів, забезпечить прозорість післявоєнної реконструкції та сприятиме модернізації економіки й інтеграції до єдиного європейського ринку.

У контексті викладених у статті теоретичних і практичних проблем доцільно сформулювати низку пропозицій, спрямованих на вдосконалення правового та інституційного забезпечення ESG-підходу у сфері екологічно чутливих інвестицій. По-перше, видається обґрунтованим створення спеціальної категорії ESG-маркування, яка б передбачала чітке виключення інвестицій у діяльність, пов'язану зі зброєю масового знищення. Такий підхід сприятиме формуванню більш послідовної та етично узгодженої системи сталого фінансування. По-друге, актуальною є розробка на міжнародному рівні стандартів так званого «екологічно небезпечного інвестування», які б охоплювали, зокрема, інвестиції у ядерні проєкти. Наявність таких стандартів дозволила б забезпечити уніфікований підхід до оцінки екологічних ризиків і підвищити передбачуваність для інвесторів та регуляторів.

Наразі важливим напрямом вбачається і підвищення рівня прозорості оборонних компаній у частині розкриття інформації про екологічні ризики, пов'язані з виробництвом матеріалів та технологій. Це сприятиме зменшенню інформаційної асиметрії на ринку та посиленню екологічної відповідальності корпоративного сектору. Зокрема, доцільним видається посилення ролі міжнародних організацій, зокрема Організації Об'єднаних Націй, Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ) та Програми ООН з навколишнього середовища (UNEP), у моніторингу екологічних наслідків інвестицій у ядерну індустрію. Такий інституційний підхід дозволить забезпечити більш комплексний і координований контроль за потенційно небезпечними видами діяльності.

Висновки. Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що концепція ESG у сучасному правовому полі трансформується з інструменту корпоративної екологічної відповідальності у важливий механізм реалізації екологічної та кліматичної політики. У правовому вимірі ESG набуває ознак гібридного регуляторного інструменту, який поєднує елементи «м'якого права» з реальним впливом на доступ до інвестиційних ресурсів. З позиції міжнародного

екологічного права поширення ESG-стандартів сприяє імплементації принципів сталого розвитку, запобігання шкоді довкіллю та інтеграції екологічних міркувань у процес економічного планування. Водночас включення до ESG-портфелів окремих видів діяльності з підвищеним екологічним ризиком, зокрема ядерних або оборонних проєктів, створює нормативні суперечності та може призводити до розмивання базових принципів екологічного права.

Для України розвиток правового регулювання ESG має стратегічне значення у контексті доступу до міжнародного фінансування, післявоєнного відновлення та

європейської інтеграції. Проте відсутність гармонізованої національної таксономії та системи ESG-звітності підвищує регуляторні ризики і обмежує інвестиційні можливості. Отже, подальший розвиток ESG як інструменту екологічної політики має ґрунтуватися на узгодженні фінансових механізмів із принципами міжнародного екологічного права, гармонізації національного законодавства з правом ЄС та формуванні чітких стандартів оцінки екологічних ризиків інвестицій. Це дозволить забезпечити екологічну безпеку, підвищити довіру інвесторів і посилити ефективність сучасної кліматичної політики.

Список використаних джерел:

1. Algebris, Bruegel. How to Improve the European Union's Sustainable Finance Framework. Policy Brief, 2025. URL: <https://www.bruegel.org/policy-brief/how-improve-european-unions-sustainable-finance-framework> (дата звернення: 22.11.2025).
2. Bloomberg News. Allianz Global Investors to Drop Weapons Ban for Some ESG Funds. 31.03.2025. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2025-03-31/allianz-global-investors-to-drop-weapons-ban-for-some-esg-funds> (дата звернення: 12.11.2025).
3. Is nuclear energy really sustainable? A critical analysis on the example of the Polish energy transition plan // *Energy for Sustainable Development*. 2024. Vol. 78. Article 101376. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.esd.2024.101376>.
4. Merler S. Sustainability Rules Are Not a Block on EU Defence Financing, but Reputational Fears // *Bruegel Analysis*. 17.03.2025. URL: https://www.bruegel.org/sites/default/files/2025-05/sustainability-rules-are-not-a-block-on-eu-defence-financing%2C-but-reputational-fears-are-10742_0.pdf (дата звернення: 5.12.2025).
5. PwC. 2022 - The Growth Opportunity of the Century. Are you ready for the ESG change?: European Sustainable Finance Series. Luxembourg: PwC Luxembourg, 2022. URL: <https://www.pwc.lu/en/sustainable-finance/esg-report-the-growth-opportunity-of-the-century.html> (дата звернення: 14.12.2025).
6. Schwartzkopff F., White N., Cohen C. Nuclear Weapon Manufacturers Tap ESG Billions as War Sets Agenda // *Bloomberg*. 24.08.2025. URL: <https://www.bloomberg.com/news/features/2025-08-24/nuclear-weapon-manufacturers-tap-esg-billions-as-war-sets-agenda> (дата звернення: 17.12.2025).
7. Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI). SIPRI Yearbook 2022. Stockholm: SIPRI, 2022. https://www.sipri.org/yearbook/2022?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 15.12.2025).
8. YouControl. Що таке ESG та чому це важливо для українського бізнесу. YouControl, 2025. URL: <https://youcontrol.com.ua/topics/shcho-take-esg-ta-chomu-tse-vazhlyvo-dlia-ukrayinsko-ho-biznesu/> (дата звернення: 21.12.2025).
9. Воронцова А., Агафонова Є., Білян С. Напрями координації нормативного регулювання відповідального (ESG) інвестування у світі: фрагментація чи уніфікація? // *Economics and Law*. 2024. Т. 70, № 3. С. 91–100. DOI: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2023.03.091>.
10. аГорбач В. В. Фінансові інструменти декарбонізації: механізми зелених облігацій та ESG-інвестицій // *Економіка та суспільство*. 2025. Вип. 75. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025_75_33.
11. Директива (ЄС) 2022/2464 Європейського Парламенту та Ради від 14 грудня 2022 р. про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 537/2014, Директив 2004/109/ЄС, 2006/43/ЄС та 2013/34/ЄС щодо корпоративної звітності зі сталого розвитку (Text with EEA relevance) // *Official Journal of the European Union*. 16.12.2022. L 322. P. 15–80.
12. Долгерт В. В. Окремі аспекти правового забезпечення ESG-стратегії на підприємстві // *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 260–265. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.42>.
13. Заячківська О., Котик О., Федорчук Ю. ESG-орієнтовані інвестиції у страховій сфері: виклики та перспективи для України // *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*, 344(4), 450-455. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-344-4-63>.
14. Краснова І., Лещенко Р. Управління ESG ризиками у корпоративному кредитуванні // *Modeling the Development of the Economic Systems*. 2025. № 3. С. 208–217. DOI: https://doi.org/10.31891/mdes/2025_17_28.
15. Мамаєв І. Таксономія ЄС як інструмент сталого фінансування: перспективи впровадження в Україні // *Право та інновації*. 2025. С. 108–116. DOI: [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2025-4\(52\)-14](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2025-4(52)-14).
16. Міністерство енергетики України. Національний план з енергетики та клімату України (до 2030 року). Київ, 2020. URL: <https://me.gov.ua/download/8c2d13af-bd66-43d1-a13a-20c1c7d652a0/file.pdf> (дата звернення: 17.11.2025).
17. Регламент (ЄС) 2019/2088 Європейського Парламенту та Ради від 27 листопада 2019 р. про розкриття інформації, пов'язаної зі сталим розвитком у секторі фінансових послуг (Text with EEA relevance) // *Official Journal of the European Union*. 09.12.2019. L 317. P. 1–16.
18. Регламент (ЄС) 2020/852 Європейського Парламенту та Ради від 18 червня 2020 р. про встановлення юридично обов'язкових критеріїв для віднесення економічної діяльності до категорії екологічно сталих. // *Official Journal of the European Union* L 198, 22.06.2020, pp. 13–43.
19. Шербакова О. Світове кліматичне фінансування // *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2025. Т. 2, № 61. С. 320–336. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptr.2.61.2025.4725>.

Дата першого надходження статті до видання: 10.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

УДК 349.4

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2025.2.6>

Єрмоленко В. М.,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права

ім. академіка В. З. Янчука

Національного університету біоресурсів і природокористування України,

член-кореспондент Національної академії правових наук України

ORCID: 0000-0002-4295-4158

РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ ЯК БАЗОВЕ ПОНЯТТЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА

RATIONAL USE OF LAND AS A BASIC CONCEPT OF LAND LAW

Статтю присвячено розкриттю сутності і змісту однієї з базових категорій науки і практики земельного права, якою є раціональне використання земель. Зауважено, що раціональне використання земель як одне з фундаментальних синтетичних понять, зустрічається в Земельному кодексі України понад 20 разів, охоплюючи при цьому практично всі прояви правового інституту землекористування. Водночас зосереджено увагу на тому, що не зважаючи на виняткове значення, в жодному нормативно-правовому акті земельного законодавства не розкривається зміст раціонального використання земель, що значно ускладнює процес правозастосування. При цьому відсутня єдність у з'ясуванні сутності раціонального використання земель та його змістовного наповнення і серед науковців. Виходячи з невизначеності змісту цього оціночного за своєю природою поняття, проведено лінгвістичний аналіз його формування як лексико-юридичної конструкції земельного права. Зроблено висновок про невідповідність раціонального використання земель як оціночного поняття основоположним принципам міровизначеності філософської концепції раціональності. Розглянуто судову практику щодо визначення змісту раціонального використання земель, яка не відзначається єдністю і системністю, не сприяючи змістовному наповненню цього поняття. Проведено критичний аналіз пострадянського економічного критерію раціональності землекористування, а також сучасних концепцій щодо правової охорони та дотримання цільового призначення земель як складових раціонального використання земель. Запропоновано і обґрунтовано необхідність приведення змісту раціонального користування землею до відповідності вимогам землеустрою, які містяться у землепорядній документації на певну земельну ділянку, формуючи таким чином змістовне наповнення поняття раціонального використання земель. Зроблено відповідні висновки щодо сутності і змісту раціонального користування землею.

Ключові слова: раціональне використання земель, охорона земель, раціональне використання та охорона земель, цільове використання земель.

The article is devoted to revealing the essence and content of one of the basic categories of the science and practice of land law, which is rational use of land. It is noted that rational use of land as one of the fundamental synthetic concepts occurs in the Land Code of Ukraine more than 20 times, covering almost all manifestations of the legal institution of land use. At the same time, attention is focused on the fact that despite its exceptional importance, no regulatory legal act of land legislation discloses the content of rational use of land, which significantly complicates the process of law enforcement. At the same time, there is no unity in clarifying the essence of rational use of land and its content among scientists. Based on the uncertainty of the content of this evaluative concept by its nature, a linguistic analysis of its formation as a lexical and legal construction of land law was conducted. The conclusion is made about the inconsistency of rational land use as an evaluative concept with the fundamental principles of the determination of the philosophical concept of rationality. The judicial practice on determining the content of rational land use is considered, which is not distinguished by unity and systematicity, not contributing to the meaningful filling of this concept. A critical analysis of the post-Soviet economic criterion of rational land use, as well as modern concepts on legal protection and observance of the intended purpose of lands as components of rational land use, is carried out. The need to bring the content of rational land use into compliance with the requirements of land management contained in the land management documentation for a certain land plot is proposed and substantiated, thus forming the meaningful filling of the concept of rational land use. The corresponding conclusions are made regarding the essence and content of rational land use.

Key words: rational land use, land protection, rational use and protection of lands, targeted use of lands.

У теорії та практиці земельного права, утім як і інших галузей права, існують і застосовуються певні базові поняття як опорні елементи зведення їх галузевої конструкції. Одним з таких фундаментальних синтетичних понять є безумовно категорія раціонального використання земель, яка зустрічається в

Земельному кодексі України [1] понад 20 разів, охоплюючи при цьому практично всі прояви правового інституту землекористування. Зокрема, раціональне використання земель позиціонується як: одна з цілей регулювання земельних відносин (ч. 2 ст. 4); принцип земельного законодавства (п. «г» ст. 5); галузь

державної земельної політики (п. «б» ч. 1 ст. 14, п. «г» ч. 1 ст. 14¹, ч. 1 ст. 14²); напрям розробки державних, галузевих, регіональних та місцевих програм з питань регулювання земельних відносин (п. «б» ч. 1 ст. 15¹); один з напрямів (ст. 162) та складових охорони земель (п. «а» ч. 1 ст. 164); напрям, мета і одне із завдань землеустрою (ст. 181-182); сфера державного контролю за використанням та охороною земель (ч. 1 ст. 188); завдання державного земельного кадастру (ст. 194); підстава для економічного стимулювання землекористування (ч. 3 ст. 201, ч. 1 ст. 205) тощо. Водночас, не зважаючи на наведену надважливість, в жодному нормативно-правовому акті земельного законодавства не розкривається зміст раціонального використання земель, що значно ускладнює процес правозастосування.

Таке становище зміщує герменевтичний вектор змістовного тлумачення цього поняття в бік його доктринального різновиду. Передусім слід вказати, що зважаючи на фундаментальне значення, питання раціонального використання земель прямо або дотично зачіпали у своїй творчості практично всі вчені-юристи у сфері земельного права. У той же час, варто відмітити, що окремому дослідженню змісту цього поняття найбільше присвятили свою увагу такі науковці: на енциклопедичному рівні – В. Д. Сидор [2]; в тлумачних джерелах – А. М. Мірошніченко і М. І. Марусенко [3]; в монографічних дослідженнях – П. Ф. Кулинич [4, с. 44–53]; в навчальних джерелах із земельного права – В. І. Семчик [5, с. 39], М. В. Шульга та І. І. Каракаш [6, с. 18]; в окремих наукових публікаціях – Н. С. Гавриш і А. Й. Годованюк [7], Т. К. Оверковська і К. В. Оверковський [8, с. 1424] та інші автори. Однак, не дивлячись на вже тривалий час і суттєву увагу науковців, приділену зазначеній проблемі, досі відсутня єдність у з'ясуванні сутності раціонального використання земель та його змістовного наповнення. Звідси, метою статті є викладення авторського бачення сутнісно-змістовної характеристики поняття раціонального використання земель.

Насамперед, доцільно розпочати з глибинних витоків формування лексико-юридичної конструкції «раціональне використання земель», які коріняться в словотворчих особливостях її складових як найглибшого рівня сутнісного пізнання, з наступним з'ясуванням їх філософського обґрунтування як найзагальнішого рівня наукового розуміння предметів і явищ суспільного буття.

З етимологічного погляду термін «раціональний» має латинське походження (лат. *rationalis* – розумний) і розглядається наразі як розумово обґрунтований, доцільний [9, с. 785], тоді під доцільністю розуміється відповідність поставленій меті, практична корисність [10, с. 245]. Тобто філологічне тлумачення раціональності позиціонує останню з боку розумності, що ґрунтується на вилученні практичної

корисності відповідно до певної поставленої мети. У свою чергу, констатуємо походження терміну користування від слова «користь», яке в етимологічному розумінні означає добрі наслідки для когось (чогось), матеріальну вигоду, прибуток [11, с. 19]. Тобто вже первісно користування змістовно було покликано охоплювати не лише економічну складову у формі отримання матеріальної вигоди, прибутку, а й інші позитивні наслідки, наприклад, задоволення від естетичного споглядання, певні лікувальні властивості тощо. Тим не менше, розкриття значення зазначених базових термінів дають у підсумку надає лише оціночне розуміння раціонального використання, позбавлене належної визначеності.

З цього приводу варто зазначити, що ролі оціночних понять в правовій дійсності юридичною доктриною присвячено достатньо уваги. Наслідком цього стало визнання оціночними понять, зміст яких недостатньо чи взагалі не визначено теорією права [12, с. 400], які набувають вираженої в юридичній нормі абстрактної характеристики соціальної (особистої, групової та ін.) значущості реальних або потенційних фактів, що має бути неодмінно конкретизована під час його застосування чи реалізації [13, с. 53]. Як наслідок, оціночні поняття не мають однозначного розуміння чи розгорнутого значення, а тому передбачають необхідність їх оцінки суб'єктами, що застосовують ці положення з певною мірою власного переконання та розсуду (дискреції) [14, с. 220].

У цілому застосування оціночних понять має як позитивні, так і негативні сторони. Безумовним позитивом є можливість максимального врахування особливостей конкретної ситуації їх застосування, тоді як негатив криється в потенційному суб'єктивізмі оцінки, що загрожує помилками або прямим штучним «підтасуванням» зазначених ситуативних особливостей під невідповідну, але більш вигіднішу модель правозастосування.

Крім того, існування раціонального використання земель в ранзі оціночного поняття безпосередньо суперечить філософській концепції раціональності, серцевину якої становлять принципи міровизначеності (розгляд будь-якого феномена у визначених лімітах, обмеженнях, інтервалах, фазах, нормах, числових характеристиках, що виключає будь-яке свавілля) [15, с. 539]. Звідси, раціональність вимагає визначеності, а відсутність будь-якого свавілля з погляду раціональності унеможливує широке суб'єктивне тлумачення невизначеного змісту оціночного поняття, яким наразі є раціональне використання землі. На жаль, раціональне використання земель як оціночне поняття змістовно не відповідає наведеним вимогам.

Складається парадоксальна ситуація, коли невизначений зміст раціонального використання земель як оціночного поняття суперечить основоположним

принципам міровизначеності філософської концепції раціональності, що, в кінцевому підсумку, зумовлює ситуацію, коли раціональне використання земель позбавлене жодної раціональності.

Найчастіше суб'єктами розширеного тлумачення оціночного поняття раціонального використання земель є судові та правоохоронні органи. При цьому судова практика вказує на досить вільне трактування змісту цього поняття, зумовлене не завжди об'єктивними передумовами. Так, підставами порушення принципу раціонального використання земель вбачаються: 1) надання земельної ділянки з надмірною площею, яка переважає площу розміщеного нерухомого майна (підп. 3 п. 4 постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 9 вересня 2025 р. по справі № 910/8416/23 [16]); 2) тривале використання земельної ділянки не за цільовим призначенням (абз. 5-6 описової частини постанови Східного апеляційного господарського суду від 7 липня 2025 р. по справі № 922/233/25 [17]); 3) недотримання порядку відведення землі у власність фізичним або юридичним особам, а також забезпечення конкурентного способу розпорядження таким суспільним активом як земля, зокрема шляхом її продажу на торгах (абз. 17 описової частини постанови Південно-західного апеляційного господарського суду від 10 червня 2025 р. по справі № 916/3156/24. [18]); 4) недотримання заходів щодо збереження земельних ділянок у цивільному і господарському обороті та їх цільового використання (п. 5.14 постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 19 листопада 2025 р. по справі № 902/1257/24 [19] тощо.

Вищенаведений аналіз відповідної судової практики досить переконливо свідчить явно не на користь невизначеного змісту раціонального використання земель як оціночного поняття. Звичайно, повністю змінити оціночну природу раціонального використання земель більш за все практично неможливо та, в кінцевому підсумку, і не потрібно. Завдання полягає в його змістовному наповненні з визначенням положень, недотримання яких і сприйматиметься як порушення режиму раціонального використання. З урахуванням цього, доцільно зупинитись на основних складових раціонального використання земель, виокремлених і усталених в доктрині земельного права.

Так, автори першого Науково-практичного коментаря Земельного кодексу України пов'язують розуміння раціонального використання земель з досягненням максимально можливого ефекту за умови збереження корисних властивостей землі [20, с. 24], що є наслідком сприйняття загальновідомої радянської аналогії раціональності та ефективності. У свою чергу, автори іншого науково-практичного коментаря визнали прийнятним нормативне визначення раціонального використання земель,

надане в ГОСТ 26640-85, яке розглядається як забезпечення всіма землекористувачами в процесі виробництва максимального ефекту у здійсненні цілей землекористування з урахуванням охорони земель та оптимальної взаємодії з природними факторами [21, с. 55–56]. Між тим, єдиним безспірним позитивом цього радянського визначення є екологічний аспект оптимальної взаємодії з природними факторами. Щодо інших ознак виникають певні критичні зауваження, першим з яких є виключне «прив'язування» раціонального використання земель до процесу виробництва, що відбиває суто економічну площину, випускаючи з уваги інші можливі варіанти. Наприклад, використання земель історико-культурного призначення (ст. 53-54¹ ЗК України) первісно позбавлене вилучення економічної користі, поступаючись духовному началу формування національної культури, правосвідомості тощо, які не мають матеріального змісту. Так само згідно ст. 43 ЗК України землі природно-заповідного фонду мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну та рекреаційну цінність, головна мета використання яких не має матеріальної складової.

Для інформації слід вказати на єдиний випадок в історії вітчизняного законотворення включення економічного аспекту для визначення раціонального використання паливно-енергетичних ресурсів як досягнення максимальної ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів при існуючому рівні розвитку техніки та технології і одночасному зниженні техногенного впливу на навколишнє природне середовище (абз. 6 преамбули Закону України «Про енергозбереження» [22]. Разом з тим, те що придатне для технічної сфери, не застосовне до природних об'єктів та їх ресурсів через біологічну природу останніх, яка має власні особливості існування і розвитку, принципово відмінні від природи використання технічних пристроїв. Це є додатковим свідченням непридатності пострадянського економічного критерію, який до того ж є також оціночним поняттям, для характеристики раціонального використання земель.

Іншим концептуальним поглядом є те, що раціональне використання земель розглядається у нерозривному зв'язку з одночасним проведенням заходів з їх охорони [6, с. 16; 7]. Прив'язування раціонального використання земель до їх одночасної охорони цілком пояснюване з боку чинного земельного законодавства, зокрема статті 162 ЗК України, первісним завданням якої визначається спрямування охорони земель саме на їх раціональне використання, причому це положення дублюється в Законах України «Про охорону земель» (абз. 1 ст. 1) [23] та «Про державний контроль за використанням та охороною земель» (абз. 13 ст. 1) [24]. Хоча заради об'єктивності слід зазначити, що в цілому по тексту Закону «Про охорону земель» застосовується роздільне, причому

одночасне паралельне застосування раціонального використання і охорони земель як самостійних рівнозначних понять, об'єднаних в одне словосполучення. Звідси, виникають зауваження щодо правової охорони як самостійного поняття, додержання якої не є критерієм, а тим більше складовою раціонального використання земель, адже відсутність правової охорони земельної ділянки не має прямого детермінативного взаємозв'язку з її раціональним використанням, бо останнє можливе й за відсутності правової охорони і навпаки. Крім того, в умовах змістовної невизначеності раціонального використання земель просто невідомо, на дотримання яких саме положень і вимог спрямовувати правову охорону, що робить останню в цьому разі також беззмістовною.

Ще однією змістовною складовою раціонального використання земель вважається дотримання їх цільового призначення [2, с. 537; 5, с. 39; 8, с. 1424]. Логічне пояснення цьому варто шукати у відсутності в жодному нормативно-правовому акті земельного законодавства обов'язку землекористувачів дотримання раціонального користування землею. Натомість ЗК України встановлює лише обов'язки забезпечувати використання земель за цільовим призначенням для власників (п. «а» ч. 1 ст. 91) та землекористувачів (п. «а» ч. 1 ст. 96). Але добросовісне дотримання цільового призначення земель ще жодним чином не свідчить про їх раціональне використання. Так, вирощування беззмінно на одних і тих самих ділянках просапних культур (соняшнику, цукрових буряків та ріпаку) повністю відповідає сільськогосподарському призначенню земель, одночасно абсолютно суперечачи принципу їх раціонального використання за рахунок ігнорування сівозмін, що поступово призводить до деградації ґрунтів. Тим не менш, це стає останнім часом загальноприйнятим правилом, коли економічний зиск витісняє прояви здорового глузду. При цьому в таке становище не втручається задля охорони жоден з органів публічної влади, що робить охорону земель чисто декларативним поняттям, поступаючись правовому захисту, який виникає лише після виявлення факту вчинення правопорушення.

Крім того, визнання дотримання цільового призначення критерієм раціонального використання земель априорі зумовлює раціональність встановлення такого цільового призначення, що не завжди є об'єктивним, свідченням чого є масова зміна цільового призначення окремих земельних ділянок, особливо сільськогосподарських земель, що супроводжує практику сучасного землекористування. Звідси виникає закономірне питання щодо раціональності встановленого раніше цільового призначення, яке потребує змін, або нового цільового призначення, встановлюваного на зміну попереднього. У будь-якому разі виникають сумніви щодо раціональності одного з названих розрізнених у часі видів цільового

призначення однієї й тієї ж самої земельної ділянки. Таким чином, дотримання цільового призначення не є безспірним критерієм, а лише відносним, умовним, що приймається й діє умовно станом на певний часовий проміжок. Звідси впливає факультативна природа дотримання цільового призначення земель як засобу забезпечення її раціонального використання.

Вбачається доцільним привести зміст раціонального користування землею до відповідності вимогам землеустрою, які містяться у землевпорядній документації на певну земельну ділянку. Документацією із землеустрою (землевпорядна документація) згідно абз. 4 ст. 1 Закону України «Про землеустрій» є затверджені в установленому порядку текстові та графічні матеріали, якими регулюється використання та охорона земель різних форм власності, а також матеріали обстеження і розвідування земель тощо. При цьому до складу проєктів землеустрою щодо відведення земельної ділянки включається інформація з Державного земельного кадастру, яка містить відомості про цільове призначення, обмеження у використанні земель, додержання режиму охорони та використання відповідної території та вимоги природоохоронного законодавства. Звичайно, це відсилочне положення до норм землевпорядного законодавства. Тим не менше, для такого висновку є ґрунтовні підстави. Справа в тому, що згідно ст. 182 ЗК України, крім охорони, першочерговою метою землеустрою є забезпечення раціонального використання земель. А одним з основних напрямів призначення землеустрою є прогнозування, планування і організація раціонального використання земель на національному, регіональному, локальному і господарському рівнях (п. «г» ст. 2 Закону України «Про землеустрій» [25]).

Важливим моментом при цьому є те, що діяльність у сфері землеустрою охоплює крім технічної, виробничої та управлінської, насамперед, наукову діяльність відповідних органів публічної влади (абз. 3 ст. 1 Закону України «Про землеустрій»). Виходячи з п. 12 ст. 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [26], наукова діяльність позиціонується як інтелектуальна творча діяльність. У свою чергу, інтелектом є розум, здатність до мислення, раціонального пізнання [9, с. 475], тобто раціональність та інтелектуальність належать до одного синонімічного ряду. Тому саме наукове забезпечення землеустрою є реальною запорукою розробки моделей раціонального використання земель, вимог яких лише залишається дотримуватися конкретним землекористувачам. Причому емпіричною базою розробки таких моделей згідно ч. 1 ст. 24 Закону України «Про землеустрій» є норми і правила у сфері землеустрою, які встановлюють комплекс якісних та кількісних показників, параметрів, що регламентують розробку і реалізацію документації із землеустрою з урахуванням екологічних, економічних, соціальних,

природно-кліматичних та інших умов. У наявності ніщо інше, як змістовне наповнення поняття раціонального використання земель.

Вищенаведене дає змогу дійти висновків, сформульованих відповідно до поставленої мети дослідження, згідно яких сутність раціонального

користування землею полягає у відповідності вимогам землеустрою щодо конкретної земельної ділянки. У свою чергу, зміст раціонального користування землею складають зазначені вимоги, що містяться у землевпорядній документації на певну земельну ділянку.

Список використаних джерел:

1. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 20.12.2025).
2. Сидор В. Д. Раціональне використання земель. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.: Т. 16: Земельне та аграрне право / редкол.: М. В. Шульга, В. В. Носік та ін. Харків: Право, 2016. С. 536–539.
3. Мірошниченко А. М., Марусенко М. І. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 507 с.
4. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: Монографія. Київ: Логос, 2011. 688 с.
5. Семчик В. І. Принципи земельного права. Земельне право України: підручник / В. І. Семчик, П. Ф. Кулинич, М. В. Шульга. Київ: Ін Юре, 2008. С. 36–44.
6. Каракаш І. І. Принципи земельного права. Земельне право: підручник; за ред. М. В. Шульги. Харків: Право, 2013. С. 13–19.
7. Гавриш Н. С., Годованюк А. Й. Правові питання забезпечення раціонального використання та охорони земель і ґрунтів в Україні. Академічні візії. 2023. Випуск 22. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/495/456> (дата звернення: 26.12.2025).
8. Оверковська Т. К., Оверковський К. В. Раціональне використання земель: правові аспекти забезпечення. Наукові перспективи. 2025. № 1(55). С. 1414–1426.
9. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. Київ: Довіра, 2000. 1018 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
11. Етимологічний словник української мови: В 7 т. Т. 3: Кора–М / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1989. 553 с.
12. Салтєвський М. В., Жеребків Є. В. Оціночні поняття у праві. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 4: Н–П. Київ: Укр. енцикл., 2002. С. 400.
13. Косович В. М. Оціночні поняття у проекті Закону України «Про авторське право і суміжні права»: теоретико-практичний аналіз. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2021. Вип. 68. С. 52–57.
14. Семчик О. О. Сучасні концепції оціночних понять у праві: до постановки питання. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Право». 2012. Вип. 1. С. 215–221.
15. Кримський С. Раціональності концепція. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. С. 539.
16. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 09.09.2025 р. Справа № 910/8416/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130343741> (дата звернення: 25.12.2025).
17. Постанова Східного апеляційного господарського суду від 07.07.2025 р. Справа № 922/233/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128930596> (дата звернення: 25.12.2025).
18. Постанова Південно-західного апеляційного господарського суду від 10.06.2025 р. Справа № 916/3156/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128029888> (дата звернення: 25.12.2025).
19. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 19.11.2025 р. Справа № 902/1257/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132196811> (дата звернення: 25.12.2025).
20. Гончаренко В. Г., Мякоход Ю. В. Коментар до ст. 5 «Принципи земельного законодавства». Науково-практичний коментар Земельного кодексу України / Кол. авт.: Л. О. Бондар, А. П. Гетьман, В. Г. Гончаренко та ін.; За заг. ред. В. В. Медведчука. Київ: Юрінком Інтер, 2004. С. 22–25.
21. Мірошниченко А. М., Марусенко М. І. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 507 с.
22. Про енергозбереження: Закон України від 01.07.1994 р. № 74/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80#Text> (втратив чинність на підставі Закону № 1818-IX від 21.10.2021 р.) (дата звернення: 25.12.2025).
23. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text> (дата звернення: 20.12.2025).
24. Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 963-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#Text> (дата звернення: 20.12.2025).
25. Про землеустрій: Закон України від 22.05.2003 р. № 858-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text> (дата звернення: 20.12.2025).
26. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 20.12.2025).

Дата першого надходження статті до видання: 07.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

УДК 343.985 (477)

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2025.2.7>

Ковальов Ю. Ю.,

кандидат юридичних наук,
докторант

Національного наукового центру «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України
ORCID: 0009-0004-3325-4530

РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ У СУДОЧИНСТВІ: СУЧАСНІ МОЖЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

THE ROLE OF ENVIRONMENTAL EXPERT EXAMINATIONS IN LEGAL PROCEEDINGS: MODERN CAPABILITIES AND IMPLEMENTATION CHALLENGES

У статті обґрунтовано значення інженерно-екологічної експертизи як форми застосування спеціальних знань у судочинстві під час розгляду адміністративних і кримінальних справ проти довкілля. Наголошено, що зростання антропогенного впливу на довкілля та ускладнення механізмів правової оцінки екологічних наслідків зумовлюють необхідність застосування спеціальних екологічних знань для забезпечення повного й об'єктивного встановлення обставин справи.

На підставі узагальнення судової практики встановлено, що інженерно-екологічна експертиза є типовим доказовим інструментом у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням правил використання природних ресурсів, де вона виконує переважно оціночну та розрахункову функцію щодо визначення розміру екологічної шкоди. Водночас наголошено, що експертний висновок не має самостійного вирішального значення для встановлення вини особи та не підміняє необхідності доказування інших елементів складу правопорушення. У кримінальних провадженнях інженерно-екологічна експертиза набуває ширшого значення, оскільки використовується для встановлення причинно-наслідкових зв'язків між діями особи й екологічними наслідками, визначення ступеня шкоди довкіллю, а також ідентифікації природних ресурсів як предмета злочину, зокрема у справах про контрабанду лісоматеріалів.

Аргументовано, що інженерно-екологічна експертиза виконує функцію об'єктивізації екологічних критеріїв доказування, забезпечує співвіднесення фактичних даних із вимогами природоохоронного законодавства та сприяє мінімізації ризику суб'єктивної оцінки екологічних наслідків. Разом із тим акцентовано увагу на практичних проблемах її реалізації, серед яких нестача фахівців, тривалі строки проведення досліджень, складність міждисциплінарного характеру експертиз та недосконалість формулювання запитань експертам. Констатовано про необхідність подальшого вдосконалення методичного й організаційного забезпечення інженерно-екологічних експертиз.

Ключові слова: правосуддя, спеціальні знання, екологічна експертиза, екологічне право, судовий експерт, злочинність.

The article highlights the importance of engineering and environmental expertise as a specialized application of knowledge in legal proceedings involving administrative and criminal cases related to the environment. It emphasizes that the increase in human impact on the environment and the complexity of mechanisms for legally assessing environmental consequences require the use of specialized environmental knowledge to ensure a thorough and objective determination of the facts.

Drawing on judicial practice, it is established that engineering and environmental expertise is a common evidentiary tool in cases of administrative violations related to the misuse of natural resources. In these cases, it plays the most evaluative and analytical role, especially in estimating environmental damage. However, it is also stressed that an expert opinion does not have sole decisive authority to determine guilt and does not replace the need to verify other elements of the offense. In criminal cases, engineering and environmental expertise is becoming increasingly vital, as it is used to establish causal links between a person's actions and environmental impacts, assess the extent of environmental damage, and identify natural resources involved in a crime, such as in cases of timber smuggling.

It is argued that engineering and environmental expertise helps to objectify environmental proof criteria, ensures that factual data meets environmental legislation standards, and reduces the risk of subjective judgments regarding environmental impacts. The article also discusses practical issues related to its implementation, such as the shortage of qualified specialists, lengthy research periods, the interdisciplinary nature of expert teams, and the imperfect formulation of questions posed to experts. It underscores the need for further improvements in the methods and organizational aspects of conducting engineering and environmental expertise.

Key words: justice, special knowledge, environmental expertise, environmental law, forensic expert, crime.

Постановка проблеми. Питання забезпечення екологічної безпеки в сучасних умовах набувають дедалі більшої значущості у правозастосовній практиці та судочинстві. Зростання техногенного впливу на довкілля, активний розвиток господарської діяльності, використання природних ресурсів, впровадження складних технологічних процесів, а також бойові дії обумовлюють необхідність належної правової оцінки впливу діяльності людини на навколишнє природне середовище. У зв'язку з цим екологічний аспект багатьох судових спорів стає системоутворюючим елементом, оскільки саме він визначає характер і масштаб можливих наслідків для довкілля, здоров'я людей та екологічної безпеки в цілому.

Водночас практика розгляду справ у різних сферах судочинства свідчить про наявність істотних труднощів у встановленні характеру, обсягу та наслідків негативного впливу на довкілля. Нерідко оцінка екологічних аспектів обмежується формальним аналізом документів без належного дослідження фактичного стану об'єктів навколишнього природного середовища, їхніх фізико-хімічних чи біологічних характеристик і реальних масштабів можливих змін екосистем. Такий підхід може призводити до неповного з'ясування обставин справи та ускладнювати ухвалення обґрунтованих судових рішень.

Особливої актуальності набуває питання об'єктивного встановлення екологічних наслідків у доказуванні окремих обставин. Визначення виду та рівня впливу на довкілля, його кількісних і якісних показників, а також причинно-наслідкових зв'язків між діяльністю суб'єктів та змінами стану природного середовища потребує застосування спеціальних знань у галузях екології, інженерії, біології, хімії та суміжних наук. З огляду на це використання спеціальних знань у формі судових експертних досліджень є необхідною умовою для забезпечення повноти й наукової обґрунтованості судового розгляду.

У цьому контексті екологічна експертиза є важливим процесуальним інструментом встановлення фактичних обставин справи, що дозволяє науково обґрунтовано визначити екологічні характеристики об'єктів дослідження, оцінити рівень можливого або фактичного впливу на довкілля та встановити відповідність діяльності вимогам екологічного законодавства. Результати таких досліджень мають істотне значення для прийняття справедливих і обґрунтованих судових рішень, визначення обсягу відповідальності сторін, а також для захисту екологічних прав та інтересів суспільства.

Таким чином, дослідження ролі екологічних експертиз у судочинстві, а також аналіз сучасних можливостей і проблем їх реалізації, є важливим напрямом розвитку судово-експертної діяльності та вдосконалення механізмів правового забезпечення охорони довкілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти призначення та проведення судових експертиз у кримінальному провадженні досліджувалися у працях вітчизняних учених-процесуалістів і криміналістів, зокрема В. Гончаренка, І. Гори, А. Іщенко, Н. Клименко, М. Салтевського, Е. Сімакової-Єфремян, М. Щербаковського та інших. У їхніх роботах розкрито загальнотеоретичні засади використання спеціальних знань, правові й організаційні засади призначення експертиз, проблеми оцінки висновку експерта як джерела доказів тощо.

Питання інженерно-екологічної експертизи як окремого виду експертних досліджень знайшли висвітлення у монографічній праці О. Ринкової. Її дослідження присвячене розробленню теоретичних положень та науково обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності процедури доказування у судочинстві. У роботі узагальнено й систематизовано наукові підходи, що відображають тогочасний стан використання спеціальних знань у галузі екології в кримінальному, цивільному, адміністративному та господарському судочинстві. Запропоновано уточнення поняття «судово-екологічна експертиза», «навколишнє природне середовище» та «негативний антропогенний вплив на навколишнє природне середовище», а також визначено їх змістовну взаємозалежність. У межах дослідження проаналізовано наукові підходи до визначення сутності судово-екологічної експертизи, її предмета, об'єктів і методик проведення досліджень, а також сформульовано інші науково обґрунтовані положення [1].

Упродовж останнього часу проблеми судово-екологічних експертиз висвітлювалися у працях Я. Андрушка [2], І. Гори та В. Колесника [3], А. Лазебного і М. Демчук [4], С. Татаренко [5] та інших учених. Вони аналізували правові засади охорони довкілля, механізми визначення екологічної шкоди, а також роль спеціальних знань при її встановленні. Окремі аспекти методичного забезпечення визначення розміру шкоди довкіллю розглядалися в межах досліджень, присвячених застосуванню відповідних методик розрахунку збитків [6].

Попри наявність значного наукового доробку щодо загальних засад судово-екологічної експертизи, питання процесуальних і методичних особливостей призначення інженерно-екологічних експертиз та оцінювання таких експертних висновків залишається нерозробленим. Це зумовлює потребу в подальших дослідженнях, особливостей експертного встановлення виду, характеру та розміру шкоди довкіллю.

Метою дослідження є визначення сучасних можливостей і проблемних аспектів реалізації можливостей судово-екологічних експертиз під час розгляду адміністративних і кримінальних судових справ.

Виклад основного матеріалу. Судово-екологічна експертиза є видом практичної діяльності, що

полягає у дослідженні наслідків негативного антропогенного впливу на конкретні об'єкти навколишнього природного середовища. Зростання масштабів такого впливу обумовлює потребу у проведенні експертного аналізу як окремих компонентів живої й неживої природи, так і екологічного стану в цілому. Сутність судово-екологічної експертизи, як і інших видів судових експертиз, визначається взаємопов'язаною системою її основних елементів – предметом, об'єктом, завданнями і методикою проведення.

Предмет екологічної експертизи охоплює сукупність фактичних даних, що характеризують обставини порушення вимог екологічної безпеки, які спричинили або могли спричинити негативний антропогенний вплив, локальні екологічні порушення, забруднення компонентів довкілля, завдання шкоди здоров'ю людей чи інші тяжкі наслідки. До нього також належать відомості про технічний стан об'єктів, обладнання, виробничих процесів, природоохоронних систем, а також причини й умови виникнення або розвитку надзвичайних екологічних ситуацій. Об'єктами судово-екологічної експертизи стають матеріальні носії інформації про екологічну подію, зокрема проби атмосферного повітря, води та ґрунту, відібрані на місцях забруднення, зразки рослинного і тваринного світу, що зазнали шкідливого впливу, технічна документація, технологічні регламенти та інші матеріали. У ширшому розумінні безпосереднім об'єктом дослідження є екосистема будь-якого рівня складності, яка зазнала антропогенного впливу та містить інформацію, необхідну для встановлення обставин екологічної події [1, с. 175-176].

Разом із цим, не можна оминати увагою ще і той момент, що за попереднім законодавством було передбачено такий різновид екологічної експертизи, як громадська експертиза. Вона була однією з форм реалізації участі громадськості у вирішенні питань охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки. Її сутність полягала у проведенні незалежної оцінки впливу запланованої або здійснюваної діяльності на довкілля з боку громадських об'єднань, наукових установ, ініціативних груп чи окремих фахівців. У сучасних умовах розвитку екологічного законодавства України питання участі громадськості в екологічно значущих рішеннях трансформувалося у зв'язку із запровадженням інституту оцінки впливу на довкілля. Із набранням чинності Законом України «Про оцінку впливу на довкілля» було скасовано Закон України «Про екологічну експертизу», який передбачав існування громадської екологічної експертизи як самостійної форми екологічного контролю. Відповідно, громадська екологічна експертиза у її класичному нормативно визначеному розумінні втратила статус окремої юридичної процедури. Разом із тим, ідея громадського впливу на екологічно значущі рішення не була усунута, а отримала нове нормативне втілення

через механізми участі громадськості у процедурі оцінки впливу на довкілля. Сучасна модель передбачає відкритість інформації, доступ громадян до матеріалів оцінки, можливість подання письмових зауважень і пропозицій, участь у громадських слуханнях та судове оскарження рішень, прийнятих за результатами процедури. Таким чином, функції громадської екологічної експертизи фактично інтегровані в інструменти громадського обговорення та громадського контролю в межах оцінки впливу на довкілля [8].

Отже, можна констатувати, що сучасний етап розвитку екологічного законодавства характеризується переходом від самостійної громадської екологічної експертизи до єдиної процедурної моделі оцінки впливу на довкілля, у якій громадськість виступає повноправним учасником процесу прийняття екологічно значущих рішень, хоча і без статусу окремого експертного суб'єкта.

Слід зауважити, що попри те, що в наукових джерелах поширеною до використання є термінологічна конструкція «судово-екологічна експертиза» [1; 7 та ін.], у нормативних джерелах і судово-експертній практиці екологічні дослідження здійснюються в межах інженерно-екологічного напрямку. Так, згідно з Інструкцією Міністерства юстиції України № 53/5 екологічна експертиза розглядається як різновид (складова) судової інженерно-екологічної експертизи [9], оскільки її предмет пов'язаний із встановленням обставин, причин і наслідків техногенного й іншого антропогенного впливу на об'єкти довкілля.

До проведення судової інженерно-екологічної експертизи залучаються судові експерти за експертною спеціальністю 10.19 «Дослідження обставин та організаційно-технічних причин і наслідків впливу техногенних джерел на об'єкти довкілля». Призначення цього виду дослідження спрямоване на комплексне дослідження обставин негативного впливу на навколишнє природне середовище, що обов'язково здійснюється із застосуванням спеціальних екологічних знань. Сутність діяльності судових експертів полягає у встановленні технічних, організаційних і причинно-наслідкових чинників виникнення екологічних порушень, а також у визначенні характеру й масштабу їхніх наслідків для довкілля [6].

У межах проведення інженерно-екологічної експертизи можуть досліджуватися, зокрема, такі питання: підтвердження документальної обґрунтованості розміру шкоди (збитків), завданої внаслідок засмічення чи забруднення земель, самовільного користування надрами, бездозвільного використання водних ресурсів або викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря; визначення розміру шкоди, заподіяної лісовим ресурсам у результаті незаконної вирубки; встановлення обсягу екологічного збитку, спричиненого пошкодженням чи знищенням об'єктів рослинного і тваринного світу; а також з'ясування

фактів недотримання вимог нормативно-правових актів у сфері охорони навколишнього природного середовища [6].

Також слушно вказує О. Одерій, що завдання екологічної експертизи полягають ще і у встановленні низки обставин, що мають значення для оцінювання впливу господарської діяльності на довкілля. Зокрема, під час її проведення з'ясовується, чи відповідає технічний проєкт конкретного підприємства вимогам екологічної безпеки, а у разі невідповідності – визначаються її характер та причини. Також експертиза дозволяє встановити наявність у певному регіоні ознак зони екологічного лиха та визначити прояви таких ознак. Окрім цього, досліджується питання належності відповідної території до регіонів, що потребують особливого або посиленого екологічного захисту, із визначенням її категорії. Важливим завданням експертного дослідження є також оцінка потенційної загрози певного виду господарської діяльності для здоров'я людей, а також для об'єктів тваринного і рослинного світу [7, с. 348]. Зазначений перелік питань не є вичерпним, оскільки зміст і спрямованість інженерно-екологічної експертизи визначаються предметом доказування та особливостями конкретної справи, що дає змогу формулювати й інші запитання в межах компетенції експерта.

Деяко відмінними є завдання інженерно-екологічної експертизи залежно від категорії справи, що розглядається. Так, у проаналізованих нами судових постановках у справах про адміністративні правопорушення у сфері охорони довкілля інженерно-екологічна експертиза є типовим інструментом засобом збирання доказів. У цій категорії справ інженерно-екологічна експертиза спрямована насамперед на встановлення розміру шкоди, завданої рибному господарству чи водним біоресурсам, шляхом застосування відповідних нормативів. Таким чином, експертиза виконує переважно оціночну та розрахункову функцію – переводить фактичні дані у юридично значимий показник екологічної шкоди, який надалі враховується судом при оцінці суспільної небезпеки діяння, вирішенні питання про конфіскацію знарядь і визначення виду адміністративного стягнення.

Разом із тим аналіз постанов про притягнення особи до адміністративної відповідальності дозволяє узагальнити, що інженерно-екологічна експертиза не має самостійного вирішального значення для встановлення вини особи. Подекуди навіть за наявності експертного висновку провадження може бути закрито, якщо відсутні належні докази причетності конкретної особи до правопорушення або якщо докази здобуто формально чи з порушенням вимог процесуального закону. Отже, експертиза відповідає насамперед на питання щодо характеру та розміру завданої шкоди, але не здатна замінити доказування інших елементів складу адміністративного

правопорушення – події, вини та ролі правопорушника.

Стосовно кримінальних проваджень, то інженерно-екологічна експертиза часто формується ще в межах кримінального провадження за ст. 249 КК України і згодом використовується в адміністративному процесі (у випадку закриття кримінального провадження). Це надає експертизі додаткового процесуального значення, однак остаточний результат розгляду залежить не лише від її висновків, а й від дотримання процесуальних вимог, зокрема строків притягнення до відповідальності та відсутності паралельного кримінального переслідування за тим самим фактом.

Водночас проведений аналіз судових рішень у справах екологічної спрямованості, зокрема за ст. 88-1 КУпАП щодо порушення порядку реалізації об'єктів рослинного світу, свідчать про відсутність потреби в інженерно-екологічній експертизі. У таких справах предмет доказування зосереджений на дотриманні правил обігу природних ресурсів, наявності маркування, дозвільних документів або підтвердження походження продукції, а встановлення екологічної шкоди не є визначальним. Це підкреслює, що експертиза не є універсальним інструментом у всіх природоохоронних адміністративних справах.

Отже, узагальнення судової практики дозволяє стверджувати, що інженерно-екологічна експертиза є типовою саме для окремих категорій адміністративних справ, де визначальним елементом доказування є кількісна оцінка завданої екологічної шкоди. Її основне призначення полягає у наданні спеціальних знань для розрахунку екологічних збитків, тоді як встановлення вини та процесуальна допустимість доказів залишаються сферою оцінювання суду. Такий підхід відображає баланс між спеціальними знаннями та принципом повного і всебічного дослідження доказів у провадженні про адміністративні правопорушення.

Інженерно-екологічна експертиза в сучасній правозастосовній практиці є не лише засобом доказування у справах про адміністративні правопорушення, а й важливим інструментом збирання доказів, зокрема під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. Її призначення зумовлене потребою застосування спеціальних знань для встановлення факту спричинення шкоди довкіллю, що, як визначено законодавцем, є обов'язковою підставою для призначення експертизи [10], адже вони не можуть бути з'ясовані лише шляхом правової оцінки або дослідження звичайних доказів. Саме це обумовлює поширення інженерно-екологічної експертизи під час розслідування злочинів проти довкілля, а також окремих економічних злочинів, предметом яких є природні ресурси (наприклад, у справах про контрабанду).

У кримінальних провадженнях щодо злочинів проти довкілля інженерно-екологічна експертиза виконує ключову функцію встановлення факту та масштабу негативного впливу на навколишнє природне середовище. Такі злочини, як незаконне зайняття рибним або іншим водним добувним промислом, незаконна порубка лісу, забруднення земель, вод чи атмосферного повітря, характеризуються наявністю складних причинно-наслідкових зв'язків між діями особи й екологічними наслідками. Висновок експерта дозволяє визначити обсяг завданої шкоди, оцінити ступінь порушення природоохоронних норм, встановити вплив певних дій на екосистему та, за необхідності, здійснити розрахунок збитків за затвердженими методиками. Саме ці дані часто є визначальними для кваліфікації діяння як кримінально-карального, адже розмір екологічної шкоди або тяжкість наслідків можуть виступати кваліфікуючими ознаками складу злочину.

Особливість використання інженерно-екологічної експертизи в кримінальному процесі полягає також у тому, що вона забезпечує об'єктивізацію екологічних критеріїв, які мають нормативно-технічний характер. Експертне дослідження дозволяє співвіднести фактичні дані, виявлені під час проведення слідчих (розшукових) дій, із вимогами природоохоронного законодавства та технічними стандартами, що мінімізує ризик суб'єктивного трактування екологічних наслідків.

Окремого значення інженерно-екологічна експертиза набуває у кримінальних провадженнях, пов'язаних із контрабандою природних ресурсів, насамперед лісоматеріалів. Розслідування таких злочинів вимагає встановлення характеристик деревини, її походження, відповідності супровідним документам, а також визначення того, чи є об'єкт переміщення лісоматеріалом, експорт якого обмежений або заборонений. Інженерно-екологічна експертиза у цих випадках використовується для ідентифікації породи деревини, встановлення її технічних параметрів, об'єму, ступеня обробки та екологічного значення, що має вирішальне значення для правильної кримінально-правової кваліфікації діяння.

Крім того, в справах щодо контрабанди лісоматеріалів експертні дослідження дозволяють встановити зв'язок між незаконною порубкою та подальшим переміщенням деревини через митний кордон, що забезпечує комплексне доведення незаконного походження товару (хоча такі факти є поодинокими у судовій практиці). Таким чином, інженерно-екологічна експертиза виконує не лише функцію визначення шкоди довкіллю, а й функцію науково обґрунтованої ідентифікації природного ресурсу як предмета злочину.

У науковій літературі наголошують на практичних проблемах призначення судово-екологічних експертиз. Серед них виокремлюють: нестачу

експертів-екологів, складність організації досліджень, тривалі строки проведення експертиз [7]. Такі висновки, і на нашу думку, є справедливими. Ці проблеми безпосередньо впливають на ефективність досудового розслідування та строки кримінального провадження, оскільки результати інженерно-екологічної експертизи нерідко мають визначальне значення для прийняття процесуальних рішень щодо повідомлення особі про підозру, кваліфікації діяння або прийняття рішення про закриття провадження. Обмежена кількість судових експертів відповідного профілю призводить до накопичення значної кількості нерозглянутих експертних завдань, що ускладнює своєчасне отримання доказової інформації та може негативно позначатися на дотриманні розумних строків кримінального провадження.

Додатковою складністю є багатокomпонентний характер досліджень, які часто потребують залучення суміжних спеціальних знань – біологічних, лісотехнічних, гідрологічних або землеоціночних. У ряді випадків проведення інженерно-екологічної експертизи потребує аналізу великого масиву технічної документації, матеріалів дистанційного зондування, результатів польових обстежень або лабораторних досліджень, що об'єктивно збільшує тривалість проведення експертизи. При цьому слідчі органів досудового розслідування не завжди мають достатній рівень підготовки для формулювання коректних і вичерпних запитань експерту, що може зумовлювати необхідність призначення додаткових або повторних експертиз. Саме тому проблеми правозастосовної діяльності потребують свого вирішення як на нормативному рівні, так і в плані організаційної діяльності.

Висновки. Інженерно-екологічна експертиза є важливим елементом сучасного судочинства у справах, пов'язаних із посяганнями на довкілля, оскільки забезпечує використання спеціальних знань для об'єктивного встановлення фактичних обставин та екологічних наслідків діяльності людини. Її застосування сприяє науково обґрунтованій оцінці впливу на навколишнє природне середовище, переведенню екологічних показників у юридично значимі критерії та формуванню належної доказової бази для прийняття обґрунтованих і законних судових рішень.

Проведений аналіз судової практики свідчить, що інженерно-екологічна експертиза має різне функціональне значення залежно від категорії провадження: у справах про адміністративні правопорушення вона переважно виконує розрахунково-оціночну функцію щодо визначення розміру шкоди, тоді як у кримінальному процесі є ключовим засобом встановлення причинно-наслідкових зв'язків, масштабу екологічних наслідків та ідентифікації природних ресурсів як предмета злочину, зокрема у справах про злочини проти довкілля та контрабанду лісоматеріалів. Водночас висновок експерта не замінює системи

повноцінних засобів доказування інших елементів складу правопорушення, що вказує на необхідність комплексного процесуального підходу.

Разом із тим ефективність використання інженерно-екологічної експертизи обмежується низкою практичних проблем, серед яких дефіцит кваліфікованих експертів, складність міждисциплінарних досліджень, тривалі строки проведення експертиз та

недостатня якість формулювання експертних завдань органами досудового розслідування. Це свідчить про потребу подальшого вдосконалення методичного забезпечення експертної діяльності, підвищення рівня спеціалізації учасників процесу та удосконалення організаційних механізмів взаємодії між судом, слідством і експертними установами з метою підвищення якості системи засобів захисту довкілля.

Список використаних джерел:

1. Ринкова О. В. Судово-екологічна експертиза в судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2013. 205 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0414U001167> (дата звернення: 12.02.2026).
2. Андрущак Я. В. Судова інженерно-екологічна експертиза як складова системи забезпечення екологічної безпеки. *Екологія – філософія існування людства*: матер. X міжнар. наук.-практ. конф. студ., аспірантів і молодих вчених (м. Київ, 24-25 квітня 2024 р.). Київ: Націон. унів. біоресурсів і природокористування України, 2024. С. 17-19.
3. Гора І. В., Колесник В. А. Питання криміналістичного забезпечення досудового розслідування екоциду. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. № 13. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.16622355>.
4. Лазебний А. М., Дубець А. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти довкілля. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С.835-840. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.139>.
5. Татаренко С. В. Судові експертизи в розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2023. № 3. С. 62-71. DOI: <https://doi.org/10.32782/cuj-2023-3-8>.
6. Шрамко О.М., Міняйло А.А., Варик Г.С. Загальні засади судової інженерно-екологічної експертизи: метод. рек. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2023. 30 с.
7. Одерій О. В. Проблеми теорії та практики розслідування злочинів проти довкілля: дис. ... д-ра юрид. наук. Кривий Ріг, 2015. 508 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0515U000869> (дата звернення: 12.02.2026).
8. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України № 2059-VIII від 23.05.2017 (зі змінами та доповненнями) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19> (дата звернення: 12.02.2026).
9. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами та доповненнями) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 12.02.2026).
10. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17> (дата звернення: 12.02.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 13.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 17.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

УДК 349

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2025.2.8>

Костицький В. В.,

доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
професор
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-1692-9810

Костицька І. О.,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, керівник відділу
Дослідницької служби Верховної Ради України
ORCID: 0000-0003-2336-1426

Суходольська А. А.,

кандидат юридичних наук, доцент, докторантка
Національного університету «Київський авіаційний інститут»
ORCID: 0000-0002-5794-9167

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ ЯК ОСНОВА МОДЕРНІЗМУ В СУЧАСНОМУ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА ТА ПРАВА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

ANTHROPOCENTRISM AS THE BASIS OF MODERNISM IN THE CONTEMPORARY DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL LAW AND HEALTH LAW

Основною сучасної правової політики України є збереження безпечною для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захист життя і здоров'я населення від негативного впливу забрудненого довкілля та кліматичних змін. Вирішення позначених проблем відбувається на засадах людиноцентризму. Ця відправна точка визначає особливості формування, функціонування та розвитку як екологічного права, так і права охорони здоров'я (медичного права). Аналіз особливостей структуризації системи права, критеріїв поділу права на галузі, дозволяє говорити про наявність спільності предмету та методів правового регулювання відносин у сфері охорони довкілля та охорони здоров'я. Спільність і взаємозалежність предмету правового регулювання у системі галузей права автори підтверджують результатами дослідження джерел цих галузей права, якими є як природні права людини на життя, здоров'я та сприятливе і безпечне довкілля, так і Суспільний Договір – Конституція України, а також закони та інші нормативні правові акти України та рішення суду. У статті зазначається, що як екологічне, так і медичне права характерні спільністю методів, які використовуються у правовому регулюванні екологічних відносин та відносин у сфері охорони здоров'я. При цьому методами правового регулювання у статті визнаються прийнятні для кожної галузі права засоби та інструменти, за допомогою яких приводиться в дію та чи інша норма права, здійснюється вплив на поведінку суб'єктів права. Відзначаючи, що для кожної галузі права притаманні окрім загального методу правового регулювання і спеціальні методи правового регулювання, автори підкреслюють спільні ознаки використання таких методів правового регулювання екологічних відносин та відносин у сфері охорони здоров'я, як імперативний та диспозитивний методи, метод стимулювання (заохочення), метод переконання та примусу. Новелою статті є те, що у ній критерієм поділу права на галузі також визначаються і принципи права, підкреслюється спільність принципів як екологічного, так і медичного права. До таких спільних галузевих принципів автори відносять пріоритет охорони життя і здоров'я людей, поєднання економічних інтересів суспільства з його екологічними інтересами та завданнями у сфері охорони здоров'я, рівність доступу людини до медичних послуг та до інформації про стан довкілля і стан здоров'я, про вплив на нього навколишнього природного середовища і змін клімату, принципу „забруднювач платить” і принципу компенсації шкоди, завданої порушенням екологічного законодавства та законодавства про охорону здоров'я.

Ключові слова: антропоцентризм (людиноцентризм), модернізм у розвитку права, екологічна політика, права людини, екологічні права людини, право людини на сприятливе довкілля, екологічне законодавство, предмет і методи правового регулювання як критерії поділу права на галузі, предмет і методи правового регулювання екологічних відносин, предмет і методи правового регулювання відносин у сфері охорони здоров'я, принципи права, принципи екологічного права, принципи медичного права.

The basis of modern legal policy in Ukraine is the preservation of an environment safe for the existence of living and non-living nature, the protection of life and health of the population from the negative impact of a polluted environment and climate change. The solution of these problems is based on the principles of anthropocentrism. This starting point

determines the features of the formation, functioning and development of both environmental law and health law (medical law). Analysis of the features of the structuring of the legal system, the criteria for dividing law into branches, allows us to speak about the presence of commonality as a subject and methods of legal regulation of relations in the field of environmental protection and health protection. The authors confirm the commonality and interdependence of the subject of legal regulation of these branches of law by the results of the study of the sources of these branches of law, which are both natural human rights to life, health and a favorable and safe environment, and the Social Contract - the Constitution of Ukraine, as well as laws and other regulatory legal acts of Ukraine and court decisions. The article notes that both environmental and medical law are characterized by common methods used in the legal regulation of environmental relations and relations in the field of health care. At the same time, the methods of legal regulation in the article recognize as acceptable means and instruments for each branch of law, with the help of which one or another rule of law is put into effect, and the behavior of legal subjects is influenced. Noting that each branch of law is characterized by special methods of legal regulation in addition to the general method of legal regulation, the authors emphasize the common features of the use of such methods of legal regulation of environmental relations and relations in the field of health care, as imperative and dispositive methods, the method of stimulation (encouragement), the method of persuasion and coercion. The novelty of the article is that it also defines the principles of law as a criterion for dividing law into branches, emphasizing the commonality of the principles of both environmental and medical law. The authors include among such common industry principles the priority of protecting human life and health, the combination of society's economic interests with its environmental interests and tasks in the field of health care, equal access of a person to medical services and to information about the state of the environment and health, about the impact of the environment and climate change on him, the "polluter pays" principle, and the principle of compensation for damage caused by violations of environmental legislation and health care legislation.

Keywords: *anthropocentrism, modernism in the development of law, environmental policy, human rights, environmental human rights, human right to a favorable environment, environmental legislation, subject and methods of legal regulation as criteria for dividing law into branches, subject and methods of legal regulation of environmental relations, subject and methods of legal regulation of relations in the field of health care, principles of law, principles of environmental law, principles of medical law.*

Сучасна правова наука розвивається на засадах людиноцентризму, який панує також і в сфері державного будівництва на теренах щонайменше Західної і Центральної Європи та Північної Америки. Саме цей цивілізаційний вибір сьогодні характерний для країн інших регіонів планети, які сповідують демократичні засади суспільного і державного життя. Такі підходи найяскравіше відображають засади екологічної політики та політики охорони здоров'я держав, які лягають в основу розвитку екологічного та медичного права. За словами Папи Римського Івана Павла II, який любив Україну і багато зробив для нас, «людина – центр притягання всього». З цим пов'язане питання про об'єкт як еколого-правової науки, так і науки медичного права (права охорони здоров'я), а також і про ті напрямки, які вона реалізує, – про правову охорону природи, раціональне використання природних ресурсів, екологічну безпеку, охорону здоров'я у контексті питання про людину. Конституційною передумовою цього підходу, є стаття 3 Конституції України, за якою людина, її життя і здоров'я є найвищою соціальною цінністю, а прав людини на життя (стаття 27 Конституції України), на охорону здоров'я та медичну допомогу (стаття 49), на безпечне для життя і здоров'я довкілля (стаття 50) є конституційною основою визначення предмету екологічного права: окремим напрямком в екологічному праві треба розглядати питання правової охорони життя і здоров'я. Медичне право розвивається своїм шляхом, і воно дотичне до правової охорони життя і здоров'я безпосередньо, але стосується багатьох інших проблем, які виходять за рамки екологічного права. Якщо подивитися на звіт, який було оприлюднено Всесвітнім економічним форумом у 2023 році,

то там серед існуючих ризиків були названі такі, як інфляція, торгівлі війни, відтік капіталу з ринків, що розвивається, соціальні хвилювання, геополітична конфронтація, загроза ядерної війни. І певна річ, що війна теж породжує значні екологічні загрози. Але що ж названо новими ризиками: якщо подивитися на цих сім нових ризиків, які названі світовою економічною думкою, то ми побачимо, що крім трьох, які прямо не стосуються еколого-правової проблематики (такі як поляризація суспільства, поширення кіберзлочинів і масштабна вимушена імміграція), інші чотири – це: «провал» спроб пом'якшити зміну клімату – раз; «провал» спроб адаптації суспільства до зміни клімату – два; криза природних ресурсів – три. І ймовірність масштабних соціальних подій і конфліктів, пов'язаних зі шкодою довкіллю, уже стала сьогодні дійсністю. Найвразливішою тут проблемою у своїх роботах українські вчені називають екоцид, який став результатом російської воєнної агресії проти України, і який загрожує не тільки Українському народу, але й країнам Чорноморського басейну, Балтійського регіону і щонайменше – Центральної Європи [1-3].

Сьогодні українська правнича наука перебуває у наполегливих та, на жаль, поки що малоуспішних пошуках алгоритму вирішення цих та інших проблем. Адже вилучення України за радянських часів з контексту світової цивілізації, у тому числі і в правовій сфері, часто і досі не знаходять собі адекватної заміни. Негативна міфотворчість, правовий нігілізм та радянський фетишизм, домінування комуністичної ідеології над розвитком юридичної науки та з'ясуванням сутності, цінності і призначення права, а також сервільно-принижений статус

юридичної науки за радянських часів (та й інерційно за часів раннього періоду української незалежності) і досі продовжують справляти негативний вплив на культурний клімат нашої доби, консервують світоглядно-методологічну відсталість та меншовартість вітчизняної юриспруденції, її залежність від поглядів очільників влади та провладних науковців, а також не сприяють її піднесенню на рівень передових, найсучасніших наукових, освітніх та прикладних стандартів.

Однак нові умови розвитку права та держави обумовлюють потребу у модернізації теоретико-методологічних підходів до визначення місця і ролі права та організації влади, формування погляд на суть і зміст права, сучасного призначення права, його взаємодії з державою. Йдеться про процес, який можна було б означити, як осучаснення право- та державорозуміння, маючи на увазі тісну смислову, концептуальну, інституціональну та функціональну сув'язь, взаємозалежність цих суспільних явищ.

Модерність праворозуміння – принаймні у пропонуваному тлумаченні – не може бути тільки спробою протиставлення нинішніх уявлень про право теоретико-правовим моделям радянського періоду та часів ранньо-української незалежності 90-х років або спроб вивіщення сучасного стану праворозуміння над попередніми епохами та версіями тлумачення сутності права, його сприйняття як “єдино вірного” і непомильного.

Йдеться про інше, а саме про науково-методологічну настанову на такий підхід до визначення сутності і призначення права, який дозволив би максимально адаптувати правові регулятори до швидкоплинних реалій суспільного життя.

Звідси висновки про поєднання тенденцій аналізу і синтезу у розвитку системи права, яка проявляється у виокремленні нових галузей права та інститутів права, міжгалузевих наукових зв'язках. Тому з'ясування питання про місце і ролі екологічного і медичного права у системі права логічно починати з аналізу сучасного розуміння права та правової системи, особливостей структуризації права та інших теоретико – методологічних проблем.

Право як жива матерія та соціальний феномен [5] перебуває у постійному розвитку, поєднанні духу і букви закону у нормі права, тобто право як соціальний феномен зберігає свою системність як основу його життєздатності і реалізації, його відповідності ще античному трактуванню права як мистецтва добра і справедливості, тенденцію його «олюднення». Нагадаємо: Конституція України у статті 3 [8] встановила, що особа, її свобода визначають зміст і напрями діяльності держави, перетворивши право із дарованої можливості у систему договірних норм рівних суб'єктів – особи і держави.

Отже, право як система охоплює галузі права, що творять його структуру. Поряд із такими галузями, як конституційне, цивільне, кримінальне, адміністративне, фінансове, трудове, адміністративно-процесуальне, цивільно-процесуальне,

кримінально-процесуальне формуються нові галузі права. Поруч із загальноновизнаним виокремленням екологічного права як комплексної галузі права постає питання про предмет, місце у системі права медичного права (права охорони здоров'я). Ще раз відзначимо, що така тенденція формування комплексних галузей права є проявом цілісності права поряд з його системністю: комплексна галузь екологічне право поєднує в собі і норми публічного права, і норми приватного права, включає норми, що містяться як в екологічному, так і в інших галузях законодавства, у тому числі і у медичному праві.

Спільність і взаємозалежність предмету правового регулювання цих галузей права підтверджує і дослідження джерел, якими є природні права людини на життя, здоров'я та сприятливе і безпечне довкілля, а також Конституція України як Суспільний Договір та інші нормативні правові акти, в яких „живуть” екологічне та медичне право: закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативні акти Міністерства охорони навколишнього природного середовища України та Міністерства охорони здоров'я України (прийняті самостійно або спільно з іншими міністерствами і відомствами), рішення органів місцевого самоврядування та рішення суду, тощо.

Особливістю екологічного права як комплексної галузі є те, що воно включає земельне, водне, лісове, гірниче, фауністичне, флористичне, повітряне (вчені зараз говорять про атмосфероохоронне право), заповідне законодавство, які або вже сформувалися в окремі галузі права (земельне, водне, лісове, гірниче) і разом становлять природоресурсове право, або ж існують як галузі законодавства, процес формування яких у галузі права триває, а також право екологічної безпеки.

Основою структуризації права та поділу його на галузі є предмет і метод правового регулювання, а також принципи права, про що уже не раз відзначали автори цієї статті[4].

Загальноновизнано, що предметом правового регулювання є суспільні відносини, на які спрямовує свій регулюючий вплив право, тобто предметом правового регулювання є найбільш важливі та суспільно-значимі відносини, які потребують визначення у якості загальних норм, певних правил. Нагадаємо, що у своєму розвитку екологічне права України пройшло шлях від правової охорони природи та згодом дуалістичного розуміння його предмету як поєднання охорони і природи і раціонального використання природних ресурсів(що визначний український вчений проф. Василь Мунтян влучно назвав двома сторонами однієї медалі), до включення до правового регулювання екологічної безпеки. Така тріада тривалий час розглядалася у якості предмета правового регулювання екологічного права, не дивлячись на те, що ще у Законі України про охорону навколишнього природного середовища [7] у редакції від 25 червня 1991 року вказувалося одним із принципів охорону життя і здоров'я людей. На сьогодні уже визнаним

став підхід до предмету екологічного права, який поєднує не тільки загадану вище тріаду, але й суспільні відносини у сфері охорони життя і здоров'я людини та захисту клімату. Остання проблема також пов'язана передусім із попередженням загроз негативного впливу кліматичних змін на генофонд та у цілому на життя і здоров'я людської популяції. Отже, найбільш важливими суспільними відносинами, які дозволяють говорити про спільність предмету правового регулювання екологічного права та права охорони здоров'я, є сьогодні відносини, пов'язані із життям і здоров'ям людини. Звідси можемо стверджувати про спільність предмету правового регулювання як екологічного, так і медичного права. Таке твердження не виключає того, що предметом правового регулювання медичного права є ще відносини, пов'язані із управлінням у цій сфері, трудові відносини медичних працівників, питання медичного бізнесу, використання технологій та штучного інтелекту у медичній практиці, проблеми підготовки медичних кадрів та ліцензування медичної практики. Тобто маємо також комплексну галузь права – право охорони здоров'я (медичне право), яка базується на різних галузях законодавства, як і екологічне право.

Тепер про методи правового регулювання суспільних відносин, які є предметом екологічного та медичного права. Методи правового регулювання – це система прийнятих для кожної галузі права засобів та інструментів, за допомогою яких, приводиться в дію та чи інша норма права, а також здійснюється вплив на поведінку суб'єктів права. Для кожної галузі права притаманні окрім загального методу правового регулювання і спеціальні методи правового регулювання: імперативний та диспозитивний методи, метод стимулювання (заохочення), метод переконання та примусу.

Імперативний метод (метод владних приписів, що містять в основному норми-заборони), у системі екологічного права використовується для встановлення певних заборон, лімітів використання природних ресурсів та лімітів забруднення довкілля, а у медичному праві це вимоги щодо протоколів лікування, застосування профілактичних заходів, режиму діяльності медичних закладів.

Диспозитивний метод як можливість суб'єктів вибирати варіанти поведінки у межах, встановлених чи не заборонених правом, у системі екологічного права використовується, наприклад, у правовому регулюванні договорів на використання природних ресурсів. У медичному праві присутній цей метод у правовому регулюванні практики надання допомоги сімейними лікарями, взаємовідносинах закладів охорони здоров'я і органів місцевого самоврядування, системі закупівель медичного обладнання.

Метод заохочення застосовується в еколого-правових відносинах реалізується у формі встановлення розмірів ставок платежів за визначені лімітами та дозволами обсяги природокористування та у державній підтримці природоохоронних заходів підприємств, стимулюванні розвитку природоохоронних

технологій через державні фінансові програми чи пільги в екологічному оподаткуванні. У відносинах охорони здоров'я метод заохочення присутній в регулюванні трудових відносин медичних працівників, державному управлінні охороною здоров'я, державній підтримці дослідження та запровадження нових методик діагностики та лікування.

Методи переконання і примусу використовуються як в екологічному, так і в медичному праві через дозвільну та ліцензійну діяльність, наприклад, зупинення чи припинення діяльності підприємства у випадку порушення приписів норм екологічного права або позбавлення того чи іншого медичного закладу ліцензійних умов роботи, а також застосування заходів юридичної відповідальності за правопорушення суб'єктів еколого-правових відносин та суб'єктів відносин у сфері охорони здоров'я.

Звичайно, з'ясування предмету і методів правового регулювання не завершує проблематики структуризації права на галузі та інститути. Оскільки сучасний розвиток права забезпечується у першу чергу в результаті правотворчої діяльності держави, проаналізуємо проблеми розвитку екологічного законодавства.

Особливості розвитку тієї чи іншої галузі права у сучасному світі активної правотворчості держави залежать від розвитку законодавства, тому дослідження питання про спільні проблеми екологічного та медичного права вимагає також розгляду співвідношення галузі права і галузі законодавства. Очевидно, що основою екологічного та медичного права сьогодні є відповідно екологічне законодавство та законодавство про охорону здоров'я. Кожна із названих галузей законодавства є комплексною. У юридичній літературі немає однастайності в поглядах стосовно включення окремих законодавчих актів до системи екологічного чи медичного законодавства. Віднесення того чи іншого нормативного акта до системи екологічного чи медичного законодавства залежить не лише від змістовних характеристик самого нормативного акта (наявності в ньому еколого-правових норм чи норм права з охорони здоров'я), а й від того, яке розуміння вкладають у термін „законодавство”. З цього приводу слід зазначити, що і нині в теорії права існує кілька основних типів розуміння категорії „законодавство”. Для цілей цієї статті виходимо із того, що законодавство включає у себе не тільки закони, але й інші акти нормативного характеру і продовжує розвиватися із урахуванням глобалізації соціально-економічного життя та особливостей перехідного періоду в Україні;

кризового стану довкілля у країні і загроз, обумовлених його забрудненням та руйнуванням у результаті російської воєнної агресії проти України, погіршенням стану громадського здоров'я у результаті цих факторів, а також недоліками самого законодавства, якому притаманні численні прогалини і фрагментарність правового регулювання суспільних відносин у сфері охорони здоров'я та взаємодії суспільства і довкілля.

Сьогодні, як уже не раз повторював один із авторів цієї статті, використання таких критеріїв поділу права на галузі, як предмет і метод правового регулювання уже далеко недостатньо. До уваги також треба брати і принципи права, якими є його основні положення, вихідні начала та ідеї як універсальні фактори та індикатори формування, розвитку та функціонування права. У залежності від ролі принципів у формуванні права їх поділяють на загально-правові (загально-юридичні) та галузеві. В числі загально-правових принципів назвемо принцип верховенства права, пріоритету природних прав людини в системі права, принцип рівності усіх громадян перед законом, соціальної справедливості. Ці принципи, зрозуміло, є спільним осердям як екологічного, так і медичного права. Галузеві принципи права є властивими (спеціальними) для даної галузі права. Аналіз місця і ролі галузевих принципів у розвитку екологічного і медичного права дозволяє стверджувати, що найчастіше вони можуть бути спільними. Наприклад, пріоритет охорони життя і здоров'я людей, поєднання економічних інтересів суспільства з його екологічними інтересами та завданнями у сфері охорони здоров'я, рівність доступу до заходів з охорони здоров'я та медичних

послуг, рівність доступу громадян до інформації про стан довкілля та стан здоров'я і впливу на нього навколишнього природного середовища і змін клімату, платність спеціального природокористування і запровадження платності певних медичних послуг, принцип „забруднювач платить” і принцип компенсації шкоди, завданої порушенням екологічного законодавства та законодавства про охорону здоров'я.

Отже, маємо можливість зробити висновок, що на сьогоднішній день склалася ситуація, коли екологічне право та право охорони здоров'я мають не тільки окремі предмети, методи правового регулювання, мають не тільки окремі принципи, що лежать в основі цих галузей права, але мають більше спільного у предметі і методах правового регулювання відповідних суспільних відносин та мають більшість спільних принципів права, що лежать в основі їх формування, розвитку і функціонування, і ця спільність визначається наявністю єдності суб'єктів, задля яких розвиваються і діють ці галузі права, і такими суб'єктами є людина і суспільство, а також їх безпека, здоров'я і життя як найвища соціальна цінність. Ці проблеми є ознаками модернізму у розвитку сучасного права.

Список використаних джерел:

1. Костицький В.В., Піскорський Ю. Соціолого-правові основи відповідальності за воєнні злочини за сучасних умов (підрозділ у колективній монографії «Законодавче забезпечення формування та реалізації державної політики України в умовах воєнного стану : колективна монографія : у 4 т. / заг. ред. : Стефанчук Р. О., Мишак І. М., Савченко Л. А.; Інститут законодавства Верховної Ради України. К. : Вид-во «Людмила», 2022. ISBN 978-617-555-031-1 Т. 4 : Відповідальність за вчинення злочинів під час вторгнення Російської Федерації в Україну: міжнародно-правовий і національний аспекти / відп. ред. Коваленко А. А.; Інститут законодавства Верховної Ради України. 2022. 306 с. ISBN 978-617-555-035-9».
2. Костицький В. В., Костицька І. О., Суходольська А. А. До питання про юридичну відповідальність за злочинне посягання на конституційне право людини на безпечне довкілля у ході російської воєнної агресії в Україні / Костицький В.В. // Екологічне право, 2022, №3-4, С.25-29. (Фахове видання. Index Copernicus).
3. Костицький В.В. Екологічна держава: фікція чи умова виживання цивілізації// «Концепт природи в сучасному праві: науково-методичні питання розвитку екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права»: збірник тез наукових доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті докторки юридичних наук, професорки, член-кореспондентки НАПрН України, заступника декана юридичного факультету з навчальної роботи заочного відділення (2002-2004), завідувачки кафедри екологічного права юридичного факультету (2011-2018), професорки кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка Марії Васиївни Краснової (26 травня 2023 року) / За ред. Т.Г. Ковальчук, к.ю.н. , к.ю.н. та Е.В. Позняк. Київ: Талком, 2023. С.57-62.
4. Костицький В.В., Михайлишин Л.І., Суходольська А.А. Соціальні та нормативні джерела екологічного права. Україна 2025: виклики та перспективи сталого розвитку: матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 23 жовтня 2025 р. / Редкол.: О. І. Тимошенко та ін. К.: Вид-во Європейського університету, 2025. 250 с. С. 31-34.
5. Костицький В. В. Екологічне право як теолого-соціологічний феномен / В. Костицький // Екологічне право України. 2013. № 1. С. 4-12.
6. Костицький В.В. Політико-правові проблеми протидії антиукраїнській війні у контексті європейської безпеки / В.В. Костицький // Wspolczesne wyzwania bezpieczenstwa europejskiego: by Wydawnictwo Attyka – Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Krakow, 2016. p. 105-112.
7. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 41, ст.546)
8. Конституція України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
9. Костицький В.В. Питання управління охороною довкілля у контексті наближення національного законодавства до європейських стандартів// Правове забезпечення екологічної та продовольчої безпеки в умовах збройних конфліктів та кліматичних змін: світовий досвід та Україна : Матеріали Міжнар.наук.-практ. конф., присвяченої 75 річниці Інституту держави і права імені В.М.Корецького НАН України (м. Київ, 15 листопада 2024 р.). К.:Видавництво «Наукова Столиця», 2024. С. 36-39.

Дата першого надходження статті до видання: 11.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

Кравченко О. М.,
кандидат юридичних наук
ORCID: 0000-0002-8870-7662

САМОХИСТ ТА ОХОРОНА КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ БІЗНЕСУ АБО КОНФІДЕНЦІЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

SELF-ABILITY AND PROTECTION OF BUSINESS TRADE SECRETS OR CONFIDENTIAL BUSINESS INFORMATION IN UKRAINE

У авторській науковій праці, досліджено самохист та охорону/захист комерційної таємниці бізнесу (КТБ) та/або конфіденційної інформації бізнесу (КІБ) в Україні, а також запропоновані авторські понятійно-категоріальні визначення термінів у цій сфері. Самохист – це втілення та реалізація своїх здібностей або талантів. Можливий самохист свого права інтелектуальної власності, а саме комерційної таємниці (КТ) як об'єкта права інтелектуальної власності. На думку автора, поняття «охорона» та «захист» потребують розмежування, як-от: а) охорона – це ширше поняття, ніж захист (наприклад, Міністерство охорони здоров'я України), яке охоплює різні види захисту, такі як технічний, юридичний та ін. (наприклад, охорона КТ та/або КІБ на підприємстві передбачає юридичний, фізичний та технічний); б) захист має вузьку направленість і стосується конкретного виду захисту, наприклад: технічний захист; фізичний захист; захист своїх прав у суді; захист прав, свобод та законних інтересів громадян і юридичних осіб державою; захист інформації з обмеженим доступом та ін.

Комерційна таємниця бізнесу (КТБ) – це комерційно цінна інформація для бізнесу (комерційна інформація бізнесу, яка належить йому на законних підставах), конфіденційна інформація бізнесу, комерційні секрети, інша цінна інформація для бізнесу, яка в разі втрати, витоку або інших незаконних дій щодо такої інформації може негативно вплинути на прибуток бізнесу, тому КТБ потребує надійної охорони й захисту. В свою чергу, конфіденційна інформація бізнесу (КІБ) – це комерційно цінна інформація для бізнесу (суб'єкта господарювання, підприємства, установи або організації), яка в разі її витоку, втрати чи інших незаконних дій щодо КІБ може негативно вплинути на прибуток бізнесу. З урахуванням сучасних реалій (зокрема, в умовах бойових дій) в Україні автор вважає, що бізнес повинен самостійно подбати про охорону/захист своєї КТБ та/або КІБ від сучасних загроз, звісно, використовуючи різноманітні новітні заходи охорони/захисту КТБ та/або КІБ.

Ключові слова: самохист, охорона, захист, комерційна таємниця, конфіденційна інформація, бізнес.

The author's scientific work investigates the self-ability and security/protection of business trade secrets (BTS) and/or confidential business information (CBI) in Ukraine, and also proposes the author's conceptual and categorical definitions of terms in this area. Self-ability is the embodiment and realization of one's abilities or talents. Self-ability of intellectual property rights, namely trade secret (TS) as an object of intellectual property rights. In the author's opinion, the concepts of "security" and "protection" require distinction, such as: a) security is a broader concept than protection (for example, the Ministry of Health Security of Ukraine), which covers various types of protection, such as technical, legal, etc. (for example, the protection of TS and/or CIB at an enterprise involves legal, physical and technical protection); b) protection has a narrow focus and concerns a specific type of protection, for example: technical protection; physical protection; protection of one's rights in court; protection of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens and legal entities by the state; protection of information with restricted access, etc.

Confidential Information of Business (CIB) is commercially valuable information for a business (entity, enterprise, institution, or organization), which, in case of its leakage, loss, or other illegal actions regarding CIB, may negatively affect business profits, therefore, CIB needs reliable protection and security. In turn, confidential business information (CBI) is commercially valuable information for a business (a business entity, enterprise, institution, or organization), which, in the event of its leakage, loss, or other illegal actions against CBI, may negatively affect the business's profits. Taking into account modern realities (in particular, in conditions of hostilities) in Ukraine, the author believes that businesses should independently take care of the protection/protection of their BTS and/or CBI from modern threats, of course, using various innovative measures for the protection/protection of BTS and/or CBI.

Key words: self-ability, security, protection, trade secret, confidential information, business.

Метою наукової розвідки є аналіз та практичні рекомендації/інструкції, щодо самохисту та охорони/захисту бізнесом своєї комерційної таємниці бізнесу та/або конфіденційної інформації бізнесу в Україні.

Автор пропонує наступне визначення понять у сфері охорони комерційно цінної інформації для бізнесу в Україні, як-от:

1. **Самохист** – це втілення та реалізація своїх здібностей або талантів. Можливий самохист свого права інтелектуальної власності, а саме комерційної таємниці (КТ) як об'єкта права інтелектуальної власності.

2. **Комерційна таємниця бізнесу (КТБ)** – це комерційно цінна інформація для бізнесу (комерційна інформація бізнесу, яка належить йому на

законних підставах), конфіденційна інформація бізнесу, комерційні секрети, інша цінна інформація для бізнесу, яка в разі втрати, витоку або інших незаконних дій щодо такої інформації може негативно вплинути на прибуток бізнесу, тому КТБ потребує надійної охорони й захисту.

3. **Конфіденційна інформація (КІ)** – це інформація, у тому числі сімейні секрети, доступ до якої обмежено фізичною (та/або юридичною) особою та яка може поширюватися у визначеному порядку за її бажанням відповідно до передбачених нею умов.

4. Враховуючи згадку в законодавчому визначенні КІ про юридичну особу, певний бізнес може секретити свою комерційно цінну інформацію під грифом «КІ» та/або «КТ». Саме тому потрібно розмежувати поняття «КІ про фізичну особу» та «КІ бізнесу» для удосконалення понятійно-категоріального апарату законодавчої бази України та сформулювати так:

а) **конфіденційна інформація про фізичну особу (КІ)** – це інформація, у тому числі сімейні секрети, доступ до якої обмежено фізичною особою та яка може поширюватися у визначеному порядку за її бажанням відповідно до передбачених нею умов (персональні дані, місце роботи, склад сім'ї, ділова репутація та інша інформація про фізичну особу). Персональні дані про фізичну особу охороняються відповідно до ЗУ «Про захист персональних даних»;

б) **конфіденційна інформація бізнесу (КІБ)** – це комерційно цінна інформація для бізнесу (суб'єкта господарювання, підприємства, установи або організації), яка в разі її витоку, втрати чи інших незаконних дій щодо КІБ може негативно вплинути на прибуток бізнесу.

5. **Секретна комерційна інформація (СКІ)** – це комерційно цінна інформація для бізнесу, яка вже є секретною комерційною інформацією СКІ, але ще не була віднесена до Грифу КТБ та/або КІБ, та не є комерційними секретами бізнесу КСБ.

6. **Наукова розвідка (НР)** – це наукова діяльність людини або групи людей, спрямована на пошук нового (матеріального, нематеріального), проведення наукових досліджень у певній галузі науки, аналіз і систематизацію результатів розвідки у вигляді теорій, гіпотез, наукових доробків тощо. Результати НР підлягають опублікуванню та захисту в складі дисертацій, монографій, наукових статей, тез доповідей, інших наукових доробків.

Автор вважає, що в сучасних українських реаліях (зокрема, в умовах бойових дій) бізнес повинен самостійно подбати про охорону / захист своєї КТ та/або КІБ від сучасних загроз, звісно, використовуючи

різноманітні новітні заходи охорони й захисту КТБ та/або КІБ. Більше того, запропоновано систему новітніх заходів охорони/захисту КТБ та/або КІБ, яка охоплює правові, організаційні, технічні та інші аспекти охорони вказаної інформації (див. *таблицю-інструкцію №1* нижче).

Для вдосконалення нормативно-правового забезпечення заходів охорони комерційної таємниці бізнесу та/або конфіденційної інформації бізнесу, автором запропоновано прийняти Закон України «Про комерційну таємницю» на кшталт проекту закону України запропонованого автором [1, с.18–32].

Далі, автор пропонує розглянути систему захисту КТБ та/або КІБ на підприємстві/об'єкті, який включає: правовий захист, технічний захист КТБ та/або КІБ (таблиця-інструкція №2).

Секретна комерційна інформація (СКІ) – це комерційно цінна інформація для бізнесу, яка вже є секретною комерційною інформацією СКІ, але ще не була віднесена до Грифу КТБ та/або КІБ, та не є комерційними секретами бізнесу КСБ.

Для більш детального ознайомлення з усіма пропозиціями (НР) автора у досліджуваній сфері (інформації з обмеженим доступом), зверніть увагу на список літератури [2–45]. Враховуючи оновлення законодавства України до нормативно-правового забезпечення стандартам Європейського Союзу, законодавець може використати авторські науково-правові новели (НР) у сфері охорони інформації з обмеженим доступом, як-от: дослідження автора в сфері конфіденційної інформації, таємної інформації та ін. [1–45].

Підсумовуючи авторську наукову розвідку у сфері самохисту та охорони КТБ та/або КІБ в Україні, запропоновані наступні кластери, як-от:

а) рекомендовані/запропоновані нові та вдосконалення наявних понять/термінів у досліджуваній сфері (КТБ та/або КІБ);

б) автор вважає, що потрібно для бізнесу в Україні прийняти відповідний закон про охорону КТБ та/або КІБ, на кшталт проекту закону України запропонованого автором [1, с.18–32];

в) для охорони/захисту КТБ та/або КІБ на підприємстві/об'єкті певного бізнесу, запропоновані/рекомендовані авторські таблиці-інструкції (№1–2).

г) враховуючи сучасні реалії (зокрема, бойові дії) в Україні автор вважає, що бізнес повинен самостійно подбати про охорону/захист своєї КТБ та/або КІБ від сучасних загроз, звісно, використовуючи різноманітні новітні заходи/методи охорони/захисту КТБ та/або КІБ.

**Система заходів охорони й захисту комерційної таємниці (КТБ)
та/або конфіденційної інформації бізнесу (КІБ) в Україні**

Нормативно-правові заходи охорони КТБ та/або КІБ	Організаційні заходи захисту КТБ та/або КІБ	Технічні заходи захисту КТБ та/або КІБ	Інші законні заходи охорони та захисту КТБ та/або КІБ	Аналітичний відділ безпеки бізнесу
Статут підприємства (у якому вказують, що запроваджено режим охорони КТБ та/або КІБ)	Створення пропускового режиму, де циркулює КТБ та/або КІБ	Створення технічного відділу безпеки КТБ та/або КІБ	Створення відділу «бізнес-розвідки»	Аналітичне оброблення всієї зібраної інформації
Колективний договір (у якому прописують правила нерозголошення КТБ та/або КІБ та відповідальність за їх порушення)	Режим оформлення допуску до КТБ та/або КІБ	Заходи забезпечення відеоспостереженням, сигналізацією та іншими сучасними технічними пристроями приміщень і будівель, де циркулює КТБ та/або КІБ	Моніторинг відкритої інформації про конкурентів	Представлення керівництву бізнесу «аналітичних висновків і практичних рекомендацій», у тому числі для вдосконалення заходів охорони й захисту КТБ та/або КІБ
Положення про КТБ або КІБ та правила її збереження	Режим доступу до КТБ та/або КІБ	Система безпеки з усіма технічними приладами для будівель, де міститься КТБ та/або КІБ, з метою захисту від ТБШ	Інші законні методи бізнес-розвідки	Інше
Положення про дозвільну систему доступу виконавців до документів і відомостей, що становлять КТБ та/або КІБ	Режимно-секретний відділ безпеки КТБ та/або КІБ	Електромагнітне екранування приміщень, де міститься КТБ та/або КІБ бізнесу, для захисту від ТБШ	Створення відділу «бізнес-контррозвідки»	
Наказ про режим роботи працівників із даними, що становлять КТБ та/або КІБ	Спеціальні перевірки працівників (зокрема й на поліграфі), що безпосередньо працюють із КТБ та/або КІБ	Створення надійної системи захисту комп'ютерної техніки та мереж, де циркулює КТБ та/або КІБ, для захисту від ТБШ	Протидія бізнес-шпигунству та бізнес-розвідці конкурентів	
Інші нормативно-правові заходи охорони КТБ та/або КІБ	Інші заходи захисту КТБ та/або КІБ	Інші технічні заходи захисту КТБ та/або КІБ	Протидія технічному бізнес-шпигунству та ін.	

Список використаних джерел:

1. Кравченко О. М. Охорона комерційної таємниці та конфіденційної інформації бізнесу в Україні: *наук.-метод. посіб. для бізнесу*. Київ, 2025. 275 с. DOI: 10.52058/22-02-2025
2. Кравченко О.М. Адміністративно-правові засади охорони комерційної таємниці в Україні: *дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07*. Київ, 2019. 253 с.
3. Кравченко О.М. Суб'єкти та їх повноваження щодо охорони комерційної таємниці в Україні. *Органи публічної влади в Україні: теорія та практика*: колект. моногр. Київ : МОН України ; НУ «Одеська юридична академія», 2019. С. 133–156.
4. Кравченко О.М. Адміністративно-правова охорона комерційних секретів бізнесу. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах*: колект. моногр. м. Рига, Латвія: європейське видавництво “Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2023. С. 449–464. DOI: 10.30525/978-9934-26-320-0-22

<p>СИСТЕМА ЗАХИСТУ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ БІЗНЕСУ (КТБ) та/або КОНФІДЕНЦІЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ БІЗНЕСУ (КІБ) на ПІДПРИЄМСТВІ/ОБ'ЄКТІ</p>
<p>ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ</p> <p>Нормативно-правове забезпечення захисту КТБ та/або КІБ на внутрішньовідомчому (корпоративному) рівні, до якого автор вважає за доцільне віднести: а) закріплення у корпоративних управлінських актах права певного бізнесу на володіння та захист КТБ та/або КІБ; б) встановлення власником/керівником бізнесу переліку відомостей, які підлягають захисту як КТБ та/або КІБ; в) затвердження типового положення про КТБ та/або КІБ; г) розроблення інструкції з організації роботи з документами, що містять Гриф секретності КТБ та/або КІБ; ґ) врахування в типовому трудовому договорі (контракті) умов щодо нерозголошення КТБ та/або КІБ, чи іншої комерційно цінної інформації СКІ працівником (навіть на певний термін після звільнення працівника); д) та ін.</p>
<p>Дозвільна система</p> <p>1. Режим оформлення допуску до інформації, що становить КТБ та/або КІБ 2. Режим доступу до матеріалів/ інформації, що становить КТБ та/або КІБ P.S. Обов'язкове проходження поліграфу (перед доступом, а також через певний період, який буде встановлено) для всіх співробітників (окрім власників КТБ та/або КІБ чи іншої СКІ), які мають доступ до матеріалів/інформації під «Грифом КТБ та/або КІБ», або іншої комерційно цінної інформації СКІ.</p>
<p>ТЕХНІЧНИЙ ЗАХИСТ КТБ та/або КІБ (інші аспекти охорони/захисту КТБ та/або КІБ)</p> <p>Зовнішня/внутрішня фізична охорона/захист об'єкту де міститься КТБ та/або КІБ Технічні засоби захисту об'єкта де міститься КТБ та/або КІБ становлять, як-от: сигналізація, екранування (спеціальні бар'єри з магнітних матеріалів для запобігання витоку випромінювання сигналу назовні), інженерно-технічні засоби та програмування комп'ютерної техніки (антивіруси), комп'ютерна техніка обов'язково не повинна бути підключена до інтернету (внутрішня мережа), та ін.</p>
<p>Організація спеціального приміщення та інших аспектів захисту приміщення де міститься КТБ та/або КІБ</p>
<p>Застосування профілактичних методів/заходів, а саме для профілактики можливих ризиків витоку секретної комерційної інформації (СКІ), КТБ та/або КІБ</p>
<p><u>Інші законні заходи/методи охорони/захисту КТБ та/або КІБ</u>, як-от: використання методів конкурентної розвідки, запровадження режиму конкурентної контррозвідки, та ін.</p>

5. Кравченко О.М. Бізнес-шпигунство. *Сучасна парадигма публічного та приватного права в умовах сталого розвитку*: колект. моногр. м. Рига, Латвія : європейське видавництво “Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2023. С. 353–376. DOI: 10.30525/978-9934-26-331-6-16

6. Кравченко О.М. Заходи забезпечення безпеки комерційної таємниці та конфіденційної інформації бізнесу в Україні. *Наука, технології та інновації в сучасному світі*: колект. моногр. м. Рига, Латвія : європейське видавництво “Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2023. С. 421–442. DOI: 10.30525/978-9934-26-364-4-18

7. Кравченко О.М. Роль адміністративно-правової охорони комерційної таємниці та конфіденційної інформації бізнесу в забезпеченні сталого розвитку промисловості. *Трудове право ЄС: гідна праця та розбудова інституційної спроможності для сталого розвитку*: колект. моногр. м. Рига, Латвія : європейське видавництво “Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2023. С. 150–172. DOI: 10.30525/978-9934-26-396-5-8

8. Кравченко О.М. Особливості відповідальності за неправомірні дії щодо комерційної таємниці та конфіденційної інформації бізнесу в Україні. *Проблеми реалізації норм права в умовах сучасних викликів*: колект. моногр. м. Рига, Латвія : європейське видавництво “Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2024. С. 107–130. DOI: 10.30525/978-9934-26-400-9-5

9. Кравченко О.М. Правове забезпечення євроінтеграційних процесів охорони комерційної таємниці та конфіденційної інформації бізнесу в Україні. *Правове забезпечення євроінтеграції: загальноправовий та галузевий аспекти*: колект. моногр. м. Рига, Латвія : європейське видавництво “Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2024. С. 244–264. DOI: 10.30525/978-9934-26-424-5-13

10. Кравченко О.М. Influence of martial law on the further development of the protection of Trade secret and confidential information of business in Ukraine. *Вплив воєнного стану в Україні на подальший розвиток юриспруденції*: колект. моногр. м. Рига, Латвія : європейське видавництво “Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2024. С. 86–105. DOI: 10.30525/978-9934-26-440-5-5
11. Кравченко О.М. Концептуалізація застосування бенчмаркінгу та реінжинірингу в забезпеченні правової охорони комерційної таємниці та конфіденційної інформації бізнесу в Україні. *Трансформація системи права та правозахисту під впливом воєнного стану*: колект. моногр. м. Рига, Латвія : європейське видавництво “Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2024. С. 64–82. DOI: 10.30525/978-9934-26-462-7-3
12. Кравченко О.М. Забезпечення адміністративно-правової охорони комерційної таємниці та конфіденційної інформації бізнесу в Україні: концептуальні виклики та загрози в умовах воєнного стану. *Юриспруденція в умовах воєнного стану: концептуальний вимір*: колект. моногр. м. Рига, Латвія : європейське видавництво “Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2024. С. 143–168. DOI: 10.30525/978-9934-26-469-6-6
13. Кравченко О.М. Нормативно-правове забезпечення охорони медичної таємниці в Україні. *Система охорони громадського здоров'я в Україні та країнах Європейського Союзу: реалії, трансформація, вектори розвитку, перспективи*: колект. моногр. м. Рига, Латвія : європейське видавництво “Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2024. С. 621–640. DOI: 10.30525/978-9934-26-497-9-30
14. Кравченко О.М. Удосконалення правового забезпечення охорони конфіденційної інформації та таємної інформації в Україні. *Правові стандарти забезпечення відбудови повоєнної України в умовах інтеграції до Європейського Союзу*: колект. моногр. м. Рига, Латвія : європейське видавництво “Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2024. С. 197–221. DOI: 10.30525/978-9934-26-492-4-9
15. Кравченко О.М. Ways of adaptation of Ukraine to international standards of legal protection of trade secret. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 5. С. 75–79.
16. Кравченко О.М. Охорона комерційної таємниці підприємств, установ та організацій від комерційного шпигунства. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2018. № 4. С. 152–156.
17. Кравченко О.М. Охорона комерційної таємниці суб'єктів господарювання від актів недобросовісної конкуренції, комерційного, промислового, економічного шпигунства. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. 2019. № 1 (35). С. 91–93.
18. Кравченко О.М. Нормативно-правові заходи забезпечення комерційної таємниці в Україні. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. № 1. С. 82–89.
19. Кравченко О.М. Структура правовідносин у сфері охорони комерційної таємниці в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 3. С. 137–145.
20. Кравченко О.М. Дивергенція між конфіденційною інформацією та комерційною таємницею в Україні. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. № 2. С. 110–116. DOI: 10.30525/2592-8813-2022-2-18
21. Кравченко О.М. Confidential information and trade secret as restricted information in Ukraine. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. № 3. С. 45–52. DOI: 10.30525/2592-8813-2022-3-6
22. Кравченко О.М. Перспективи адаптації законодавства України до міжнародних стандартів охорони комерційної таємниці. *Право України*. 2016. № 2. С. 175–181.
23. Кравченко О.М. Стан захисту комерційної таємниці суб'єктів господарювання на тимчасово окупованих територіях України та в зоні проведення АТО. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2018. № 2 (24). С. 117–124.
24. Кравченко О.М. Охорона конфіденційної інформації в Україні. *Екологічне право*. 2022. № 3–4. С. 29–31. DOI: 10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.6
25. Кравченко О.М. Удосконалення охорони комерційної таємниці та конфіденційної інформації в Україні для інтеграції в Європейське бізнес-середовище. *Нове українське право*. 2022. Вип. 6. Том 1. С. 211–220. DOI: 10.51989/nul.2022.6.1.29
26. Кравченко О.М. Інтеграція стандартів охорони комерційної таємниці України до європейського бізнес-середовища. *Ампаро*. 2022. Спецвипуск. Том 1. С. 175–181. DOI: 10.26661/2786-5649-2022-spes-1-25
27. Кравченко О.М. Конфіденційна інформація та комерційна таємниця в Україні. *Екологічне право*. 2023. № 1–2. С. 24–29. DOI: 10.37687/2413-7189.2023.1-2.4
28. Кравченко О.М. Інтеграція стандартів охорони конфіденційної інформації та комерційної таємниці України до стандартів Європейського Союзу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Том 2. С. 189–195. DOI: 10.32850/sulj.2022.4.2.29
29. Кравченко О.М. Розмежування понять «конфіденційна інформація» та «комерційна таємниця» у стратегії інформаційної доктрини України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. №4(81). С. 98–104. DOI: 10.32782/2523-4269-2022-81-4-1-98-104
30. Кравченко О.М. Охорона конфіденційної інформації та комерційної таємниці в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спецвипуск №1. С. 471–475. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-6-471-475
31. Кравченко О.М. International exsperience of regulatory and legal protection of commercial business secrets. *Philosophy, ecomomics and law review*. 2023. №1. С. 285–295. DOI: 10.31733/2786-491X-2023-1-285-295
32. Кравченко О.М. Організаційно-правові заходи забезпечення охорони конфіденційної інформації та комерційної таємниці бізнесу в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2023. № 3. Том 34 (73). 2023. С. 48–53. DOI: 10.32782/TNU-2707-0581/2023.3/09
33. Кравченко О.М. Розмежування понять «конфіденційна інформація бізнесу» і «конфіденційна інформація про фізичну особу». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. Спецвипуск № 2 (127). С. 22–29. DOI: 10.31733/2078-3566/2023-6-22-29

34. Кравченко О.М. Удосконалення організаційно-правового забезпечення охорони конфіденційної інформації та комерційної таємниці бізнесу в Україні. *Екологічне право*. 2024. № 1–2. С. 21–27. DOI: 10.37687/2413-7189.2024.1-2.4
35. Кравченко О.М. Конфіденційна інформація в Україні. *Правова держава в умовах воєнного та післявоєнного стану* : зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (Київ, 09.06.2022). Київ : Центр учбової літератури, 2022. С. 43–46.
36. Кравченко О.М. Конфіденційна інформація та комерційна таємниця в Україні. *Роль юридичної науки у становленні нового світового порядку у воєнний і післявоєнний час* : зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. (м. Рига, Латвійська Республіка, 29-30.07.2022). Рига : Балтійська міжнародна академія, 2022. С. 166–169. DOI: 10.30525/978-9934-26-229-6-42
37. Кравченко О.М. Комерційна таємниця та конфіденційна інформація у бізнес-просторі України. *Правові та безпекові аспекти життя в Україні* : зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (Київ, 14.10.2022). Київ : Центр учбової літератури, 2022. С.15–17.
38. Кравченко О.М. Стан та розвиток охорони комерційної таємниці в Україні. *Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики* : зб. матеріалів XV Міжн. юрид. наук.-практ. конф. Присвячена 102-річчю НУК імені адмірала Макарова (Миколаїв, 28–29.12.2022). Миколаїв: НУК імені адмірала Макарова, 2022. С. 171–174. DOI: 10.36059/978-966-397-287-9-48
39. Кравченко О.М. Особливості адміністративно-правової охорони конфіденційної інформації та комерційної таємниці в Україні. *Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених* : зб. Матеріалів всеукр. наук.-практ. конф. до Дня науки та 30-річчя Нац. академії правових наук України (Київ, 18.05.2023). Київ: Науково-дослідний інститут правотворчості та науковоправових експертиз НАПрН України; Рада молодих вчених НАПрН України, 2023. С. 608–612.
40. Кравченко О.М. Специфіка написання докторської дисертації під час дії воєнного стану в Україні. *Актуальні питання підготовки дисертацій в умовах воєнного стану*: зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. (Рівненська область, 30.09.2023). Рівненська область: платформа українсько-польського видавництва «Liha-Pres», 2023. С. 86–90. DOI: 10.36059/978-966-397-321-0-26
41. Кравченко О.М. Розмежування понять конфіденційна «інформація про фізичну особу» та «конфіденційна інформація бізнесу» в Україні. *«PROKIIВ»*: зб. матеріалів 1-ої всеукр. наук.-практ. конф. з міжн. участю (Київ, 26.03.2024). Київ: КНДУ «Науково-дослідний інститут соціально-економічного розвитку міста», 2024. С. 457–459.
42. Кравченко О.М. Обіг зброї в умовах воєнного стану в Україні. *Правове регулювання обігу зброї в Україні: нові виклики та перспективи вирішення*: зб. Матеріалів 1-го міжн. форуму (Київ, 12.04.2024). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права; Українська академія зброярських студій; Центр українсько-європейського наукового співробітництва; Всеукраїнська профспілка захисників України, спортсменів та працівників сфер; Збройова компанія STVOL, 2024. С. 138–141. DOI: 10.30525/978-9934-26-453-5-32
43. Кравченко О.М. Комерційна таємниця та конфіденційна інформація бізнесу в Україні. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів*: зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. (Одеса, 26.04.2024). Одеса: Нац. університет «ОЮА»; Південний регіональний центр Нац. акад. правових наук України, 2024. С. 670–673.
44. Кравченко О.М. Пропозиції щодо вдосконалення понятійно-категоріального апарату у сфері комерційної таємниці та конфіденційної інформації бізнесу в Україні. *Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених* : зб. Матеріалів II всеукр. наук.-практ. конф. до Дня науки (Київ, 17.05.2024). Київ: Науково-дослідний інститут правотворчості та науковоправових експертиз НАПрН України; Рада молодих вчених НАПрН України, 2024. С. 198–201.
45. Кравченко О.М. Конфіденційна інформація та сімейна таємниця в Україні. *Розвиток сімейного законодавства України в умовах оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства України*: зб. матеріалів Круглого столу (Київ, 04.06.2024). Київ: Науково-дослідний інститут правотворчості та науковоправових експертиз НАПрН України; Координаційне бюро з проблем сімейного права відділення цивільно-правових наук НАПрН України, 2024. С. 22–26.

Дата першого надходження статті до видання: 08.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2025.2.10>

Марич Х. М.,

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0003-0088-980X

УТРИМАННЯ ДИКИХ ТВАРИН У ЗООПАРКАХ: ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ТА ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

KEEPING WILD ANIMALS IN ZOOS: EUROPEAN STANDARDS AND LEGISLATION OF UKRAINE

Стаття присвячена дослідженню європейських стандартів та вітчизняних нормативно-правових актів, які регулюють питання функціонування зоопарків, а також перспективи приведення українського законодавства у відповідність до правових актів Європейського Союзу.

В Європейському Союзі правовою основою, що вказує на важливу роль зоопарків у збереженні біорізноманіття є Директива Ради № 1999/22/ЄС від 29 березня 1990 року щодо утримання диких тварин у зоопарках. Ця Директива передбачає захист дикої фауни та збереження біорізноманіття шляхом забезпечення прийняття державами-членами заходів щодо ліцензування та інспектування зоопарків у Співтоваристві.

В Україні правовий статус і завдання зоопарків, закріплено у Законі України «Про природно-заповідний фонд України». Відповідно до цього закону, зоологічні парки є різновидом штучно створених об'єктів природно-заповідного фонду.

Однак, в Україні, поряд із зоологічними парками, що є різновидом штучно створених об'єктів природно-заповідного фонду, функціонують і комплекси, які використовують назву «зоопарк», не маючи при цьому статусу об'єкта природно-заповідного фонду. Крім того, є і заклади з іншими схожими назвами (наприклад, контактний зоопарк, міні-зоопарк, екопарк тощо), які утримують та демонструють диких тварин, а також здійснюють різновиди діяльності, що характерні для зоопарків. Таке неоднозначне використання терміну «зоопарк», а також функціонування інших закладів, які здійснюють різні види зоопаркової діяльності, призводить до непорозумінь і плутанини. Тому для вітчизняних законодавства і практики, важливо забезпечити чіткий підхід у використанні терміну «зоопарк» та нормативно-правовому визначенні вимог до функціонування зоопарку.

Основні вимоги Директиви щодо утримання диких тварин у зоопарках, які слід нормативно закріпити у вітчизняному законодавстві стосуються запровадження системи ліцензування зоопарків, інспектування зоопарків та посилення покарання за відповідні порушення. Приведення національного законодавства до таких європейських стандартів вимагає внесення змін до низки законів України, перед усім до Закону України «Про природно-заповідний фонд України», Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності», Кодексу України про адміністративні правопорушення тощо, а також розроблення та прийняття спеціальних нормативно-правових актів, що регулюють діяльність зоопарків.

Ключові слова: дикі тварини, зоопарки, біорізноманіття, довкілля, директиви, стандарти, законодавство.

The article is devoted to the study of European standards and domestic legal acts regulating the functioning of zoos, as well as the prospects for bringing Ukrainian legislation into line with the legal acts of the European Union.

In the European Union, the legal basis indicating the important role of zoos in the conservation of biodiversity is Council Directive № 1999/22/EC of 29 March 1990 concerning the keeping of wild animals in zoos. This Directive aims to protect wild fauna and conserve biodiversity by ensuring that Member States adopt measures for the licensing and inspection of zoos in the Community.

In Ukraine, the legal status and tasks of zoos are enshrined in the Law of Ukraine «On the Nature Reserve Fund of Ukraine». According to this law, zoological parks are a type of artificially created objects of the nature reserve fund.

However, in Ukraine, along with zoological parks, which are a type of artificially created nature reserve fund objects, there are also complexes that use the name «zoo» without having the status of a nature reserve fund object. In addition, there are institutions with other similar names (for example, contact zoo, mini-zoo, eco-park, etc.) that keep and exhibit wild animals, as well as carry out various activities typical of zoos. Such ambiguous use of the term «zoo», as well as the functioning of other institutions that carry out various types of zoo activities, leads to misunderstandings and confusion. Therefore, it is important for domestic legislation and practice to ensure a clear approach to the use of the term «zoo» and a regulatory definition of the requirements for the functioning of a zoo.

The main requirements of the Directive on the keeping of wild animals in zoos, which should be enshrined in domestic legislation, concern the introduction of a zoo licensing system, inspection of zoos, and increased fines for relevant violations. Bringing national legislation into line with such European standards requires amending of Ukrainian laws, primarily the Law of Ukraine «On the Nature Reserve Fund of Ukraine», the Law of Ukraine «On Licensing of Types of Economic Activities», the Code of Ukraine on Administrative Offenses, etc., as well as development and adoption of special legal acts regulating the activities of zoos.

Key words: wild animals, zoos, biodiversity, environment, directives, standards, legislation.

Постановка проблеми. Видове різноманіття дикої фауни є важливою екосистемною складовою, яка має вплив на забезпечення стану екологічної рівноваги. Значне скорочення популяції чи зникнення окремих видів тваринного світу призводить до деградації та руйнування екосистемних зв'язків, що відображається на стабільності екосистеми.

При цьому, впродовж багатьох років саме антропогенні фактори найбільше впливають на зменшення та втрату фауни в Україні. Так, стрімкий розвиток, зокрема таких галузей, як будівництво, транспорт, енергетика, сільське та лісове господарство, що не відповідає інтересам сталого розвитку, негативно впливає на середовища існування, шляхи міграції, умови розмноження тварин. Крім того, надмірна експлуатація, браконьєрство, нелегальна торгівля дикими тваринами є причинами зменшення та зникнення фауни. Також російське воєнне вторгнення на територію України прискорило екосистемні втрати.

Все це вимагає зосередження зусиль на реалізації заходів, що спрямовані передусім на збереження диких тварин в природному середовищі їх існування. Такий підхід знайшов своє втілення у європейській політиці охорони дикої фауни, наприклад у Пташиній Директиві (Директива Європейського Парламенту і Ради № 2009/147/ЄС від 30.11.2009) та Оселищній Директиві (Директива Європейського Парламенту і Ради № 92/43/ЄС від 21.05.1992 зі змінами та доповненнями, внесеними Директивами №№ 97/62/ЄС, 2006/105/ЄС та Регламентом (ЄС) № 1882/2003), Регламенті (ЄС) № 1143/2014 від 22.10.2014 щодо інвазійних чужорідних видів тощо.

Крім того, для збереження диких тварин неабияке значення має їх охорона та захист поза дикою природою. Така місія захисту та збереження дикої фауни покладена зокрема на зоопарки і закріплена у Директиві Ради № 1999/22/ЄС.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Правові аспекти захисту та забезпечення добробуту тварин вивчали такі науковці, як О. Буткевич, Н. Зубченко, Т. Короткий та інші. Роль зоопарків у захисті тварин і збереженні біологічного різноманіття досліджували представники різних наукових напрямів. Проте подальшого вивчення потребує саме питання правового забезпечення утримання диких тварин у зоопарках. З огляду ж на євроінтеграційний курс України, важливими залишаються дослідження перспективи реформування вітчизняного законодавства з врахуванням європейських стандартів та кращої практики.

Метою статті є аналіз європейських стандартів та вітчизняних нормативно-правових актів, які регулюють питання функціонування зоопарків, а також перспективи приведення українського законодавства у відповідність до правових актів Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Правовою основою, що вказує на важливу роль зоопарків у збереженні

біорізноманіття в Європейському Союзі є Директива Ради № 1999/22/ЄС від 29 березня 1990 року щодо утримання диких тварин у зоопарках [13]. Згідно з Директивою, зоопарком є діюча постійно установа, де дикі тварини (види) публічно демонструються впродовж семи чи більше днів на рік.

У Директиві Ради № 1999/22/ЄС [13] також визначено вимоги щодо заходів, які мають здійснювати зоопарки задля збереження біорізноманіття. Такими заходами є зокрема: участь зоопарків у дослідженнях, навчаннях, обмінах інформацією, а в окремих випадках, коли це доречно, розведення тварин для повторного заселення чи реінтродукції видів тварин у дикую природу; інформування відвідувачів про представлені види та природні середовища їх існування, що має освітньо-виховний характер; утримання тварин різних видів в умовах, які задовольняють їх біологічні потреби, а також потреби природоохоронні тощо.

В Україні правовий статус і завдання зоопарків, закріплені у Законі України «Про природно-заповідний фонд України» [9]. Відповідно до цього закону, зоологічні парки є різновидом штучно створених об'єктів природно-заповідного фонду. При цьому, виділяють зоологічні парки загальнодержавного значення та місцевого значення.

В цьому ж законі визначено мету створення зоопарків, а також вимоги до їх режиму. Так, завданням зоопарків є: природоохоронна робота зі збереження генофонду місцевих, рідкісних та екзотичних видів тварин, формування відповідних експозицій; науково-дослідна робота спрямована на вивчення диких тварин, розроблення наукового обґрунтованих основ розведення їх у неволі; освітньо-виховна робота.

Також діяльність окремих зоопарків регулюється відповідними положеннями, що затверджені уповноваженим органом. В таких нормативно-правових актах визначаються мета та завдання зоопарку, структура та режим території зоопарку, управління зоопарком, фінансування та матеріально-технічне забезпечення зоопарку, міжнародне співробітництво тощо.

Однак, в Україні, поряд із зоологічними парками, що є різновидом штучно створених об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного чи місцевого значення, функціонують і комплекси, які використовують назву «зоопарк», не маючи при цьому статусу об'єкта природно-заповідного фонду.

Крім того, є і заклади з іншими схожими назвами (наприклад, контактний зоопарк, міні-зоопарк, екопарк тощо), які утримують та демонструють диких тварин, а також здійснюють різновиди діяльності, що характерні для зоопарків. Здебільшого такі суб'єкти господарювання вказують як основний вид діяльності – функціонування ботанічних садів, зоопарків і природних заповідників (КВЕД 91.04).

Таке неоднозначне використання терміну «зоопарк», а також функціонування інших закладів, які здійснюють різні види зоопаркової діяльності,

призводить до непорозумінь і плутанини. Тому для вітчизняних законодавства і практики, важливо забезпечити чіткий підхід у використанні терміну «зоопарк» та нормативно-правовому визначенні вимог до функціонування зоопарку.

Враховуючи ж євроінтеграційний курс України, слід взяти до уваги те, що хоча за законодавством України та ЄС, діяльність зоопарків спрямована на збереження біорізноманіття, наукові дослідження, формування у відвідувачів обізнаності про представлених тварин, середовища їх існування та розуміння необхідності збереження біорізноманіття, зоологічні парки за Директивою Європейського Союзу не мають режиму природоохоронних об'єктів/територій у контексті природно-заповідних об'єктів українського законодавства.

Крім закону України, який встановлює засади організації, використання, охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду, в тому числі і зоопарків, і інші нормативно-правові акти національного законодавства містять положення, що визначають правила поведінки з тваринами у зоопарках.

Так, Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» [7], закріплює заборону на функціонування пересувних зоопарків, звіринців і виставок диких тварин. При цьому, у зоопарках демонстрація відвідувачам диких тварин, дозволена лише, коли забезпечено дотримання норм та правил утримання тварин.

Також наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України [5] затверджено порядок утримання диких тварин, в тому числі і зоопарках, зокрема умови утримання, розведення, транспортування, ведення обліку диких тварин, здійснення контролю за дотриманням законодавства в цій сфері тощо. Особливості утримання диких тварин у видовищних заходах визначено і у правилах використання тварин у видовищних заходах, які затверджено наказом Міністерства аграрної політики України від 13 жовтня 2010 року № 643 [6].

Основними вимогами щодо утримання диких тварин в умовах неволі або в напіввільних умовах, згідно з вітчизняним законодавством, зокрема є:

забезпечення належних умов утримання диких тварин, що відповідають їх біологічним, видовим та індивідуальним особливостям, задовольняють їх природні потреби в їжі, воді, сні, активності, контактах із собі подібними тощо;

забезпечення своєчасного надання ветеринарної допомоги та проведення лікувально-профілактичних заходів;

наявність документів, які підтверджують законність набуття диких тварин;

ведення обліку диких тварин;

наявність кваліфікованого персоналу, що забезпечує спеціалізований догляд за різними видами

тварин (наприклад, герпетологи, серпентологи, орнітологи та інші);

забезпечення умов, за яких відсутні загрози для життя і здоров'я відвідувачів.

Серед основних вимог Директиви Ради № 1999/22/ЄС від 29 березня 1990 року щодо утримання диких тварин у зоопарках необхідно виділити такі, як: ліцензування, інспектування, відповідальність.

Так, згідно з Директивою Ради № 1999/22/ЄС, ліцензування є обов'язковою умовою функціонування зоопарків. При цьому, як вже існуючі зоопарки, так і новий зоопарк, мають отримати ліцензію на здійснення діяльності. Зоопарк який неліцензований закривається для відвідувачів.

У даній Директиві встановлено виняткові умови, за яких держава може не застосовувати до зоопарків механізм ліцензування. Так, державі необхідно продемонструвати, що мета Директиви та вимоги щодо зоопарків, визначені у Директиві, забезпечуються через діючу систему регулювання і реєстрації. Така система, зокрема має включати положення про інспектування та закриття зоопарків, що відповідають положенням Директиви.

В Україні, перелік видів господарської діяльності, які підлягають ліцензуванню, визначено у Законі України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [8]. Діяльність зоопарків, відповідно до цього закону не підлягає ліцензуванню.

Однак, ліцензування у сфері зоопаркової справи може бути тим регулятивним інструментом держави, що має забезпечити, зокрема належні умови утримання диких тварин у зоопарках. Своєю чергою створення дієвої системи ліцензування зоопарків, орієнтованої на захист тварин та забезпечення їх добробуту, вимагає розробки Ліцензійних умов функціонування зоопарків, в яких слід встановити зокрема, організаційні, матеріально-технічні, кадрові вимоги до такої діяльності.

Дотримання зоопарками ліцензійних умов, згідно з Директивою Ради № 1999/22/ЄС, контролюється шляхом їх інспектування. Так, інспектуються зоопарки перед наданням чи відмовою у наданні ліцензії, продовженням дії ліцензії, внесенням суттєвих змін до ліцензії. Метою такої перевірки є виявлення відповідності умовам ліцензування та їх дотримання. Зоопарк який не дотримується ліцензійних умов закривається для відвідувачів.

В Україні, інспектування зоопарків, не передбачено, оскільки не має системи ліцензування зоопарків.

Однак забезпечення дотримання вимог довілєвого законодавства, запобігання порушенням та своєчасне виявлення порушень, вжиття заходів для їх усунення є завданням екологічного контролю. Так, Держекоінспекція здійснює державний нагляд (контроль) за дотриманням законодавства про природно-заповідний фонд, про зоологічні колекції, про

тваринний світ (щодо розведення і утримання диких тварин, які перебувають у напіввільних умовах чи стані неволі, наявності документів, які дозволяють розведення та утримання диких тварин, захисту від жорстокого поводження диких тварин) тощо [4].

В умовах сьогоднішнього здійснення такого контролю ускладнюється різними факторами. Так, у відповіді команді UAnimals, яка добивалась перевірок усіх закладів мережі «Звірополіс», ДЕІ Придніпровського округу, вказала, на те, що для проведення позапланової перевірки потрібен дозвіл Мінекономіки, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 303, яка обмежує перевірки під час воєнного стану. Матеріали направлені до Міністерства, а ДЕІ Столичного округу посилається на закон № 4448-VI, згідно з яким не може перевіряти ФОПів на спрощеній системі оподаткування – а саме так оформлений «Звірополіс» [1].

Встановити ж здатність зоопарку забезпечити захист дикої фауни і збереження біорізноманіття, можна через механізми ліцензування і інспектування. При цьому, для виконання Директиви Ради № 1999/22/ЕС, основні вимоги щодо ліцензування та інспектування, слід перед усім, нормативно закріпити у національному законодавстві.

Також, важлива умова досягнення мети Директиви щодо утримання диких тварин у зоопарках – встановлення у національному законодавстві покарання, що є ефективним, пропорційним та стримуючим.

В Україні за порушення вітчизняного законодавства про утримання диких тварин у зоопарках та функціонування зоопарків, покарання застосовується до осіб, які винні у вчиненні низки різних правопорушень.

Так, адміністративна відповідальність, згідно з Кодексом України про адміністративні правопорушення [2], настає зокрема за: незаконне вивезення з України та ввезення на її територію об'єктів тваринного і рослинного світу (ст. 88), порушення порядку придбання чи збуту об'єктів тваринного або рослинного світу, правил утримання диких тварин у неволі або в напіввільних умовах (ст. 88-1), порушення правил створення, поповнення, зберігання, використання або державного обліку зоологічних, ботанічних колекцій та торгівлі ними (ст. 88-2), жорстоке поводження з дикими тваринами (ст. 89), порушення вимог щодо охорони видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України або які охороняються відповідно до міжнародних договорів України, або які внесені до переліків рідкісних видів тварин і рослин, або які

мають особливу наукову, природоохоронну та іншу цінність, або є такими, що перебувають під загрозою зникнення на відповідній території (ст. 90), порушення правил охорони та використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 91), порушення порядку провадження господарської діяльності (ст. 164), порушення законодавства про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців, громадських формувань (ст. 166-11).

Відповідно до Кримінального кодексу України [3], кримінальна відповідальність настає зокрема за: підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб-підприємців (ст. 205-1), порушення ветеринарних правил (ст. 251), умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252), жорстоке поводження з тваринами (ст. 299).

Проте, наприклад, покарання у вигляді штрафів розміром від 51 до 850 гривень з конфіскацією чи без конфіскації тварин, згідно з ч. 3 ст. 88-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, за порушення правил утримання диких тварин у неволі чи напіввільних умовах – не є ефективним, пропорційним та стримуючим. Відповідно, посилення відповідальності за правопорушення в сфері утримання диких тварин та функціонування зоопарків, зокрема і підвищення розмірів штрафів є необхідною умовою наближення національного законодавства до Директиви щодо утримання диких тварин у зоопарках.

Висновки. Отже, основні вимоги Директиви щодо утримання диких тварин у зоопарках, які слід нормативно закріпити у вітчизняному законодавстві стосуються запровадження системи ліцензування зоопарків, інспектування зоопарків та посилення відповідальності за правопорушення в сфері утримання диких тварин і функціонування зоопарків.

Приведення національного законодавства до таких європейських стандартів вимагає:

внесення змін до низки законів України, перед усім до Закону України «Про природно-заповідний фонд України», Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності», Кодексу України про адміністративні правопорушення тощо;

розроблення та прийняття спеціальних нормативно-правових актів, що регулюють діяльність зоопарків.

При цьому, важливим питанням, що стане предметом подальшого наукового пошуку є проблема уніфікації термінології Європейського Союзу і України, зокрема терміну «зоопарк» у відповідних законодавстві та практиці.

Список використаних джерел:

1. Верховний Суд відмовив UAnimals у відкритті провадження у справі «Звірополісу», але боротьба триває. URL: <https://uanimals.org/novyny/verkhovnyy-sud-vidmovyv-uanimals-u-vidkrytti-provadhzhennia-u-spravi-zviropolisu-aleborotba-tryvaie/>

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
4. Положення про Державну екологічну інспекцію України : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2017 № 275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-п#Text>.
5. Порядок утримання та розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах : Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 30.09.2010 № 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1384-10#Text>.
6. Правила використання тварин у видовищних заходах : Наказ Міністерства аграрної політики України від 13.10.2010 № 643. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1313-10#Text>.
7. Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21.02.2006 № 3447-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text>.
8. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 р. № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>.
9. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.1992 № 2456-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>.
10. Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 № 2894-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text>.
11. Про Червону книгу України : Закон України від 07.02.2002 № 3055-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14#Text>.
12. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : ратифіковано Законом від 16.09.2014 № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2277.
13. Relating to the keeping of wild animals in zoos: Council Directive 1999/22/EC of 29 March 1999. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31999L0022>.

Дата першого надходження статті до видання: 12.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

Орловська Н. А.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри національного та міжнародного права
Одеського національного морського університету
ORCID: 0000-0002-4400-560X

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ

CONCEPTUAL ISSUES OF CRIMINAL LAW PROTECTION OF THE ENVIRONMENT

У статті розглядається низка концептуальних питань захисту довкілля засобами кримінального права: а) доцільність кримінально-правового примусу за екологічні порушення за наявності адміністративних та цивільно-правових інструментів впливу; б) парадигма кримінально-правового захисту довкілля у контексті прав людини; в) підстави кримінально-правового впливу за порушення екологічних нормативів; г) перспективи інституційного забезпечення кримінально-правового захисту довкілля (на прикладі ЄС). Зазначені питання розглядаються в світлі надбань європейської та американської дослідницької практики з огляду на екологічні наслідки вторгнення рф в Україну.

Встановлено, що кримінально-правовий захист довкілля має переваги перед цивільними та адміністративними інструментами лише у разі вчинення найбільш суспільно небезпечних діянь.

У парадигмальному контексті запропоновано два напрями оптимізації кримінально-правового захисту довкілля: а) посилення значення природної складової антропоцентричної концепції через зміну переліку криміналізованих діянь, оптимізації санкцій за їх вчинення, запровадження заходів кримінально-правового впливу щодо юридичних осіб; б) імплементація концепції колективної жертви кримінального правопорушення в національне кримінальне законодавство.

Наголошено, що підставою кримінально-правового захисту довкілля доцільно вважати заподіяння/ризик заподіяння шкоди. Корислива мотивація правопорушника є підґрунтям визначення характеру та суворості правообмежень.

Зазначена доцільність дискусії щодо інституційного забезпечення кримінально-правового захисту довкілля в ЄС. Її перспективою є обговорення проблематики переслідування за екоцид та воєнні злочини (у сенсі заподіяння шкоди довкіллю в ході збройного конфлікту).

У світлі реформування кримінального законодавства України звернення до західних наукових наробок щодо кримінально-правового захисту довкілля є надзвичайно актуальним.

Ключові слова: кримінально-правовий захист довкілля; колективні права людини; природоцентрична та антропоцентрична парадигми захисту довкілля; підстави кримінально-правового впливу в екологічній сфері; європейські перспективи запобігання екологічній злочинності.

The article examines several conceptual issues related to environmental protection through criminal law: a) the appropriateness of criminal law enforcement for environmental violations when administrative and civil law instruments are available; b) paradigm of criminal law in protecting the environment in the context of human rights; c) the basis for criminal law enforcement for violations of environmental standards; d) the potential for institutional support for the criminal protection of the environment, using the EU as an example. These issues are considered in light of European and American research practices, with the environmental consequences of the russian federation's invasion of Ukraine taken into account.

It has been established that criminal law has advantages over civil and administrative instruments in protecting the environment only in cases involving the most socially dangerous acts.

In a paradigmatic context, two ways to optimise the protection of the environment through criminal law are proposed: a) strengthening the importance of the natural component of the anthropocentric concept by amending the list of criminalised acts, optimising sanctions for their commission and introducing criminal law measures against legal entities; b) implementing the concept of a collective victim of a criminal offence in national criminal legislation.

It is emphasised that the basis for the criminal law protection of the environment should be the risk of causing harm. The criminal's mercenary motivation is the basis for determining the nature and severity of legal restrictions.

The discussion on institutional support for the criminal protection of the environment in the EU is also relevant. The aim is to discuss the issue of prosecuting ecocide and war crimes (i.e. causing environmental damage during armed conflict).

In light of the reform of Ukraine's criminal legislation, it is highly pertinent to consider Western scientific developments in this area of criminal law.

Key words: criminal law protection of the environment; collective human rights; nature-centred and anthropocentric paradigms of environmental protection; grounds for criminal law enforcement in the environmental sphere; European perspectives on preventing environmental crime.

Постановка проблеми. Право на безпечне довкілля є одним із прав людини третього покоління, можливість реалізації якого є принципово важливою для кожного суспільства та кожної особи. У Резолюції Генеральної Асамблеї ООН А/76/L.75 [1], з огляду на універсальність, неподільність та взаємозалежність прав людини, наголошується, що охорона навколишнього середовища сприяє добробуту та повному здійсненню всіх цих прав для нинішнього і майбутніх поколінь. Відповідно, переважна більшість держав визнають ту чи іншу форму права на чисте, здорове та стає довкілля через міжнародні угоди, свої національні конституції, законодавство, закони чи політику як невід'ємне право людини.

Особливо нагальними ці питання стають під час збройного конфлікту. Так, повномасштабне вторгнення РФ має беззаперечний негативний вплив на стан навколишнього середовища та порушення екологічних прав громадян, навіть поза контекстом екологічної складової воєнних злочинів та екоциду. При цьому об'єктивна оцінка екологічних збитків можлива лише після завершення бойових дій та проведення комплексного аналізу завданої шкоди [2]. Однак навіть під час війни судова практика підтверджує недопустимість бездіяльності органів влади в сфері екологічної безпеки [3, с.74]. Зокрема, Конституційний Суд України зазначив, що право на безпечне довкілля входить до обов'язків держави щодо екологічної безпеки, й у кризові періоди це право не може бути звужене [4]. Це має безпосереднє значення і для кримінально-правової політики захисту довкілля України, у першу чергу, у зв'язку зі збройним конфліктом, адже наша держава фактично формує стандарти притягнення до відповідальності за екологічні злочини під час війни [5].

Але і поза контекстом збройного конфлікту право на безпечне та здорове довкілля піддається серйозним загрозам. Йдеться про традиційну екологічну злочинність. Так, європейські дослідники зазначають, що вона стає дедалі більш значущою проблемою, адже цей сектор є надзвичайно прибутковим і відносно низько ризиковим. Це призводить до того, що екологічні злочини стали одним із чотирьох найпоширеніших видів злочинної діяльності у світі поряд із незаконним обігом наркотиків, торгівлею людьми та шахрайствами [6], набувши ознак транснаціональної організованої діяльності.

Зазначені загрози актуалізують питання захисту екологічних прав засобами кримінального права. Ще в 1998 р. у Конвенції про захист навколишнього середовища засобами кримінального права [7] було зазначено, що екологічні порушення, які мають серйозні наслідки, повинні кваліфікуватися як злочини і тягнути відповідні покарання. З огляду на це, хоча запобігання погіршенню стану довкілля має досягатися, в першу чергу, за допомогою інших заходів, кримінальне право є важливим інструментом

забезпечення екологічної безпеки. Європейська політика у цій сфері є послідовною, що підтверджується, зокрема, Директивою ЄС про екологічну злочинність [8] (набула чинності 20.05.2024 р.), яка, маючи на меті усунення наявних недоліків екологічного кримінального права, встановлює мінімальні правила визначення кримінальних правопорушень та покарань для ефективного захисту довкілля, а також заходи для запобігання екологічній злочинності. У цей же час до сьогодні навіть у державах ЄС відсутнє загальне розуміння значення кримінально-правових засобів у запобіганні екологічним злочинам, тривають суперечки щодо організаційного та інституційного забезпечення кримінально-правового захисту довкілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні дослідники багато уваги приділяють забезпеченню права людини на безпечне довкілля засобами кримінального права – через контекст запобігання екологічним кримінальним правопорушенням. Зокрема, це знайшло своє втілення у роботах С.Б. Гавриша, А.П. Гетьмана, О.Л. Дубовик, О.М. Костенка, В.К. Матвійчука, І.І. Митрофанова та ін. Проблематика, пов'язана з особливостями воєнного часу, стала предметом наукових розвідок таких авторів як Т.В. Блащук, О.М. Борщевська, К.В. Денисенко, І.В. Дробуш та ін.

У цей же час у західній юридичній літературі ще з 90-х років були поставлені концептуальні питання захисту права людини на чисте та безпечне довкілля засобами деліктних галузей. У роботах європейських (наприклад, S. Grassin, L.I. Garruto, F. De Angelis, M. Faure, R. Pereira) та американських (зокрема, M.A. Cohen, R.J. Lazarus) дослідників системно опрацьовуються сучасні тенденції кримінально-правової політики та її роль в екологічній сфері.

Беручи до уваги реформу кримінального законодавства України в євроінтеграційному контексті, яка триває в умовах повномасштабного вторгнення, вбачається актуальним обговорення низки концептуальних питань, зокрема: а) доцільності кримінально-правового примусу за екологічні порушення за наявності адміністративних та цивільно-правових інструментів впливу; б) парадигми кримінально-правового захисту довкілля та місця права людини на навколишнє середовище у цій парадигмі (у разі визнання доцільності такого захисту); в) підстав кримінально-правового впливу за порушення правил та нормативів в екологічній сфері; г) проблеми інституційного забезпечення кримінально-правового впливу на суб'єктів екологічних злочинів (на прикладі ЄС).

З огляду на викладене, метою даної статті є розгляд зазначених питань, що може стати в нагоді для розвитку вітчизняного кримінального законодавства у контексті гармонізації національного та європейського правового поля.

Виклад основного матеріалу. Системоутворюючим питанням, від якого залежить подальше обговорення, є доцільність кримінально-правового захисту довкілля за наявності адміністративних та цивільно-правових положень. Відповідна дискусія серед західних фахівців триває вже кілька років, й аргументи її учасників можна узагальнити наступним чином:

1. Радикальна позиція наголошує не просто на недоцільності, а на суперечності кримінально-правового захисту довкілля особливостям екологічного права. Так, R.J. Lazarus, один із провідних профільних американських правників, послідовно стверджує, що характеристики екологічного права роблять його несумісним із кримінальним правом. Серед таких, зокрема, постійне оновлення екологічних нормативів і правил згідно з новітніми науковими дослідженнями, а також складність і технічність, які ускладнюють розуміння екологічного законодавства судьями в кримінальних провадженнях [9].

2. Менш радикальним, але при цьому послідовним, є сумнів у доцільності кримінально-правового захисту довкілля через наявність адміністративно-правових та цивільно-правових інструментів. У першу чергу, виникає небезпека дублювання деліктних норм різної галузевої приналежності. У зв'язку із цим виникають розбіжності між різними юрисдикціями, що є особливо важливим у світлі трансціональності екологічної деліктності [10, с.203. 207]. R. Regeira наводить результати дослідження, проведеного на замовлення Єврокомісії, щодо кримінально-правового забезпечення дотримання екологічного законодавства в державах-членах ЄС: на думку національних експертів, із суто запобіжної точки зору адміністративні санкції видаються настільки ж ефективними, як і кримінальні [11].

В американській правовій літературі привертається увага до процедурних аспектів та економічного виміру застосування заходів примусу. Так, підкреслюються процедурні переваги адміністративних приписів перед кримінально-правовими, адже регулятивні органи можуть застосовувати адміністративні стягнення самостійно, а навіть при зверненні до суду адміністративне провадження є значно простішим порівняно з кримінальним. Що ж стосується цивільного права, то багато юрисдикцій допускають застосування у цивільних справах штрафів такого розміру, який дозволяє забезпечити «залякування» корпорацій (як основних порушників в екологічній сфері) та сприяти виконанню ними екологічних нормативів і правил. Ті фахівці, які аналізують ситуацію в контексті економічного виміру, відзначають відсутність принципової різниці між кримінальним і цивільним засобами правового захисту, оскільки всі вони пов'язані зі штрафами. При цьому федеральне законодавство США орієнтує суддів на широке застосування реституції/відшкодування,

незалежно від виду провадження. Це призводить до «зменшення практичних відмінностей» між цивільно-правовими та кримінально-правовими заходами [12, с.1059, 1060].

Ще один аргумент не на користь кримінального права висловлений в європейській літературі й пов'язаний з критикою позиції Єврокомісії, яка фактично «примушує» держави-члени ЄС до імплементації загальноєвропейських положень щодо забезпечення екологічної безпеки саме в національні кримінальні законодавства. Зокрема, M. Faure наголошує на недопустимості порушення традиційної свободи держави-члена обирати інструменти впливу на правопорушників [13]. Зрозуміло, що в даному випадку маємо справу не стільки з питаннями ефективності заходів певної галузевої приналежності, скільки із суто організаційними проблемами та побоюваннями щодо обмеження суверенітету держав у правовій сфері. Однак така аргументація, наголошуючи на варіативності відповідальності за шкоду навколишньому середовищу, опосередковано виражає сумнів у доцільності саме кримінально-правового впливу.

3. Прихильники кримінально-правового захисту довкілля спираються, у першу чергу, на обурення громад у разі заподіяння серйозної шкоди довкіллю та суспільний запит щодо забезпечення суворості відплати за такі діяння. Зі зростанням обізнаності громадськості з екологічними проблемами найнебезпечніші екологічні правопорушення все менше вважаються не адміністративними деліктами (*malum prohibitum*), а «справжніми злочинами» (*mala in se*) [11]. Вочевидь, це є не менш значущим фактором застосування саме кримінально-правових заходів для стримування правопорушень, аніж економічна доцільність [12, с.1057]. З огляду на це, можливість участі громадськості у судовому розгляді кримінальних правопорушень є особливо важливим для корпорацій, які чутливі до публічного викриття, що, вірогідно, збільшує їхню мотивацію до дотримання вимог [11].

Поряд із цим, далеко не у всіх правових системах цивільне право дозволяє використовувати державний апарат для розслідування правопорушення у зв'язку з позовом про матеріальне відшкодування. Тому цивільні засоби не можуть вважатися ефективним у запобіганні екологічним правопорушенням [11]. Крім того, саме кримінальне право надає можливості застосовувати найбільш суворі заходи, зокрема, позбавлення волі до найбільш небезпечних правопорушників.

З огляду на викладене, можна дійти висновку, що кримінально-правовий інструментарій не є беззаперечним способом захисту навколишнього середовища. Однак при всіх складнощах визначення екологічних порушень, які доцільно криміналізувати, і кримінально-правових заходів для реакції на їх вчинення, на сучасному етапі кримінальне право є

необхідним для підтримання екологічної безпеки. При цьому слід визнати, що кримінально-правові засоби не обов'язково є більш ефективними або стримуючими, ніж цивільні чи адміністративні. Однак у разі саме серйозних порушень законодавства про охорону навколишнього середовища реакція держави повинна полягати у застосуванні найсуворішого примусу, що вимагає наявності всіх необхідних процесуальних гарантій для правопорушника, яких зазвичай бракує у разі цивільних та адміністративних процедур. Крім того, саме кримінальне право демонструє оптимальне сполучення ретрибутивізму та утилітаризму – належної відплати правопорушнику з врахуванням тяжкості вчиненого діяння та запобігання вчинення нових злочинів для забезпечення добробуту суспільства.

Якщо у національній правовій системі допускається захист довкілля засобами кримінального права, слід поставити питання про парадигму такого захисту та місця права людини на навколишнє середовище у цій парадигмі.

Така постановка питання обумовлена тим, що надзвичайний ступінь кримінально-правових обмежень обумовлює ретельний добір тих суспільних цінностей, які можуть бути поставлені під охорону кримінального закону. Як вже було зазначено, право на здоров'я та безпечне довкілля є невід'ємною складовою корпусу прав людини. Однак звернемо увагу на важливу тенденцію: поступово навколишнє середовище починає розумітися як самостійна цінність без опосередкування через життя і здоров'я людини, сталий розвиток поколінь тощо. Іншими словами, антропоцентрична парадигма вже не є беззаперечною основою концепції захисту довкілля правовими засобами. Суб'єктність природи в широкому сенсі та екосистем, зокрема, привертає все більше уваги законодавців. Так, ще у 2019 р. європейські фахівці наголосили на переході законодавства ЄС щодо відповідальності за екологічну шкоду від антропоцентричної до природоцентричної ідеології [14]. Таке бачення підтримують і деякі вітчизняні дослідники. Наприклад, О.М. Борщевська зазначає, що людина може бути як суб'єктом, так і об'єктом довкілля. Відповідно, довкілля та людина з її природними правами розглядаються як загальне та приватне [15, с.121].

Однак чи є доцільним такий підхід як підґрунтя кримінально-правового впливу? У даному контексті спадає на думку, в першу чергу, проблема екоциду як найбільш суспільно небезпечного екологічного злочину. Деякі фахівці наголошують, що сучасна концепція екоциду передбачає розгляд природи і нелюдських видів як об'єктів з невід'ємною цінністю, з подальшою можливістю визнання окремого права природи на існування [16]. У цей же час в ході обговорення проекту визначення екоциду, представленого у червні 2021 р. міжнародною незалежною експертною групою, основні ознаки шкоди довкіллю,

такі як «серйозна» та «широкомасштабна», тлумачилися, виходячи саме з антропоцентричної концепції: а) «серйозна – несприятливі зміни, порушення або пошкодження будь-якого елемента довкілля, ... включаючи серйозні впливи на життя людини»; б) «широкомасштабна - вихід за межі географічного району, державних кордонів або ушкодження... великої кількості людей» [17].

Зрозуміло, що на встановлення та унормування кримінально-правового захисту суттєво впливають концептуальні особливості тих галузей, чий охоронні можливості забезпечуються кримінальним правом. Однак доцільність природоцентричної парадигми в деліктних галузях для європейських правників не є очевидною. Для потреб криміналізації та пеналізації суспільно небезпечних діянь, на їх погляд, є достатнім розуміння права на чисте та безпечне довкілля як колективного права, що відображає спільні інтереси і цінності, тобто належить громаді в цілому та кожному її члену [11].

На наш погляд, на сучасному етапі запровадження природоцентричної парадигми в сфері кримінального права є таким, що здатне розбалансувати систему кримінально-правового захисту довкілля. Однак це не заперечує нагальності збільшення значущості природної складової антропоцентричної концепції в сенсі розгляду людини як частини природи, а не її господаря. Таке бачення може знайти втілення у переліку криміналізованих діянь та оптимізації санкцій за їх вчинення, зокрема, з орієнтиром на Директиву ЄС про екологічну злочинність 2024 р. На порядку денному є й запровадження кримінально-правового впливу на юридичних осіб як фігурантів екологічних кримінальних правопорушень, чого до сьогодні не зроблено у вітчизняному кримінальному законодавстві.

Ще одним напрямом може бути імплементація в національне кримінальне право концепції колективної жертви. Нагадаємо, що в Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою [18] визначення жертви включає осіб, яким колективно була заподіяна шкода. При цьому, згідно зазначеній Декларації, спільнота може бути визнана жертвою злочину й тоді, коли наслідком діяння є суттєвий утиск її (спільноти) прав. Вбачається, що такий підхід загалом відповідає сутності колективного права на чисте та безпечне довкілля.

Таким чином, засади кримінально-правового захисту довкілля на сучасному етапі потребують не стільки зміни, скільки удосконалення концептуального підходу, що має потягнути уточнення переліку екологічних кримінальних правопорушень і кримінально-правових заходів за їх вчинення, а також розширення меж поняття «жертва кримінального правопорушення», що стане в подальшому підставою для уточнення визначення потерпілого в кримінальному процесі.

Наступне питання, яке слід актуалізувати - що має бути підставою кримінально-правового впливу за порушення екологічних правил та нормативів: реальна/потенційна вигода для правопорушника чи шкода, яка заподіяна/могла бути заподіяною?

Важливим фактором криміналізації екологічних порушень є акцент на їх суспільно небезпечних наслідках. Так, в Конвенції РЄ про захист навколишнього середовища засобами кримінального права 1998 р. прямо наголошується на реальній шкоді або небезпеці її заподіяння [7]. Європол також підкреслює прямі та віддалені наслідки екологічних злочинів для екосистем і навколишнього середовища в цілому, серед яких екологічні катастрофи; незворотні зміни клімату; забруднення харчових ланцюгів; скорочення тривалості життя; смерть людей [19].

Для сучасного кримінального права є притаманним встановлення відповідальності за делікти створення небезпеки. Багато юрисдикцій обходять будь-які обмеження розміру шкоди, криміналізуючи діяння, якщо існує потенційна можливість заподіяння шкоди (так звані «регуляторні» або «абстрактні» злочини). Наприклад, порушення стандартів викидів забруднюючих речовин промисловими підприємствами, незалежно від того, чи була заподіяна реальна шкода навколишньому середовищу, може бути регуляторним злочином [11].

У цей же час американські правники, звертаючись до економічного виміру кримінально-правового впливу, наголошують на занепокоєнні щодо надмірного примусу господарюючих суб'єктів. Як зазначив відомий американський фахівець в галузі екологічного кримінального права М.А. Cohen, якщо підставою для заходів примусу є вигода, яку правопорушник отримує/може отримати в результаті діяння, а їх (заходів) суворість враховує ризики виявлення та засудження, то це може призвести до стримання підприємницької ініціативи, у тому числі, суспільно бажаної [12, с.1062-1063].

Вбачається, є сенс погодитися з тими екологами, які є прихильниками застосування кримінально-правових засобів для захисту довкілля і пропонують не обмежуватися аналізом вигоди для правопорушника [11]. Зрозуміло, ми не ставимо під сумнів висновки щодо високої прибутковості екологічної злочинності, однак далеко не всі екологічні кримінальні правопорушення передбачають отримання зиску діячем, наприклад, коли йдеться про заподіяння масштабної шкоди різноманітним екосистемам під час збройного конфлікту. Відповідно, підставою встановлення кримінально-правового впливу має бути заподіяння/ризик заподіяння шкоди довкіллю. Той факт, що в результаті правопорушення діяч отримує/може отримати вигоду, має визначати характер та суворість (розмір) кримінально-правових заходів, які можуть бути до нього застосовані – це заходи, спрямовані на вилучення та обернення в дохід держави/на користь

потерпілих такої протиправної вигоди (наприклад, спеціальна конфіскація).

Аналіз концептуальних питань кримінально-правового захисту довкілля передбачає й інституційний аспект. Зокрема, це важливо у контексті дискусії щодо розширення повноважень Європейської прокуратури (Офісу європейського публічного прокурора), яка відповідає за розслідування, судове переслідування та притягнення до відповідальності винних у злочинах, що зачіпають фінансові інтереси ЄС та передбачені Директивою (ЄС) 2017/1371, на сферу екологічних злочинів [20]. Дискусія ведеться на політичному і на юридичному рівні у тісній співпраці з Генеральними директоратами з питань юстиції та навколишнього середовища. При цьому, на думку F. De Angelis, слід ставити питання й про віднесення до компетенції Європейської прокуратури злочину екоциду [14].

Хоча Європейська прокуратура не може повністю замінити правозастосування держав-членів, а розширення її компетенції вимагає одностайних рішень держав-членів, що є складним процесом [10], думається, що сам факт такої дискусії підкреслює кілька важливих аспектів. У першу чергу, констатуємо, що кримінально-правовий захист довкілля в ЄС вбачається важливою складовою загальноєвропейського простору безпеки, адже екологічні кримінальні правопорушення зачіпають всі без винятку держави-члени. У зв'язку із цим без кримінально-правових інструментів ЄС не вбачає за можливе протистояти екологічній злочинності як на теренах ЄС, так і за його межами, з огляду на транснаціональний характер злочинної діяльності.

Крім того, очевидні транснаціональні екологічні наслідки повномасштабного вторгнення РФ в Україну, які безпосередньо відчужуються, зокрема, в державах-членах ЄС Причорноморського регіону, визначають актуальність реакції ЄС на воєнні злочини РФ, пов'язані із заподіянням шкоди довкіллю (в сенсі п/п. iv п. b ч.2 ст.8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду [21]). У цьому контексті, погоджуючись з F. De Angelis щодо доцільності розширення компетенції Європейської прокуратури на злочин екоциду, наголосимо на доцільності обговорювати питання й про участь цієї європейської інституції у кримінальному переслідуванні осіб, винних у таких злочинах.

Беручи до уваги викладене, можна сформулювати низку **висновків**:

1. Кримінально-правовий вплив не можна вважати універсальним та найбільш ефективним способом захисту довкілля порівняно з цивільними чи адміністративними правовими інструментами. Однак саме він дозволяє застосувати заходи найсуворішого примусу за найбільш суспільно небезпечні діяння, забезпечити необхідні процесуальні гарантії для правопорушника. Це досягається за рахунок

сполучення концепцій ретрибутивізму та утилітаризму в їх сучасному вигляді.

2. Реалізація в межах кримінального права природоцентричної парадигми в «чистому вигляді» не є доцільною. У цьому плані пропонуються два напрями оптимізації кримінально-правового захисту довкілля: а) посилення значення природної складової антропоцентричної концепції через зміну переліку криміналізованих діянь, оптимізації санкцій за їх вчинення, запровадження заходів кримінально-правового впливу щодо юридичних осіб; б) імплементація концепції колективної жертви кримінального правопорушення в національне кримінальне законодавство.

3. Оскільки екологічні злочини не завжди передбачають отримання вигоди правопорушником, підставою кримінально-правового захисту довкілля доцільно вважати заподіяння/ризик заподіяння шкоди. Корислива мотивація правопорушника може бути підґрунтям визначення характеру та суворості правообмежень.

4. Доцільно продовжити дискусію щодо інституційного забезпечення кримінально-правового захисту довкілля в ЄС. З огляду на реалії війни РФ проти України, є підстави включити у дискурс проблематику екоциду та воєнних злочинів (у сенсі заподіяння шкоди довкіллю в ході збройного конфлікту).

Список використаних джерел:

1. The human right to a clean, healthy and sustainable environment: UN General Assembly Resolution A/76/L.75, 26 July 2022. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3982508?ln=en> (дата звернення: 08.01.2026)
2. Денисенко К.В. Проблеми реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. №1. С.323–327. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.57>
3. Блашук Т.В., Дробуш І.В. Право на безпечне довкілля: судова практика та особливості реалізації в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. №4. С.73-79. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2024.4.13>
4. Рішення Конституційного Суду України №4-р(І)/2024 від 3 квітня 2024 р. (справа №3-18/2023(39/23, 95/23)). URL: https://csu.gov.ua/sites/default/files/docs/4_r_1_2024.pdf (дата звернення: 08.01.2026)
5. Мамченко Н. Україна фактично формує для світу стандарти притягнення до відповідальності за злочини проти довкілля як воєнні злочини, - Андрій Костін. *Судово-юридична газета*, 20 жовтня 2023 р. URL: <http://surl.li/mjhzy> (режим доступу: 12.01.2026)
6. Grassin S., Garruto L.I. Fighting Waste Trafficking in the EU: A Stronger Role for the European Anti-Fraud Office The Reviewed Waste Shipment Regulation and its Enforcement Provisions. *Eurocrim - European Law Forum: Prevention, Investigation, Prosecution*. 2024. №2. P.143-145. URL: <https://h7.cl/1hAYT> (дата звернення: 08.01.2026)
7. Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law. Strasbourg, 4 November 1998. URL: <https://rm.coe.int/168007f3f4> (дата звернення: 08.01.2026)
8. Environmental Crime Directive / European Commission. URL: <https://h7.cl/1my3D> (дата звернення: 08.01.2026)
9. Цит. за: Stallworthy M. The Review in Environmental Law Discourse Available for Purchase. *Journal of Environmental Law*. 2013. Vol. 25(3). P.547–562. DOI: <https://doi.org/10.1093/jel/eqt020>
10. Di Francesco Maesa C. EPPO and environmental crime: May the EPPO ensure a more effective protection of the environment in the EU? *New Journal of European Criminal Law*. 2018. Vol. 9(2). P.191-215. DOI: <https://doi.org/10.1177/2032284418760264>
11. Pereira R. Environmental Criminal Law in the first pillar: a positive development for environmental protection in the European Union? *European Energy and Environmental Law Review*. 2007. Vol. 16(10). P. 254-268. URL: <https://h7.cl/1my3s> (дата звернення: 08.01.2026)
12. Cohen M.A. Environmental Crime and Punishment: Legal/Economic Theory and Empirical Evidence on Enforcement of Federal Environmental Statutes. *Journal of Criminal Law and Criminology*. 1992. Vol. 82(4). P.1054-1108. URL: <https://h7.cl/1my3a> (дата звернення: 08.01.2026)
13. Faure M. European Environmental Criminal Law: Do We Really Need It? *European Energy and Environmental Law Review*. 2004. №13(1). P.18-29. DOI: <https://doi.org/10.54648/eelr2004003>
14. De Angelis F. The European Public Prosecutor's Office (EPPO) – Past, present and future. *Eurocrim - European Law Forum: Prevention, Investigation, Prosecution*. 2019. №4. P.272-276. URL: <https://h7.cl/1my3x> (дата звернення: 08.01.2026)
15. Борщевська О.М. Публічно-правові та приватноправові аспекти визначення дефініції «екоцид» під час військової агресії. *Правова держава*. 2023. №49. С.113-129. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.49.276017>
16. Див., наприклад: Alberro H., Daniele L. Ecocide: why establishing a new international crime would be a step towards interspecies justice. *The Conversation*, June 29, 2021. URL: <http://surl.li/nbonk> (дата звернення: 11.01.2026)
17. Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide: Commentary and Core Text. June 2021. URL: <http://surl.li/ojqmd> (режим доступу: 11.01.2026)
18. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою від 29 листопада 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114#Text (дата звернення: 08.01.2026)
19. Europol Information. URL: <https://h7.cl/1hAYI> (дата звернення: 08.01.2026)
20. Jimeno-Bulnes M. The European Public Prosecutor's Office and Environmental Crime Further Competence in the Near Future? *Eurocrim - European Law Forum: Prevention, Investigation, Prosecution*. 2024. №2. P.146-152. URL: <https://h7.cl/1my2Y> (дата звернення: 08.01.2026)
21. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 11.01.2026)

Дата першого надходження статті до видання: 14.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 17.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

УДК 340.12; 349.6:621.039:355.4(477)(043.3); 349.41; 349.42
DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2025.2.12>

Позняк Е. В.,

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
психологиня
ORCID: 0000-0001-5515-4849

Шараєвська Т. А.,

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-0099-938X

Бевз О. В.,

кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-3445-3564

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯДЕРНОЇ ТА РАДІАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ В МИРНИХ УМОВАХ І В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (ДО 39 РОКОВИН ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ)

CROSS-DISCIPLINARY SCIENTIFIC AND PRACTICAL APPROACHES TO SOLVING PROBLEMS OF NUCLEAR AND RADIATION SAFETY LEGAL REGULATION IN UKRAINE IN PEACETIME AND UNDER MARTIAL LAW (ON THE 39TH ANNIVERSARY OF THE CHORNOBYL DISASTER)

Статтю присвячено аналітичному огляду виступів, доповідей та наукових дискусій учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції на тему «Правове регулювання забезпечення ядерної та радіаційної безпеки в Україні в мирних умовах та в умовах воєнного стану (до 39 років катастрофи на Чорнобильській АЕС)», яка була проведена в Навчально-науковому інституті права Київського національного університету імені Тараса Шевченка 25 квітня 2025 року. Метою цієї статті є виявлення доктринальних, історико-правових, політико-концептуальних, законодавчих, практичних та інших підходів і пропозицій до вирішення сучасних еколого-, земельно-, аграрно-, ядерно-, соціально-, медико-правових, радіологічних та інших проблем галузевого і міждисциплінарного характеру в мирний час, в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення.

Учасники конференції проаналізували питання щодо правового регулювання забезпечення ядерної та радіаційної безпеки в Україні, які були та продовжують залишатися актуальними й потребують вирішення на належному рівні з урахуванням особливостей режиму воєнного стану. У доповідях зверталася увага на те, що Чорнобильська катастрофа 1986 року дала поштовх розвитку екологічного законодавства як на міжнародному, так і на національному рівні, а також проводилися аналогії із розвитком законодавства, спричиненим збройною агресією російської федерації в Україні. Було підкреслено, що дії агресора під час повномасштабного вторгнення, спрямовані на АЕС та на інші об'єкти критичної інфраструктури України, повинні отримати належну правову оцінку МАГАТЕ й інших міжнародних організацій. Це зумовлює, зокрема, необхідність розробки й закріплення такого поняття як «ядерний тероризм» у законодавстві України та в міжнародному праві, посилення юридичної відповідальності за екологічні правопорушення в Чорнобильській зоні. Вирішення питань у сфері правового регулювання забезпечення ядерної та радіаційної безпеки в Україні загострюється також через те, що законодавство, яке регулює дану сферу відносин, спрямоване здебільшого на мирний час.

На даний момент існує нагальна необхідність напрацювання дієвого державно-правового механізму забезпечення ядерної та радіаційної безпеки в Україні в мирних умовах та в умовах воєнного стану, соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, зокрема, з урахуванням міжнародних підходів та

практики правового регулювання цих відносин в окремих країнах. Особливо цінним та важливим є досвід Японії щодо подолання наслідків аварії на АЕС Фукусіма – Даїчі, що було озвучено в межах даної конференції.

Ключові слова: аграрне право, АЕС Фукусіма – Даїчі, воєнний стан, екологічне право, європейська інтеграція, земельне право, правова культура, право соціального забезпечення, Чорнобильська АЕС, Чорнобильська катастрофа, ядерна та радіаційна безпека, ядерне право.

The article is devoted to an analytical review of speeches, reports and scientific discussions of participants in the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference entitled "Legal Regulation of Nuclear and Radiation Safety in Ukraine in Peacetime and Martial Law Conditions (on the 39th anniversary of the Chornobyl Nuclear Power Plant disaster)", which was held at the Educational and Scientific Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv on 25 April 2025. The purpose of this article is to identify doctrinal, historical-legal, political-conceptual, legislative, practical, and other approaches and proposals for solving contemporary environmental, land, agricultural, nuclear, social, medical-legal, radiological, and other problems of a sectoral and interdisciplinary character in peacetime, under martial law, and post-war reconstruction.

The conference participants analyzed issues related to the legal regulation of nuclear and radiation safety in Ukraine, which were and remain relevant and require resolution at the appropriate level, taking into account the specifics of martial law. At the same time, the legislation governing this area of relations is mainly aimed at peacetime. The reports drew attention to the fact that the Chornobyl disaster of 1986 gave impetus to the development of environmental legislation at both the international and national levels, and analogies were drawn with the development of legislation caused by the Russian Federation's armed aggression in Ukraine. It was emphasized that the actions of the aggressor during the full-scale invasion, aimed at nuclear power plants and other critical infrastructure facilities in Ukraine, must be given a proper legal assessment by the IAEA and other international organizations. This determines, in particular, the necessity to develop and enshrine the concept of "nuclear terrorism" in Ukrainian and international law, as well as to strengthen legal liability for environmental offences in the Chornobyl zone. Resolving issues in the field of legal regulation of nuclear and radiation safety in Ukraine is also exacerbated by the fact that the legislation regulating this area of relations is mainly aimed at peacetime.

At present, there is an urgent need to elaborate an effective state-legal mechanism for the legal regulation of nuclear and radiation safety in Ukraine in peacetime and in conditions of martial law, social protection of persons affected by the Chornobyl disaster; in particular, taking into account international approaches and practices of legal regulation of these relations in certain countries. Japan's experience in overcoming the consequences of the Fukushima Daichi nuclear accident, which was presented at this conference, is particularly valuable and important.

Key words: agricultural law, Fukushima Daichi Power Plant, martial law, environmental law, European integration, land law, legal culture, social security law, Chornobyl Nuclear Power Plant, Chornobyl disaster, nuclear and radiation safety, nuclear law.

Вступ. Чорнобильська катастрофа стала одним із найбільш масштабних лих техногенного характеру, наслідки якого позначились на житті кожного українця, привернувши увагу міжнародного співтовариства до проблем безпечного використання ядерної енергії та експлуатації атомних електростанцій у світі, створення й удосконалення правових засад використання ядерної енергії та забезпечення ядерної і радіаційної безпеки. Російська воєнна агресія проти України та енергетична криза змінили ставлення до атомної енергетики в українському суспільстві: з одного боку, атомні електростанції є виробниками значного обсягу електроенергії, з іншого – спричиняють зростання ризиків ядерної та радіаційної загрози національній безпеці нашої держави. Потенційна загроза радіаційної та ядерної небезпеки в сучасних умовах стали реальністю не лише для України, а й для багатьох інших країн світу. Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу було покладено в основу конституційно-правового регулювання відносин із формування та реалізації

державної еколого-правової політики (ст. 16 Конституції України) [1].

Сьогодні ж необхідність відновлення радіаційно забруднених земель, оздоровлення територій з метою вирощування на них сільськогосподарської та лісогосподарської продукції, урахування даних сучасних наукових досліджень, формування нормативно-правової бази, яка б забезпечувала правове регулювання відносин із проведення належного моніторингу довкілля, контролю стану земель і безпеки харчових продуктів, технічна й технологічна модернізація і приведення до міжнародних стандартів виробничих процесів та законодавства – вкрай важливі напрями національної політики України, чинники розвитку правової культури.

Кожного року 26 квітня українське суспільство і кожен українець вшановує пам'ять людей, чиї життя увірвались внаслідок цієї катастрофи. У Навчально-науковому інституті права Київського національного університету імені Тараса Шевченка 25 квітня 2025 року було проведено Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Правове регулювання забезпечення ядерної та радіаційної безпеки в Україні в мирних умовах та в умовах воєнного стану (до 39 роковин катастрофи на Чорнобильській АЕС)»

[2]. Тези виступів учасників цієї конференції та наукові дискусії за різними тематичними напрямками сучасних галузевих і міждисциплінарних досліджень опубліковані у збірнику тез учасників конференції [3].

Метою цієї статті є виявлення доктринальних, історико-правових, політико-концептуальних, законодавчих, практичних та інших підходів і пропозицій до вирішення сучасних еколого-, земельно-, аграрно-, ядерно-, соціально-, медико-правових, радіологічних та інших проблем галузевого і міждисциплінарного характеру в умовах воєнного стану в доповідях учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції на тему «Правове регулювання забезпечення ядерної та радіаційної безпеки в Україні в мирних умовах та в умовах воєнного стану (до 39 роковин катастрофи на Чорнобильській АЕС)», яка відбулася у Навчально-науковому інституті права Київського національного університету імені Тараса Шевченка 25 квітня 2025 р. Досягненню мети дослідження сприяло вирішення таких **завдань**, як: проведення аналізу теоретичних земельно-, аграрно-еколого-, ядерно-правових та інших галузевих і міждисциплінарних підходів, політико-правових документів концептуального характеру, джерел міжнародного права та права ЄС, законодавства України, практичних матеріалів щодо оцінки сучасного регулювання земельних, аграрних, екологічних, ядерних та інших відносин в умовах воєнного стану.

Методологія. В основу методології покладено загальнонауковий діалектичний метод пізнання суспільних явищ у їх взаємозв'язку та розвитку, а також наукові методи аналізу і синтезу, тлумачення правових норм, формально-юридичний, історичний, порівняльно-правовий, прогностичний та ін. методи.

Виклад основного матеріалу. Модератори конференції доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри земельного та аграрного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік НАПрН України **Володимир Васильович Носік** та кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (сьогодні – в.о. завідувачки кафедри екологічного права) **Тетяна Григорівна Ковальчук** урочисто відкрили роботу конференції та привітали її учасників із зазначеним науковим заходом.

У вступному слові Володимир Васильович підкреслив «долученість правничої науки та освіти до вирішення складних завдань, що майже сорок років постають перед державою, а сьогодні – поглиблюються війною і впливом на природу, економіку, суспільство, культуру». Тетяна Григорівна повідомила, що напередодні, 24 квітня 2025 року, вона взяла участь у круглому столі на тему «Атомна енергетика:

екологія, безпека, розвиток», учасниками якої були також науковці КПІ, Житомирської політехніки, представники АТ «НАЕК «Енергоатом» та громадських організацій – «Асоціації професіоналів довкілля» та «Українського ядерного товариства». Учасники круглого столу відвідали Хмельницьку АЕС із метою ознайомлення із практичними аспектами її роботи та рівнем дотримання екологічних стандартів, були вражені професіоналізмом колективу Хмельницької АЕС на чолі з директором станції.

З вітальним словом до учасників конференції звернулася докторка юридичних наук, професорка, Заслужений юрист України, заступниця директорки Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Наталія Олексіївна Мельничук**, яка згадала трагічний день 26 квітня 1986 року і підкреслила важливість проведення наукових заходів, приурочених вшануванню ліквідаторів та постраждалих внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС. Звернувшись до студентів і аспірантів, вона зазначила: «ви – молодь, яка не може пам'ятати тих трагічних подій, пов'язаних із самою Чорнобильською катастрофою, але є свідки, учасники ліквідації її наслідків, які сьогодні поділяться своїми спогадами». Наталія Олексіївна наголосила на екологічних, соціальних, економічних і політичних наслідках Чорнобильської катастрофи, на її впливі на розвиток національного й міжнародного законодавства – в мирних умовах та в умовах воєнного стану. Підкреслила також багатоаспектний характер цього наукового заходу, адже до конференції долучилися представники різних галузей права – конституційного, екологічного, земельного, аграрного, трудового права та права соціального забезпечення, фахівці з інших напрямів науки й практики.

Наталія Олексіївна висловила щире подяку Збройним Силам України за можливість проведення цієї Всеукраїнської науково-практичної конференції у стінах Червоного корпусу нашого рідного університету та побажала її учасникам плідної роботи, нових знань і ґрунтовних наукових висновків.

З подякою за «готовність у наш непростий час поділитися спогадами про Чорнобильську катастрофу – сумну подію, яка змінила життя, долі багатьох людей, значною мірою вплинула на екологізацію правових, психологічних, філософських, соціологічних та інших категорій буття», до учасників конференції звернулася кандидатка юридичних наук, доцентка, на той час в.о. завідувачки кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Еліна Владиславівна Позняк**. Вона зазначила про те, що за 39 років, які минули з часу Чорнобильської катастрофи, в рамках духовної та матеріальної екологічної культури людини і суспільства було сформовано нову екологічну

реальність. Як вважають представники психологічної науки, саме ця реальність втілюється в образ екологічної кризи постчорнобильського періоду, що визнається вченими та законодавством. Звертаючись до окремих положень свого виступу на тему «Еколого-правова культура постчорнобильського періоду України» [3, с. 86 – 89], Еліна Владиславівна звернула увагу на те, що в «Підсумковій доповіді про нараду з розгляду причин і наслідків аварій в Чорнобилі», озвученій Міжнародною консультативною групою з ядерної безпеки в 1986 р., зазначалось про те, що однією з причин Чорнобильської трагедії стала відсутність культури безпеки. Формування культури безпеки нашого сьогодення – в умовах воєнного стану та подолання російської воєнної агресії на території нашої держави – одне із надважливих завдань. Першим пунктом Формули миру Президента України є **радіаційна та ядерна безпека, адже «Ніхто не має права шантажувати світ радіаційною катастрофою. Це аксіома»**. Проблеми гуманітарного та екологічного характеру, спричинені воєнними діями на території нашої держави, вийшли із національного на рівень глобальних проблем людства.

На думку Е.В. Позняк, «з метою підвищення рівня еколого-правової культури та культури безпеки в постчорнобильський період розвитку України і буття українців у сучасний період необхідно продовжувати наукові дослідження природничого, технічного, медичного, правового та іншого спрямування у сфері регулювання та забезпечення подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, ускладнених впливом воєнних дій на територію, що постраждала внаслідок Чорнобильської катастрофи. Найочевиднішим доказом того, що природа цієї радіоактивно забрудненої території здатна відновитися значно швидше від прогнозованих вченими показників, є збільшення популяції низки видів диких тварин, занесених до Червоної книги України. Цьому сприяло природне заповідання частини цієї території – у зоні відчуження Чорнобильської АЕС». На її думку, правова охорона території, що зазнала радіоактивного впливу, шляхом природного заповідання сьогодні викликає жвавий інтерес дослідників, про що свідчить тематика доповідей учасників сьогоднішньої конференції.

Із вітальним словом до учасників конференції звернулася кандидатка юридичних наук, доцентка, в.о. завідувачки кафедри трудового права та права соціального забезпечення Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Світлана Миколаївна Черноус**, яка зазначила про те, що «напевно, в Україні немає й людини, якої б не торкнулася Чорнобильська катастрофа! Наслідки її мають різні прояви і виміри: екологічні, соціальні, економічні, політичні та інші». Говорячи про правові проблеми, пов'язані з аварією на ЧАЕС, вона акцентувала увагу на тому,

що «... Чорнобильська катастрофа і її наслідки стала чинниками, які спровокували формування і розвиток не тільки таких спеціальних галузей законодавства і права, як ядерне, але й зумовили напрямок розвитку соціального законодавства, – як реакцію держави на нові виклики».

На думку вченої, потреба визначити правовий статус осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, породила прийняття Закону України від 28 лютого 1991 року «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», прийняття якого можна розглядати певним політичним кроком, а саме – «визнання факту існування надзвичайних, безпрецедентних наслідків Чорнобильської катастрофи для населення нашої держави; зараз вже відомі історично задокументовані факти початкового приховування інформації про масштаби катастрофи та її наслідки». Вона зауважила, що до прийняття вказаного закону правове регулювання соціального захисту громадян, зумовленого Чорнобильською катастрофою, носило фрагментарний характер, зокрема, регулювалися питання залучення до роботи та умови оплати праці і матеріального забезпечення робітників підприємств, організацій і установ, зайнятих на ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС і запобіганню забрудненню навколишнього середовища. Однак, тільки Законом 1991 року було комплексно урегульовано відносини соціального захисту потерпілого населення.

На підтвердження думки про необхідність удосконалення правового механізму реалізації цього закону, який понад 60 разів зазнавав змін та доповнень, вчена звернулася до судової практики: «...зокрема, рішення Конституційного Суду України 2018, 2019, 2021, 2024 (2 рішення) років, якими визнавалися неконституційними змінені норми закону «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». Норми, які визнано не конституційними, були спрямовані на звуження кола прав постраждалих осіб. Причому у Рішенні КС зазначається, що «КС дійшов висновку, що ... вчергове порушено належний рівень соціального захисту та засадничий обов'язок держави щодо відшкодування завданої шкоди особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, що не відповідає ... низці норм Конституції України». Про недосконалий механізм реалізації соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, свідчить і практика Верховного суду (наприклад, Постанова Верховного Суду від 10 грудня 2024 року у справі № 240/1121/24 (провадження № К/990/33477/24)), і таких справ багато. За даними за 2023 рік в адміністративних справах (всього 503180 справ) спори щодо пенсійного страхування «чорнобильців» склали 10,15%, тобто 51 080 справ; щодо соціального захисту «чорнобильців» 1,75%, тобто 8815 справ». Зазначаючи про потреби

наукового переосмислення зазначених проблем у цій царині, Світлана Миколаївна наголосила на актуальності та необхідності пошуків шляхів удосконалення правового регулювання соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та правового механізму реалізації їх прав.

Виступи учасників конференції розпочала докторка юридичних наук, професорка, головний науковий співробітник відділу проблем аграрного, земельного, екологічного та космічного права Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України, академік НАПрН України **Наталія Рафаелівна Малишева**, яка виступила з доповіддю «Вплив Чорнобильської катастрофи на розвиток міжнародного та національного ядерного права» [3, с. 67 – 71]. Вчена акцентувала увагу на аналізі міжнародного та національного законодавства, оскільки, як було зазначено, наслідки Чорнобильської аварії вплинули на розвиток, як міжнародного, так і національного сегменту ядерного права. Було розглянуто передумови прийняття на Генасамблеї МАГАТЕ Конвенції про оперативне оповіщення про ядерну аварію та Конвенції про допомогу у випадку ядерної аварії або радіаційної надзвичайної ситуації, які «стали відправною точкою для подальшого формування режиму ядерної безпеки», а також Конвенції про ядерну безпеку та Об'єднаної конвенції про безпеку поводження з відпрацьованим паливом та про безпеку поводження з радіоактивними відходами.

Як зазначається вченою, в Україні нормативно-правові акти, які були прийняті після здобуття незалежності, започаткували українську міждисциплінарну модель ядерного права, яка поєднує елементи екологічного, соціального, трудового, адміністративного, міжнародного права та відповідає як внутрішнім викликам, так і зовнішнім (зокрема євроінтеграційним) зобов'язанням України. Водночас, підкреслюється, що в контексті нових викликів, насамперед воєнних дій на території України внаслідок російської агресії, кліматичних змін, кіберзагроз як міжнародне, так і національне ядерне право виявило низку прогалин і необхідність адаптуватись до нових реалій.

Н.Р. Малишева акцентувала увагу на тому, що досвід Чорнобильської зони 2022 р. та подій на Запорізькій АЕС (2022 – 2025 рр.) стали викликом існуючим нормам міжнародного ядерного права, викривши орієнтованість традиційних моделей управління ризиками переважно на техногенні сценарії, без врахування можливих воєнних дій, гібридних загроз та інформаційних атак. Це чітко формує напрями подальшого розвитку ядерного права.

Вчена зазначила, що в міжнародно-правовому контексті основні зусилля мають бути сконцентровані на врегулюванні низки відносин, зокрема, у сфері посилення міжнародного контролю за безпекою АЕС у зоні бойових дій, запровадження

механізмів термінового втручання МАГАТЕ за запитом країни у разі загрози атаки на АЕС, посилення соціального захисту постраждалих та ін. Подальшого розвитку, на думку вченої, потребує і національне ядерне законодавство України, яке «...має бути сконцентровано навколо вирішення багатьох завдань, зокрема, реформування правових підходів до управління ризиками, інтеграція військових ризиків до оцінки ядерної безпеки, врегулювання юридичної відповідальності за пошкодження ядерних об'єктів у збройному конфлікті».

На завершення своєї доповіді, Наталія Рафаелівна підкреслила, що Чорнобильська катастрофа стала «не лише трагедією світового масштабу, але й поштовхом до глибоких змін у міжнародному та національному правовому регулюванні, започаткувавши нову правову культуру безпеки цивільних ядерних об'єктів, забезпечення охорони довкілля та захисту прав людини. Україна при цьому посіла місце активного суб'єкта міжнародного ядерного права. Актуальність подальшого розвитку ядерного права залишається високою і сьогодні – в умовах війни та глобальної нестабільності».

З доповіддю на тему «Чорнобильська катастрофа: еколого-правові проблеми та шляхи вирішення» [3, с. 13 – 17], підготовлену спільно з докторкою юридичних наук, професоркою, професоркою кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права, член-кореспондентом НАПрН України, Заслуженим юристом України **Галиною Іванівною Балюк**, виступила модераторка конференції доцентка **Ковальчук Тетяна Григорівна**. Доповідка зупинилася на історичному аналізі соціально-екологічних та правових проблем, які постали перед Україною у зв'язку з необхідністю подолання впливу на людину «найбільшої у світовій історії катастрофи, яка спричинила тяжкі наслідки для здоров'я людей та навколишнього природного середовища, від якої постраждало 2218 селищ та міст із населенням приблизно 2,4 млн чоловік».

Тетяна Григорівна проаналізувала положення Конституції України та низки нормативно-правових актів у сфері забезпечення ядерної та радіаційної безпеки, зокрема, законів України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання», «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії», «Про загальні засади подальшої експлуатації і зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення зруйнованого четвертого енергоблоку цієї АЕС на екологічно безпечну систему», Указу Президента України від

26 квітня 2016 р. № 174 «Про створення Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника», Постанови Кабінету Міністрів України від 31 січня 2025 р. № 111 «Питання проведення дозиметричної паспортизації населених пунктів, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» та інших. При цьому вчена відмітила, що «станом на квітень 2025 року залишаються невирішеними еколого-правові проблеми території, яка постраждала внаслідок Чорнобильської катастрофи», частина з яких пов'язані з тим, що «після повномасштабного вторгнення рф з'явилися періодичні погрози зі сторони рф щодо застосування «військового атому» на території України. Крім того, військові дії можуть пошкодити критичні для безпеки частини атомних станцій».

У рамках комплексного та системного підходу, зазначеного доповідачкою, було виявлено «необхідність законодавчо передбачати як превентивні, так і компенсуючі заходи з метою підвищення готовності АЕС до роботи в умовах воєнного стану», а також проаналізовано положення Стратегії розвитку територій у зоні відчуження і зоні безумовного (обов'язкового) відселення на 2024 – 2032 роки та Операційного плану заходів з її реалізації, затверджених розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 січня 2024 року № 49-р. До важливих завдань зазначеною стратегією віднесено: забезпечення бар'єрної функції зони відчуження; забезпечення радіоекологічного моніторингу і дозиметричного контролю; розвиток Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника; розвиток відновлюваної енергетики та низьковуглецевої енергетики на території зони відчуження; удосконалення системи управління відходами; розвиток наукового потенціалу; збереження та актуалізація культурної спадщини зони відчуження; розвиток туристичної інфраструктури зони відчуження; відновлення зони відчуження після деокупації.

На конференції було озвучено спільну доповідь практичного працівника (Мінчорнобиль, МНС, 1991 – 2002 рр.), Першого заступника Голови Державного агентства України з управління зоною відчуження (2017 – 2019 рр.), члена Громадської ради Чорнобильської АЕС, експерта ТОВ «АФРІ Україна» **Олега Іліодоровича Насвіга** та полковника медичної служби у відставці, доктора медичних наук, професора, завідувача лабораторії безпекових стратегій в охороні здоров'я ДУ «Інститут громадського здоров'я ім. О.М. Марзєєва НАМН України, Заслуженого діяча науки і техніки України **Юрія Миколайовича Скалецького** на тему «Чорнобильські закони: історія прийняття та проблеми застосування» [3, с. 79 – 82]. У першій частині доповіді з презентацією виступив Олег Іліодорович, який розповів про історичні передумови становлення та розвитку «правового поля України з питань подолання

наслідків Чорнобильської катастрофи, створення Національної комісії з радіаційного захисту, створення Держчорнобиль та оголошення України зоною екологічного лиха». Доповідач проаналізував положення Концепції проживання населення на територіях Української РСР з підвищеними рівнями радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, затвердженої Постановою Верховної Ради УРСР від 27 лютого 1991 р. № 791-ХІІ, законів України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 27 лютого 1991 р. і «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 р. (називаючи їх у доповіді «Чорнобильські закони»). На його думку, «відсутність наукової обґрунтованості, ігнорування економічних реалій призвели до того, що від самого початку обсяги ресурсів, необхідних для реалізації всіх положень Чорнобильських законів, були несумірними з економічною спроможністю України». У наведеній доповідачем низці статистичних даних привертають увагу щорічні фактичні витрати на реалізацію зазначених законів, які «...становили не більше 57% від потреб, визначених згідно з чинним законодавством, у т.ч. протягом 1997 – 2002 рр. 20÷30%, а у 2003 – 2015 рр. – на рівні 10÷14%. Це стало постійним джерелом соціальних протестів і політичної нестабільності».

Доповідач підкреслив, що Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» «...з часу його прийняття, з моменту набрання чинності ніколи не був виконаний більш як на 57%, а на сьогодні – на 19%», а звідси – і неможливість реалізації в сучасних умовах «нових чорнобильських соціальних проектів, спрямованих на розширення пільг». Водночас, він висловив сподівання на ефективність використання виділених Кабінетом Міністрів України коштів «для проведення дозиметричної паспортизації з подальшим переглядом переліків населених пунктів, віднесених до зон радіоактивного забруднення». Олег Іліодорович також звернув увагу на необхідність створення «прозорих правових механізмів повернення в обіг раніше вилучених з господарського використання внаслідок радіоактивного забруднення земель» та розробки й затвердження Кабінетом Міністрів України «Порядку віднесення земель, що зазнали радіоактивного забруднення, до радіаційно небезпечних і виключення їх із радіаційно небезпечних».

Продовжуючи зазначену проблематику, Ю.М. Скалецький окреслив коло медичних проблем, пов'язаних із наслідками Чорнобильської катастрофи, впливом радіації на людський організм, здоров'я, генетику. Юрій Миколайович зупинився, зокрема, на аналізі причин виникнення у людей, які

зазнали радіоактивного впливу, раку щитоподібної залози, який став «масовим явищем», особливостей йодної профілактики та профілактики інших видів. Він також підкреслив, що інформація про розробку ядерної зброї, про аварії та інші ситуації на атомних електростанціях, атомних підводних човнах, заводах, де здійснювалась діяльність із використання плутонію, у радянські часи не розголошувалася, адже «це була політика, боротьба за владу, збереження престижу партії; спрацьовував «залізний занавіс» – інформації не було». Доповідач звернув увагу і на те, що надання державою та законодавче закріплення пільг громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, стимулює частину з них повертатися, а інших – їхати жити в 2 зону, навіть якщо вони там раніше не жили. На думку вченого, «не потрібно катастрофізувати аварію на Чорнобильській АЕС, це – аварія, а от спосіб ліквідації наслідків трансформував її в катастрофу!».

Професор Інституту радіоекології Фукусімського університету (Institute of Environmental Radioactivity Fukushima University), Лауреат державної премії України за науковий супровід заходів з ліквідації аварії на ЧАЕС (2004 р.), Чорнобильський ліквідатор 1986 р. **Марк Йосипович Железняк** у доповіді з презентацією [4] на тему «Аварії на ЧАЕС і АЕС Фукусіма – Даїчі – ключові відмінності в правовому регулюванні та постраждалих територіях» окреслив коло медичних, соціально-економічних, технологічних, правових та інших проблем забезпечення ядерної і радіаційної безпеки в Україні та Японії. Він зазначив, що в Україні правове регулювання визначає довготривале існування спеціального правового режиму. У своєму виступі доповідач звернув увагу на те, що масштаби радіоактивних викидів у Чорнобилі були значно більшими, ніж у Фукусімі. Це визначило різні моделі реагування державних органів та правового регулювання: в Україні було створено централізовану систему управління зоною відчуження, яка й досі функціонує, тоді як у Японії регулювання здійснювалося через місцеві муніципалітети.

Такий підхід дозволив швидше знімати обмеження та проводити реабілітацію територій, але водночас вимагав активної участі місцевих громад. «Збережені органи місцевого управління в префектурі Фукусіма значною мірою сприяли прискоренню розробки системи науково обґрунтованих заходів зі зняття обмежень на проживання і господарську діяльність на значній частині територій, населення яких було відселено в 2011 році» – зазначив Марк Йосипович. Він підкреслив, що так само як і в Україні, територія, що зазнала радіоактивного забруднення, в Японії, поділяється на зони; вже в перші роки після аварії на Фукусімі на основі результатів моніторингу і комплексних наукових досліджень було проведено виділення на території проведеної евакуації трьох зон за радіологічними критеріями:

– «зона, в яку важко повернутися» включає територію найближчі до АЕС, де річна сукупна доза опромінення перевищує 50 мЗв і не спускатиметься нижче 20 мЗв навіть роки після аварії. Доступ до цієї зони заборонено;

– «зона обмеженого проживання» включає територію, де річна сукупна доза опромінення становила від 20 до 50 мЗв станом на 2011 р. В цій зоні людям, в основному, заборонялося залишатися на ніч, але їм дозволялося знаходитись вдень і вести деяку підприємницьку діяльність;

– «зона підготовки до зняття наказу про евакуацію», яка включає території, де річна сукупна доза опромінення була менше 20 мЗв, доступ до якої дозволено, можна вести підприємницьку діяльність, але в якій переважно забороняється проживання за певними виключеннями.

В Японії відбувається поступовий перехід територій до зон евакуації з меншими обмеженнями і зняття радіологічних обмежень. Підготовка до зняття радіологічних обмежень включала: детальний моніторинг радіаційного стану території радіонуклідів в усіх компонентах навколишнього середовища, дослідження міграції забруднення харчових ланцюгів наземних і водних екосистем; впровадження системи заходів із дезактивації територій і реабілітації сільськогосподарських угідь; реалізацію системи поводження з радіоактивними відходами, що накопичувалися у результаті дезактиваційних заходів. «Сьогодні навіть на територіях «зони, в яку важко повернутися» уряд за поданням представницьких органів місцевих громад схвалює Спеціальні зони відбудови і відродження. Такі зони площею від 95 до 860 га схвалені на територіях шести муніципалітетів. У них проводиться дезактивація і підтримується мінімальна інфраструктура для створення середовища для повернення людей», – повідомив доповідач. Основна частина обмежень на кінець 2024 р. зосереджена в «зоні, куди важко повернутися», площа якої становить орієнтовно 303 км², що значно менше, ніж загальна площа евакуйованих територій у понад 1150 км² у 2013 р.

Після аварії на Фукусімській АЕС 11 березня вже в той же день була оголошена евакуація мешканців з трьохкілометрової зони навколо АЕС, а 12 березня було оголошено послідовно про евакуацію з десятикілометрової зони та двадцятикілометрової зони. З 22 квітня зона евакуації була розширена полосою на північний захід від АЕС на відстань 30 – 40 кілометрів в головному напрямку випадіння Cs 137. Всього станом на травень 2011 р. було евакуйовано біля 165 тис осіб, що приблизно дорівнює кількості людей, евакуйованих і відселених із території зони відчуження і зони безумовного обов'язкового відселення, які сьогодні знаходяться під управлінням ДАЗВ. Евакуація ж міста Прип'ять розпочалася через 36 годин після аварії (о 14:00 27 квітня). Було евакуйовано 51 000 осіб.

М.Й. Железняк також повідомив, що соціальні гарантії та компенсації в Україні реалізовувалися через державні програми та спеціальні міністерства, тоді як у Японії значну роль відігравали компенсації від компанії "Tokyo Electric Power Company" (TEPCO). Основні пільги та компенсації для населення охоплювали: допомогу на проживання в евакуації та житло; безкоштовне медичне та соціальне обслуговування; компенсацію моральної шкоди (виплачує компенсацію евакуйованим за завдані моральні страждання TEPCO, сума компенсації залежить від тривалості евакуації, зони евакуації та індивідуальних обставин); компенсацію збитків від припинення господарської діяльності підприємцям, які вели бізнес у зоні евакуації, фермерам, лісівникам та рибалкам; звільнення від податку на нерухоме майно та міського податку.

У підсумку доповідач звернув увагу на те, що різні моделі правового регулювання визначили відмінні темпи відновлення та соціальної адаптації постраждалих територій. Досвід Чорнобиля та Фукусіми має бути використаний для удосконалення української системи безпеки та захисту населення, особливо в умовах сучасних викликів. Доповідач також наголосив, що сучасні виклики в Україні ускладнюються воєнними загрозами для ядерних об'єктів, що потребує додаткових правових і організаційних рішень. Він підкреслив важливість урахування міжнародного досвіду, зокрема японського, для формування ефективної системи ядерної та радіаційної безпеки в умовах нових ризиків.

Про значення Чорнобильської катастрофи, яка «може розглядатися з технологічної точки зору як аварія, але за своїм соціально-економічними наслідками, суспільним значенням це – катастрофа планетарного масштабу» розповів доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії права та держави Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік НАПрН України, заступник Міністра охорони навколишнього природного середовища України (1991 – 1993 рр.) **Василь Васильович Костицький** у доповіді на тему «Чорнобильська катастрофа як чинник самоусвідомлення українського народу та фактор відновлення незалежної державності України».

На думку вченого, «аварія на Чорнобильській АЕС продемонструвала технологічну відсталість, абсолютне ігнорування прав людини та життя і здоров'я людини, неспроможність влади». Особливостями супроводу владою подій після аварії на Чорнобильській АЕС стали «відсутність інформації, обман суспільства та загроза для життя і здоров'я людей, персоналу станції та рятувальників». Згодом, на думку доповідача, Український народ усвідомив небезпеку, яку несе на фоні подолання наслідків аварії на Чорнобильській АЕС; відбувається

усвідомлення нацією, що існує загроза не тільки життю і здоров'ю, але й цілому народу. У той час з'являються малі групи громадської активності та йде процес створення «зеленого» руху. Компартія та КДБ уважно моніторять та контролюють ці процеси, перешкоджають формалізації «зелених». Доповідач поділився спогадами про власний досвід участі в тих подіях: «Створюється організація «Зелений світ» на чолі з відомим письменником Сергієм Плачиндою, але її не реєструють, київська ситуація супроводжується паралельним екологічним спротивом у Львові, де під проводом відомого письменника Ростислава Братуня, народного депутата СРСР і члена демократичної платформи, створюється організація «Зелений світ». Надалі проводяться установчі збори і створюється Західно-Українська асоціація «Зелений світ», головою якої обирається академік Михайло Голубець, директор Інституту екології Карпат і майбутній народний депутат України...», а Василя Васильовича обирають заступником. У Києві до проведення організаційних заходів долучається відомий письменник і голова Спілки письменників України Олесь Гончар, відбувається реєстрація і на установчому з'їзді обирають головою Юрія Щербака, а Василь Васильович стає заступником голови.

За словами доповідача, «звичною справою вважалися утиски, обмеження і спроби відсунути активістів на узбіччя громадсько-політичних чи наукових процесів, що продовжується, на жаль, і зараз...». Паралельно з числа громадських активістів, а також передусім членів Товариства української мови імені Тараса Шевченка та «зелених» створюється Громадсько-політична організація «Народний рух України за перебудову», головою якого обирається відомий український поет Іван Драч. Дві національно-демократичні сили – Народний Рух України та «Зелений світ» – ведуть активну підготовку до виборів Парламенту і місцевих рад. Зрештою народними депутатами на виборах до Парламенту стають представники національно-демократичних сил, які створюють у Парламенті Народну Раду, яка готує проєкт Декларації про державний суверенітет України, прийнятої Верховною Радою України 16 липня 1990 р. Це, на думку Василя Васильовича, «була програма відновлення незалежної української державності, що і мало місце 24 серпня 1991 р.».

Василь Васильович підкреслив, що «Чорнобильська катастрофа запустила механізм самоусвідомлення Українського народу та формування громадсько-політичних сил, які відновили державність. Таким чином, Радянський Союз був ліквідований, а каталізатором цих процесів стала Чорнобильська аварія. У процесі розвитку екологічного законодавства та інституційного забезпечення екологічної політики постчорнобильської України «зелені» отримали місце в органах влади, Юрій Щербак став Міністром охорони навколишнього природного середовища».

а Василь Васильович – заступником. Була розроблена Концепція «екологічного дерева» – Програма розвитку екологічного законодавства України, зміцнено інституційну базу управління у галузі охорони довкілля, запроваджено погодження усіх проектів нормативних актів Мінприроди України.

Характеризуючи правову науку часів, коли сталася Чорнобильська катастрофа та виявляючи її неготовність до того «...щоб запропонувати нові моделі для вирішення проблем, пов'язаних із ліквідацією її наслідків, критично і об'єктивно прогнозувати на майбутнє», розпочав свій виступ із доповіддю на тему «Проблеми реалізації прогностичної функції аграрного, земельного, природоресурсного, екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз для природи, економіки, суспільства» модератор конференції професор **Володимир Васильович Носік** [3, с. 82 – 84]. На думку Володимира Васильовича, «методологія ґносеологічної функції аграрного, земельного, екологічного права базується на подвійній соціальній цінності права: з одного боку, ці галузі національної правової системи мають виражений догматичний характер і базуються на концептуальних засадах правового регулювання аграрних, земельних, екологічних відносин з історичного минулого радянської епохи, з другого – формально виражає прискорену динаміку формування земельного та аграрного права за наслідками реформування аграрних, земельних, екологічних відносин, нормативно закріплює у аграрному, земельному, екологічному законодавстві правила та методи регулювання земельних і аграрних відносин подібно до того, як це здійснюється у країнах ЄС та інших демократичних державах з різними правовими системами».

В.В. Носік повідомив, що ретроспективний аналіз показує: до проголошення незалежності України юридична наука була обмежена ідеологічними догмами. Прогнози розвитку суспільства визначалися партійними директивами, що унеможливило самостійні наукові пошуки. Як приклад, він навіть Чорнобильську катастрофу, до якої правова доктрина виявилася неготовою через відсутність дискусій про ризики ядерної енергетики: «У правовій науці питання радіаційної небезпеки для людини, природи, економіки, суспільства через можливі вибухи на ядерних реакторах не обговорювались, оскільки ідеологи, політики і правники стверджували, що такі реактори вважались надійними і безпечними для людини та пропагувались у суспільстві під ідеологічними гаслами про «мирний атом».

Водночас доповідач підкреслив, що в умовах державної незалежності науковці отримали свободу вибору напрямів досліджень, що є позитивною тенденцією. Він наголосив на збереженні стереотипного підходу – обмеження наукових пошуків рамками чинних законів, висновками і рекомендаціями щодо внесення змін і доповнень до прийнятих законів без

глибокого аналізу можливих економічних, соціальних юридичних наслідків прийняття тих чи інших норм. Це, на його думку, знижує ефективність прогностичної функції права. Вчений звернув увагу на те, що стрімкі зміни у природі, економіці, суспільстві потребують швидкого реагування держави через оновлення законодавчих парадигм.

У висновку Володимир Васильович наголосив, що наукова доктрина аграрного, земельного, природоресурсного, екологічного права в сучасних умовах має забезпечити прогнозування наслідків правового регулювання нових суспільних відносин, формувати концептуальні засади розвитку законодавства та реалізовувати положення Закону України «Про правотворчу діяльність» у світлі Концепції розвитку законодавства України.

Адвокатка Адвокатського об'єднання «Еверлігал» ("Everlegal"), експертка, голова Комітету з екологічного права та законотворчості Асоціації професіоналів довкілля (РАЕВ) **Леся Володимирівна Багінська** запропонувала тему доповіді «Правові аспекти використання територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, для сільськогосподарських потреб в умовах воєнного стану та кризи продовольства» [3, с. 17 – 21]. У своєму виступі з презентацією вона наголосила, що «в умовах повномасштабної війни та значного скорочення площ сільськогосподарських угідь в Україні постає потреба у перегляді правового режиму земель, які вже майже сорок років залишаються вилученими з аграрного обігу через радіоактивне забруднення після Чорнобильської катастрофи». Було проаналізовано правові обмеження щодо використання забруднених територій, визначено невідповідність між правовими нормами та науковими дослідженнями територій, віднесених законодавством до радіоактивно забруднених, а також запропоновано шляхи правового забезпечення їх обмеженого або повного залучення до сільськогосподарського обігу. Доповідачка повідомила, що після аварії на Чорнобильській АЕС понад 5 млн. гектарів таких земель, зокрема понад 27 тис. гектарів у Житомирській області, залишаються невикористаними через правові проблеми, хоча сучасні наукові дослідження свідчать про можливість їх часткового залучення до аграрного виробництва. «В умовах воєнного стану та супутньої кризи продовольчої безпеки зазначені території можуть розглядатися як потенційний резерв для часткової компенсації втрат сільськогосподарських угідь. Це потребує глибокого правового аналізу та оцінки ризиків, пов'язаних із можливим обмеженням або контрольованим використанням таких земель», – наголосила Леся Володимирівна.

Проаналізувавши Закон України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 27 лютого 1991 р., постанови Кабінету Міністрів

Української РСР від 23.07.1991 р. № 106 (якою затверджено Перелік населених пунктів, віднесених до зон радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи) та від 31 січня 2025 р. № 111 (якою затверджено Порядок проведення дозиметричної паспортизації населених пунктів), Л.В. Багінська звернула увагу на суперечності між чинним законодавством та результатами наукових досліджень. За даними міжнародних досліджень, за умов належного моніторингу та дотримання санітарних норм більшість культур можна безпечно вирощувати на територіях, які вважалися забороненими для сільськогосподарського використання.

На думку доповідачки, зволікання із внесенням змін до чинних актів обмежує продовольчий потенціал України, поглиблює економічні втрати громад, створює правову невизначеність для інвесторів та аграріїв. Були сформульовані пропозиції: актуалізувати дозиметричні дані, у т. ч. земельних ділянок сільськогосподарського призначення, які знаходяться за межами населених пунктів, через розроблення і впровадження належного нормативно-правового регулювання; розмежувати нормативно-правове врегулювання питань соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та режиму використання земель сільськогосподарського призначення; розробити поетапну концепцію правового врегулювання режиму використання територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, повернення земель сільськогосподарського призначення в ринковий обіг.

На виступ Л.В. Багінської відгукнулася кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, членкиня Експертної ради з соціальних та економічних прав людини при Представнику Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, експертка проєкту Ради Європи «Посилення соціального виміру в Україні» **Олена Анатоліївна Шомпол**. Зазначаючи про проблему забезпечення прав громадян на екологічну безпеку та соціальний захист осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, вона підкреслила, що ця проблема «існує і на рівні національної екологічної та соціальної політики, а також на рівні визначених правових засобів соціального захисту таких осіб; неможливість використання радіаційно забруднених земельних ділянок у господарській діяльності негативно впливає і на соціальну сферу, і на підвищення рівня життя мешканців цієї громади».

У своєму виступі на тему «Правові засади забезпечення радіаційної безпеки в Україні в умовах євроінтеграції» доповідачка охарактеризувала основні акти ЄС в сфері використання ядерної енергії та забезпечення радіаційної безпеки. Вона підкреслила,

що в Україні 11 грудня 2022 р. набула чинності низка законів, спрямованих на адаптацію національного законодавства у сфері використання ядерної енергії та забезпечення радіаційної безпеки із законодавством ЄС, які до набрання чинності були включені до переліку законопроектів у сферах європейської та євроатлантичної інтеграції на 2022 рік, визначених урядом як пріоритетні. Це – закони України, прийняті 16 листопада 2022 р. Так, Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» передбачає приведення норм національного законодавства до положень Директиви Ради 2014/87/Євратом. За повідомленням Державної інспекції ядерного регулювання України (Держатомрегулювання) на своєму сайті, реалізація положень закону сприяє, зокрема, уніфікації термінології законодавства України з термінологією законодавства ЄС, а також встановленню кваліфікаційних вимог до підрядників суб'єктів, які використовують ядерну енергію. В законі удосконалено також вимоги до зобов'язань оператора ядерної установки вживати всіх заходів щодо запобігання аваріям та пом'якшення їх наслідків у разі їх виникнення, а також доповнено повноваження Держатомрегулювання щодо організації регулярної оцінки нормативно-правової бази у сфері використання ядерної енергії.

У свою чергу, Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційної безпеки» передбачає запровадження інституту експерта з радіаційного захисту, який має надавати консультації суб'єктам діяльності у сфері використання ядерної енергії стосовно дотримання вимог законодавства з ядерної та радіаційної безпеки. Законом закріплено основні вимоги до особи, яка має намір стати експертом із радіаційного захисту, та визначається орган, який визнаватиме компетентності експерта. Як зазначили у Держатомрегулювання, введення інституту експерта радіаційного захисту має на меті підвищення ефективності забезпечення радіаційного захисту персоналу та населення. Ще один документ – це Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення дозвільної діяльності у сфері використання ядерної енергії», який регулює питання видачі дозвільних документів у сфері використання ядерної енергії та гарантування радіаційної безпеки відповідно до права ЄС. Реалізація положень даного закону має удосконалити існуючу практику Держатомрегулювання щодо видачі дозволів на здійснення діяльності у сфері використання ядерної енергії з урахуванням норм права ЄС. Проте, в процесі адаптації національного законодавства до норм права ЄС важливим є не тільки прийняття нових адаптованих національних норм, але й формування нової практики їх застосування, підвищення рівня забезпечення екологічної безпеки загалом та радіаційної безпеки зокрема.

Доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри трудового, земельного та господарського права юридичного факультету Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова **Іван Олександрович Костяшкін** у доповіді на тему «До питання правового режиму радіоактивно забруднених територій в умовах сталого розвитку» [3, с. 58 – 62] проаналізував міжнародно-правові передумови правового регулювання відновлення радіоактивно забруднених територій на засадах сталого розвитку та євроінтеграційного вектору нашої держави. Аналізуючи положення Конституції України, доповідач до пріоритетних завдань правового режиму радіоактивно забруднених територій на сьогоднішній день відніс їх відновлення та екологічне оздоровлення. Водночас, більшість норм Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» 27 лютого 1991 року спрямована «саме на консервацію екологічної ситуації на відповідній території, зокрема поділу території на відповідні зони, та визначення обмежень як у доступі на такі території так і видів господарської діяльності в межах відповідних зон. При цьому заходи щодо екологічного оздоровлення таких територій або не згадуються або впливають із загальних положень щодо необхідності моніторингу та зниження рівня радіоактивного забруднення, що вимагає доповнення та конкретизації положень, спрямованих на відновлення радіоактивно забруднених територій».

Характеризуючи правовий режим радіоактивно забруднених територій, вчений наголосив на його особливостях у зв'язку з фактором негативного впливу іонізуючого опромінення на людину та навколишнє природне середовище загалом, що обумовлює необхідність локалізації такого впливу та подальше відновлення екологічної рівноваги. Іван Олександрович підкреслив, що «досліджуючи можливі шляхи відновлення та екологічного оздоровлення відповідних територій, можемо говорити про три ключові фактори, які мають бути покладені в основу такого відновлення, а відповідно і їх правового режиму: перш за все, це фактична консервація таких територій з обмеженням доступу людини та очікуванням природного самовідновлення, що можливе упродовж досить тривалого часу; по-друге, це реалізація комплексу активних заходів із екологічного оздоровлення відповідних територій, які б передбачали вилучення та нейтралізацію радіоактивно забруднених предметів та речовин, а також відновлення екосистем; по-третє, це достатнє фінансування заходів, спрямованих на екологічне оздоровлення та відновлення радіоактивно забруднених територій». Доповідач акцентував увагу також на тому, що важливою складовою, яка визначатиме ефективність та спроможність заходів, спрямованих на відновлення й екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених

територій, є забезпечення належного обсягу фінансування. Однак, як він зазначив, «...на жаль, фінансування заходів щодо екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, або взагалі відсутнє, або має досить обмежений характер, що не дозволяє забезпечити відновлення забруднених територій та досягти екологічної рівноваги».

Таким чином, законодавча конкретизація положень, спрямованих на відновлення радіоактивно забруднених територій, та пріоритетне фінансування таких заходів, на думку вченого, мають бути покладені в основу забезпечення правового режиму радіоактивно забруднених територій в умовах сталого розвитку.

Головний науковий співробітник відділу економіки природокористування в агросфері Інституту агроєкології і природокористування Національної академії аграрних наук України, доктор економічних наук, професор **Олександр Іванович Ковалів** розпочав свою доповідь на тему «Економіко-правова сутність земельних відносин і природокористування в процесі генерування ядерної енергетики в Україні» [3, с. 51 – 55] з аналізу стану функціонування в Україні атомних електростанцій у сучасних умовах. Він зазначив про те, що ядерна енергетика як галузь економіки «займає майже всі категорії земельних ділянок та використовує різноманітні природні, енергетичні та інші ресурси, впливає на навколишнє середовище, проникає у багатогранну господарську, економіко-правову, наукову та іншу суспільно-значущу діяльність». Звертаючись до Статуту Акціонерного товариства «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом»», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2023 р. № 1420, вчений зазначив, що «специфічність впливу об'єктів енергетики в межах земельних ділянок постійного користування, а також у спеціальних зонах вимагає обмежень до всіх видів земле- і природокористування, що знаходяться в їхніх межах». Він пов'язує це з гарантуванням безпечного стану здоров'я населення, балансуванням раціонального природокористування й охороною довкілля. Аналізуючи норми Закону України «Про акціонерне товариство «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом»», який визначає правові, економічні та організаційні засади її утворення та функціонування, Олександр Іванович зазначив: «У процесі трансформації (в 2023 р.), земельні ділянки як об'єкти цивільних прав, що перебували у постійному користуванні НАЕК «Енергоатом», автоматично перейшли у постійне користування товариства – з дня його державної реєстрації для використання їх товариством згідно вимог та за цільовим призначенням відповідно до закону. Водночас, незважаючи на внесені численні зміни й трансформації в законодавчому порядку, «старання» в процесі управління і виконання настанов органів державної влади і

місцевого самоврядування, які діють немовби від імені Українського народу (власника), на практиці виникає ряд ускладнень, порушень і протиріч».

Досліджуючи статті 13 і 14 Конституції України, низку положень Земельного кодексу України та інших нормативно-правових актів України, вчений дійшов висновку про «антиконституційний і часто суперечливий» характер низки правових норм, які регулюють відносини власності на землю та природні ресурси як основне національне багатство та наголосив на доцільності внесення «не точкових змін до існуючих кодексів і законів, а прийняття нових із повною реалізацією у них конституційної формули ст. 13 Конституції України» та нагальній необхідності «відповідного врегулювання, особливо в умовах воєнного та післявоєнного стану». Олександр Іванович звернув увагу присутніх на необхідність неухильного виконання конституційної норми про право власності Українського народу на землю як основне національне багатство, що перебуває під особливою охороною держави і є, за його словами, «головним природним (земельним) капіталом нації».

Із заключним словом виступив модератор конференції професор **Володимир Васильович Носік**, підвівши підсумки роботи конференції, подякувавши її учасникам та всім присутнім за глибокі науково обґрунтовані виступи, презентації, активні і жваві дискусії. Володимир Васильович підкреслив, що крім представників юридичної науки і правників-практиків, на конференції виступили практичні працівники, які долучалися до ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та інших ядерних інцидентів, працювали в державних органах, визнані у світі науковці.

У своєму заключному слові модераторка конференції доцентка **Тетяна Григорівна Ковальчук** подякувала всім, «хто виступив із вітальним словом, доповідачам, які підготували надзвичайно змістовні й оригінальні доповіді та презентації, зміст яких є поштовхом до подальших наукових досліджень». Подякувала також кафедрам-співорганізаторам наукового заходу і присутнім на конференції студентам, які «є свідомими молодими людьми, які вболівають

за наше майбутнє». Тетяна Григорівна зазначила про те, що у квітні 2026 р. кафедрою екологічного права за участю колег інших структурних підрозділів нашого Навчально-наукового інституту права планується проведення наукових заходів, приурочених 40-м роковинам Чорнобильської катастрофи та запросила всіх учасників до співпраці.

Висновки. Таким чином, питання щодо правового регулювання забезпечення ядерної та радіаційної безпеки в Україні були та продовжують залишатися актуальними й потребують вирішення на належному рівні з урахуванням особливостей режиму воєнного стану. Протидією збройній агресії російської федерації в Україні має стати розвиток екологічного законодавства на міжнародному та національному рівні, як свого часу стала Чорнобильська катастрофа.

Вирішення питань у сфері правового регулювання забезпечення ядерної та радіаційної безпеки в Україні загострюється також через те, що законодавство, яке регулює дану сферу відносин, спрямоване здебільшого на мирний час. На даний момент існує нагальна необхідність напрацювання дієвого державно-правового механізму забезпечення ядерної та радіаційної безпеки в Україні в мирних умовах та в умовах воєнного стану, соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, зокрема, з урахуванням міжнародних підходів та практики правового регулювання цих відносин в окремих країнах. Особливо цінним та важливим є досвід Японії з подолання наслідків аварії на АЕС Фукусіма – Даїчі, що було озвучено в межах даної конференції.

Дії агресора під час повномасштабного вторгнення, спрямовані на АЕС та на інші об'єкти критичної інфраструктури України, повинні отримати належну правову оцінку МАГАТЕ й інших міжнародних організацій. Це зумовлює, зокрема, необхідність розробки й закріплення такого поняття як «ядерний тероризм» у законодавстві України та в міжнародному праві, посилення юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у Чорнобильській зоні.

Список використаних джерел:

1. Нормативно-правові акти наведено згідно з офіційним сайтом Верховної Ради України. URL: <https://www.rada.gov.ua/> (дата звернення: 25.12.2025).
2. Програма Всеукраїнської науково-практичної конференції «Правове регулювання забезпечення ядерної та радіаційної безпеки в Україні в мирних умовах та в умовах воєнного стану (до 39-х роковин катастрофи на Чорнобильській АЕС)» (25 квітня 2025 року). Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ. 2025. 10 с. URL: <https://www.ecology.law.knu.ua/> (дата звернення: 20.05.2025).
3. «Правове регулювання забезпечення ядерної та радіаційної безпеки в Україні в мирних умовах та в умовах воєнного стану (до 39-х роковин катастрофи на Чорнобильській АЕС)»: збірник тез наукових доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 квітня 2025 року) / За ред. д.ю.н., проф. Г.І. Балюк, к.ю.н., доц. Т.Г. Ковальчук та к.ю.н., доц. Е.В. Позняк: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ. 2025. 134 с. URL: <https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/8988> (дата звернення: 25.12.2025).
4. Презентація_MZhel_KNU_25.04.2025.pdf . URL: <https://www.ecology.law.knu.ua/> (дата звернення: 25.12.2025).

Дата першого надходження статті до видання: 13.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2025.2.13>

Шерстюк В. О.,

аспірант кафедри екологічного права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0009-0000-0315-9496

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РЕЦИКЛІНГУ БУДІВЕЛЬНИХ ВІДХОДІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ

LEGAL PROBLEMS OF CONSTRUCTION WASTE RECYCLING DURING WARTIME

У статті здійснено комплексний аналіз правового регулювання рециклінгу будівельних відходів в умовах воєнного стану. Досліджено норми чинного законодавства України у сфері управління відходами, а також спеціальні підзаконні акти, ухвалені під час війни з метою регламентації демонтажу пошкоджених і зруйнованих об'єктів та поводження з відходами руйнації. Виявлено колізії між загальними вимогами екологічного законодавства та тимчасовими спрощеними процедурами, що застосовуються в умовах воєнного стану.

Збройна агресія Російської Федерації проти України спричинила масштабні руйнування житлової, промислової та критичної інфраструктури, що призвело до утворення значних обсягів будівельних відходів. Такі відходи становлять серйозну екологічну та санітарну загрозу, водночас виступаючи потенційним ресурсом для післявоєнної відбудови. У цьому контексті рециклінг будівельних відходів набуває особливого значення як складова циркулярної економіки та елемент концепції «зеленої» відбудови України.

Обґрунтовано, що відсутність чіткої правової класифікації будівельних відходів, утворених унаслідок бойових дій, ускладнює їх безпечний рециклінг і підвищує ризики вторинного забруднення довкілля. Проаналізовано проблеми правового забезпечення селективного демонтажу, стандартів якості вторинної сировини, розмежування повноважень органів публічної влади та визначення правового режиму відходів руйнації.

На основі порівняльно-правового аналізу європейського досвіду зроблено висновок про необхідність формування в Україні спеціального правового режиму управління будівельними відходами, утвореними внаслідок війни, який поєднував би екологічні вимоги, економічні стимули та інструменти публічних закупівель. Рециклінг будівельних відходів розглядається як комплексна правова проблема, вирішення якої є важливою передумовою сталої та безпечної післявоєнної відбудови України.

Війна проти України призвела до безпрецедентних масштабів руйнування житлової, промислової та критичної інфраструктури. За оцінками українських та міжнародних експертів, обсяги будівельних відходів, що утворюються внаслідок бойових дій, сягають десятків мільйонів тонн. Такі відходи становлять серйозну екологічну, санітарну та соціально-економічну загрозу, водночас відкриваючи потенціал для повторного використання матеріалів у процесах відбудови.

У цьому контексті рециклінг будівельних відходів набуває особливої актуальності як елемент «зеленої» післявоєнної відбудови. Проте чинне правове регулювання в Україні виявилось недостатньо адаптованим до умов війни, масового демонтажу зруйнованих об'єктів та необхідності швидкого, але екологічно безпечного поводження з відходами. Саме тому дослідження правових проблем рециклінгу будівельних відходів під час війни є науково та практично значущим.

Метою цієї статті є комплексний аналіз чинного правового регулювання рециклінгу будівельних відходів в умовах воєнного стану, виявлення ключових проблем та формулювання пропозицій з урахуванням іноземного досвіду.

Ключові слова: будівельні відходи, рециклінг, управління відходами, селективний демонтаж, циркулярна економіка.

The article provides a comprehensive analysis of the legal regulation of construction waste recycling under martial law. The current legislation of Ukraine in the field of waste management, as well as special by-laws adopted during the war to regulate the demolition of damaged and destroyed objects and the management of demolition waste, are examined. Conflicts between the general requirements of environmental legislation and temporary simplified procedures applied under martial law are identified.

The armed aggression of the Russian Federation against Ukraine has caused large-scale destruction of residential, industrial, and critical infrastructure, which has led to the generation of significant volumes of construction waste. Such waste poses a serious environmental and sanitary threat while also serving as a potential resource for post-war recovery. In this context, the recycling of construction waste is particularly important as a component of the circular economy and an element of Ukraine's "green" recovery.

It is substantiated that the absence of a clear legal classification of construction waste generated during hostilities complicates its safe recycling and increases the risk of secondary environmental pollution. The problems of legal support for selective demolition, quality standards for secondary raw materials, the distribution of powers of public authorities, and the determination of the legal regime of demolition waste are analysed.

Based on a comparative legal analysis of European experience, a conclusion is reached on the necessity of establishing a special legal regime in Ukraine for the management of construction waste generated by the war; combining environmental requirements, economic incentives, and public procurement instruments. The recycling of construction waste is considered a complex legal problem, the solution of which is an important prerequisite for sustainable and safe post-war recovery of Ukraine.

Key words: construction waste, recycling, waste management, selective demolition, circular economy.

У сучасній науковій доктрині рециклінг будівельних відходів розглядається як складова циркулярної економіки та сталого розвитку. Водночас умови збройного конфлікту істотно трансформують як сам об'єкт правового регулювання, так і підходи до його дослідження. Значна частина українських і зарубіжних науковців акцентує увагу на тому, що будівельні відходи, утворені внаслідок воєнних дій, мають змішаний характер і поєднують у собі ознаки звичайних відходів будівництва та демонтажу і потенційно небезпечних відходів.

На думку О. Панасюка, що масові руйнування в Україні створюють принципово новий тип відходів, для яких традиційні механізми управління є недостатніми. Підкреслюється, що правове регулювання має враховувати не лише обсяги таких відходів, а й їх токсикологічні та соціальні ризики, зокрема для внутрішньо переміщених осіб і місцевих громад [1, с.516-517].

Деякі дослідники, зокрема О. Ганошенко та співавторів, розглядаються будівельні відходи як один із ключових елементів довготривалого негативного впливу війни на довкілля. У дослідженні доводиться, що відсутність належного правового регулювання рециклінгу після завершення активних бойових дій може призвести до вторинного забруднення ґрунтів і вод, а також до підвищення рівня захворюваності населення [2].

Наукова спільнота розглядає рециклінг будівельних відходів крізь призму екологічної безпеки та відновлювального правосуддя. Підкреслюється, що держава зобов'язана не лише ліквідувати наслідки руйнувань, а й створювати правові умови для запобігання довгостроковим екологічним втратам [5; 4].

Правове регулювання поводження з будівельними відходами в Україні в умовах війни здійснюється на основі Закону України «Про управління відходами», Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», будівельних норм і підзаконних актів Кабінету Міністрів України. Прийняття у 2022 році нового закону про управління відходами стало важливим кроком у напрямі гармонізації з правом Європейського Союзу, зокрема з Директивою 2008/98/ЄС (Waste Framework Directive) [7]. Базові підходи та принципи ієрархії поводження з відходами (запобігання – підготовка до повторного використання – рециклінг – інші види відновлення – видалення) становлять концептуальну основу сучасного європейського регулювання і мають бути застосовані й до будівельних відходів руйнації.

Особливість українського правового поля полягає в тому, що поряд із загальними нормами Закону України «Про управління відходами» [11] діють спеціальні підзаконні акти, ухвалені під час війни. Передусім ідеться про: (1) Порядок виконання робіт з демонтажу об'єктів, пошкоджених або зруйнованих унаслідок воєнних дій (Постанова КМУ від 19.04.2022 № 474) [9], та (2) Порядок управління відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель і споруд унаслідок бойових дій (Постанова КМУ від 27.09.2022 № 1073) [10].

Зазначені акти фактично формують тимчасовий «воєнний» режим управління відходами руйнації: регламентують інвентаризацію, первинне сортування, тимчасове зберігання, транспортування та кінцеві операції (переробка/видалення). Водночас науковий аналіз демонструє декілька колізійних вузлів.

По-перше, Постанова № 474 [9] акцентує на оперативності та безпечності демонтажу, тоді як Закон «Про управління відходами» [11] встановлює загальні вимоги щодо ліцензування/дозвільних процедур (залежно від виду операцій), ведення обліку та пріоритету підготовки до повторного використання. У практиці це може породжувати «провал» між стадією демонтажу (будівельний процес) і стадією управління відходами (екологічний процес): якщо на етапі демонтажу не забезпечено належне селективне розбирання, подальший рециклінг стає економічно й технологічно складним, а інколи – юридично ризикованим через змішування потоків відходів.

По-друге, Постанова № 1073 [10] передбачає механізми визначення відповідальних осіб та документування операцій з відходами руйнації, однак не розв'язує питання стандартів якості вторинної сировини і процедур підтвердження безпечності матеріалів, придатних для використання у відбудові. Саме на необхідності правового забезпечення «якісного циклу» вторинних матеріалів наголошує європейський підхід, закріплений у документах Європейської Комісії щодо управління відходами будівництва та демонтажу, включно з EU Construction and Demolition Waste Management Protocol [8].

По-третє, колізійним є співвідношення процедур управління відходами руйнації з екологічними процедурами оцінки впливу на довкілля. Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» [12] закріплює превентивну мету ОВД і застосовується до видів діяльності, які можуть мати значний вплив на довкілля. У реальній практиці відбудови можуть виникати питання щодо: (а) розміщення тимчасових

майданчиків для зберігання/сортування; (б) розширення полігонів; (в) створення мобільних дробильно-сортувальних ліній. В умовах воєнного стану спокуса «обійти» екологічні процедури є високою, однак науковці попереджають, що це створює ризики вторинного забруднення та конфлікти з принципом екологічної безпеки [2; 4].

Однак аналіз правозастосовної практики свідчить, що імплементація європейських підходів відбувається фрагментарно. Як зазначається у порівняльно-правових дослідженнях, країни ЄС розглядають відходи будівництва і демонтажу як пріоритетний об'єкт регулювання, встановлюючи обов'язкові показники повторного використання матеріалів [3].

В Україні ж відсутні спеціальні норми, які б визначали правовий режим відходів, утворених унаслідок бойових дій. Це породжує колізії між загальними вимогами екологічного законодавства та тимчасовими актами, прийнятими на період воєнного стану, що допускають спрощення процедур демонтажу та розчищення територій. У науковій літературі справедливо підкреслюється, що такі спрощення мають винятковий характер і не повинні нівелювати базові принципи екологічного права.

Однією з ключових проблем є відсутність чіткої правової класифікації будівельних відходів, утворених унаслідок збройної агресії. Науковці наголошують, що такі відходи часто містять небезпечні речовини, однак формально можуть бути віднесені до категорії не небезпечних, що унеможливлює належний контроль за їх рециклінгом [2].

Іншою суттєвою проблемою є розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування, військовими адміністраціями та центральними органами виконавчої влади. Як зазначається в українських аналітичних матеріалах, відсутність чіткої координації призводить до ситуативних рішень щодо захоронення або утилізації будівельних відходів без урахування можливостей їх повторного використання [6].

Можемо дійти до висновку, що чинна система економічних стимулів в Україні не формує сталого попиту на вторинні будівельні матеріали. З позицій права публічних фінансів і господарського права це означає відсутність «ринкової підтримки» рециклінгу: якщо вторинний щебінь, метал чи перероблена цегла не мають гарантованого збуту, інвестування у переробні потужності залишається високо-ризиковим.

Порівняльні дослідження показують, що країни ЄС застосовують комплекс інструментів: (1) обмеження захоронення та підвищені платежі за видалення відходів; (2) фінансові стимули для селективного демонтажу; (3) вимоги до «зелених» публічних закупівель, які закріплюють пріоритет використання вторинних матеріалів у дорожньому та інфраструктурному будівництві [3]. Зокрема, у практиці Нідерландів та

Німеччини поширені механізми, що поєднують технічні стандарти якості вторинної сировини з правовими вимогами до закупівель, завдяки чому вторинні матеріали стають конкурентними.

Українські експерти у сфері «зеленої» відбудови наголошують, що без правового закріплення мінімальних критеріїв використання рециклінгованих матеріалів у проєктах відбудови (через закупівельні правила, будівельні норми та технічні регламенти) рециклінг залишатиметься епізодичним [6]. Вони також підкреслюють необхідність введення цільових програм підтримки переробних підприємств, грантів для муніципалітетів на облаштування сортувальних майданчиків і прозорих правил доступу до відходів руйнації як ресурсу [6].

Окремим, недостатньо дослідженим у правовій доктрині питанням є правовий режим права власності на відходи руйнації та пов'язані з цим ризики. Закон «Про управління відходами» містить загальні положення щодо прав та обов'язків власників відходів і суб'єктів господарювання у сфері управління відходами [11]. Проте у випадку руйнувань виникає складний «ланцюг» правовідносин: власник зруйнованого майна, орган місцевого самоврядування/військова адміністрація, підрядник демонтажу, оператор майданчика тимчасового зберігання, переробник.

Ця багатосуб'єктність підвищує ризик правових спорів щодо: (а) доступу до відходів як економічного ресурсу; (б) відповідальності за небезпечні компоненти (азбест, свинець, залишки ПММ тощо); (в) відшкодування шкоди у разі вторинного забруднення. Науковці, які аналізують екологічні наслідки війни, наголошують: відсутність прозорих процедур відбору, зберігання та документування відходів руйнації ускладнює також доказування екологічної шкоди та подальше стягнення репарацій/компенсацій у міжнародних механізмах [2].

Додатково слід враховувати, що відходи руйнації можуть містити матеріали, які мають значення для кримінального провадження (зокрема у справах про воєнні злочини) або для фіксації збитків. У цьому аспекті важливою є пропозиція поєднати екологічні процедури обліку відходів із механізмами документування збитків, що відповідає загальному підходу до «відбудови, заснованої на доказах» у правничих аналітичних матеріалах [5].

Селективний (поелементний) демонтаж у сучасній європейській доктрині та практиці розглядається не лише як технічна, а насамперед як правова передумова ефективного рециклінгу будівельних відходів. Його сутність полягає у поетапному розбиранні будівель із попереднім відокремленням матеріалів, придатних для повторного використання або переробки, що прямо корелює з ієрархією поводження з відходами, закріпленою у Директиві 2008/98/ЄС [7].

У документах Європейської Комісії, зокрема в EU Construction and Demolition Waste Management

Protocol, селективний демонтаж визначається як ключовий інструмент досягнення цільових показників рециклінгу будівельних відходів та мінімізації їх захоронення [8]. Науковці підкреслюють, що саме правове закріплення вимог до селективного демонтажу дозволяє уникнути змішування чистих інертних матеріалів з небезпечними компонентами, що різко знижує екологічні ризики і підвищує економічну доцільність переробки [3].

В українському правовому полі вимоги селективного демонтажу опосередковано впливають із Порядку виконання робіт з демонтажу об'єктів, пошкоджених або зруйнованих унаслідок воєнних дій (Постанова КМУ № 474) [9], а також Порядку управління відходами, що утворились у зв'язку з руйнуванням будівель і споруд (Постанова КМУ № 1073) [10]. Проте зазначені акти не містять чітких імперативних норм щодо обов'язковості селективного розбирання, обмежуючись загальними положеннями про сортування та облік відходів.

Недотримання принципів селективного демонтажу має суттєві правові наслідки. По-перше, змішування потоків відходів ускладнює їх подальшу класифікацію та може призвести до порушення вимог Закону України «Про управління відходами» [11]. По-друге, втрачається можливість використання відходів як ресурсу, що суперечить принципам циркулярної економіки та створює ризики безпідставного захоронення матеріалів, придатних для рециклінгу [1].

У науковій літературі обґрунтовується теза, що без стабільного попиту на вторинні будівельні матеріали рециклінг не може набути системного характеру. У цьому контексті ключову роль відіграють механізми публічних закупівель та будівельні норми, які здатні формувати ринок вторинної сировини через обов'язкові або пріоритетні вимоги до її використання [3].

У країнах Європейського Союзу «зелені» публічні закупівлі розглядаються як один з основних правових інструментів реалізації політики циркулярної економіки. Порівняльно-правові дослідження свідчать, що встановлення мінімальних квот на використання рециклінгованих матеріалів у дорожньому та інфраструктурному будівництві стимулює розвиток переробної галузі та зменшує навантаження на полігони [3].

В українському контексті зазначений підхід активно обговорюється в рамках концепції «зеленої» відбудови. Аналітики та правники наголошують, що державні та муніципальні закупівлі у сфері відбудови мають стати ключовим каналом формування попиту на вторинні матеріали, отримані з відходів руйнації [6]. Без внесення відповідних змін до будівельних норм і тендерної документації вторинні матеріали залишатимуться менш конкурентоспроможними порівняно з первинною сировиною.

Таким чином, поєднання правових механізмів публічних закупівель із вимогами будівельних стандартів може виступати ефективним інструментом забезпечення економічної життєздатності

рециклінгу будівельних відходів у процесі післявоєнної відбудови.

Питання відповідальності та контролю є одним з найуразливіших елементів правового механізму рециклінгу будівельних відходів під час війни. Багатосуб'єктний характер правовідносин у цій сфері зумовлює складність визначення відповідальних осіб на кожному етапі поводження з відходами - від демонтажу до кінцевої утилізації або рециклінгу.

Адміністративна та господарська відповідальність у сфері управління відходами передбачена законодавством України, однак у практиці воєнного часу її застосування ускладнюється через спрощені процедури та обмежені можливості контролю. Науковці застерігають, що така ситуація створює ризики виникнення «сірих схем» поводження з відходами руйнації, зокрема їх несанкціонованого захоронення або нелегального використання без дотримання екологічних вимог [2].

Екологічна відповідальність у цьому контексті тісно пов'язана з проблемою доказування шкоди довкіллю. Як зазначається у наукових публікаціях, відсутність належного обліку та документування потоків відходів руйнації унеможливорює ефективне притягнення винних осіб до відповідальності та ускладнює подальше стягнення компенсацій у межах міжнародних механізмів відшкодування шкоди, завданої війною [4].

У зв'язку з цим у доктрині обґрунтовується необхідність посилення контрольних функцій держави та інтеграції екологічного контролю з механізмами фінансового і антикорупційного нагляду у сфері відбудови [5].

Іноземний досвід правового регулювання рециклінгу будівельних відходів у післяконфліктних та кризових умовах має особливе значення для України. У країнах Європейського Союзу відходи будівництва і демонтажу розглядаються як пріоритетний ресурс циркулярної економіки, що знайшло відображення не лише у Директиві 2008/98/ЄС, а й у низці стратегічних документів ЄС щодо «зеленого переходу». У наукових публікаціях наголошується, що саме правові механізми зобов'язального характеру (обов'язкові квоти, заборона захоронення придатних до переробки матеріалів) забезпечили високі показники рециклінгу в таких державах, як Німеччина, Нідерланди та Бельгія ([3]).

Окрему увагу в науковій літературі приділено досвіду держав, які здійснювали відбудову після збройних конфліктів. Дослідники відзначають, що у країнах Західних Балкан правове закріплення пріоритету повторного використання будівельних матеріалів дозволило не лише зменшити екологічне навантаження, а й скоротити витрати на відбудову. Важливим елементом такого підходу стало створення спеціальних правових режимів для поводження з відходами руйнувань, що відрізнялися від звичайного регулювання мирного часу.

Для України цей досвід є релевантним з огляду на масштаби руйнувань та обмеженість фінансових

ресурсів. У працях українських правників підкреслюється, що імплементація європейських моделей має здійснюватися з урахуванням воєнних реалій, зокрема необхідності оперативного розчищення територій та забезпечення безпеки населення ([5]). Водночас навіть у таких умовах держава не може відмовлятися від базових екологічних стандартів, оскільки це суперечитиме як національному законодавству, так і міжнародним зобов'язанням України.

Науково обґрунтованим видається підхід, за яким в Україні доцільно запровадити комбіновану модель правового регулювання рециклінгу будівельних відходів. Така модель має включати: по-перше, спеціальні норми щодо класифікації та обліку відходів, утворених унаслідок бойових дій; по-друге, спрощені, але контрольовані процедури їх сортування та переробки; по-третє, економіко-правові стимули для використання вторинних матеріалів у проєктах відбудови. Подібні підходи обґрунтовуються і в аналітичних матеріалах щодо «зеленої» відбудови України ([6]).

Таким чином, іноземний досвід підтверджує, що ефективний рециклінг будівельних відходів у післявоєнний період можливий лише за умови системного правового підходу, який поєднує екологічні, економічні та соціальні інструменти регулювання.

Висновки. Правові проблеми рециклінгу будівельних відходів під час війни мають комплексний характер і потребують системного вирішення.

Аналіз наукових джерел та чинного законодавства свідчить про необхідність: (1) розроблення спеціального правового режиму поводження з будівельними відходами, утвореними внаслідок бойових дій; (2) узгодження екологічних вимог із потребами оперативної відбудови; (3) запровадження ефективних економіко-правових стимулів для рециклінгу з урахуванням кращих європейських практик.

Реалізація цих заходів сприятиме не лише зменшенню негативного впливу війни на довкілля, а й формуванню основ для сталої та «зеленої» відбудови України.

Вважаємо, що проблема рециклінгу будівельних відходів під час війни не може розглядатися виключно як техніко-екологічне завдання. Вона має яскраво виражений правовий характер і потребує формування нової міжгалузевої моделі правового регулювання. Відсутність спеціальних норм щодо «воєнних» будівельних відходів призводить до ситуації, коли органи публічної влади та суб'єкти господарювання змушені діяти в умовах правової невизначеності, що негативно впливає як на довкілля, так і на ефективність відбудови.

Вважаємо, що подальші наукові дослідження мають бути зосереджені на розробленні концепції екологічно безпечної відбудови, у якій рециклінг будівельних відходів стане обов'язковим елементом, закріпленим на законодавчому рівні з урахуванням стандартів Європейського Союзу.

Список використаних джерел:

1. Oleksandr Panasiuk. The waste management system in Ukraine amid post-war recovery: conceptual foundations and strategic development directions]. Sustainable development and post-war recovery: collective monograph. Riga: Baltija Publishing, 2023. pp. 516-546. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/656/17460/37102-1?inline=1> DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-602-7-21>.
2. Hanoshenko O. et al. Exploratory study on the impact of military actions on the environment and infrastructure. Volume 43, Issue 8. 2024. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10693733/> DOI: <https://doi.org/10.1177/0734242X241305909>
3. Comparative legal regulation of construction and demolition waste in the EU. Polish Journal of Environmental Studies. URL: <https://www.pjoes.com/pdf-161666-91602?filename=Comparative+Legal.pdf>
4. Науково-дослідний інститут проблем правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України. Стаття (правові механізми відновлення/екологічні наслідки війни). URL: <https://pti.org.ua/ndipzir/en/article/view/1190/907>
5. New Ukrainian Law. Стаття (еколого-правові аспекти післявоєнної відбудови України). URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/489>
6. Ukrainian Law Firms. Green Recovery: Legal Review. URL: <https://ukrainianlawfirms.com/reviews/green-recovery/>
7. Waste Framework Directive. European Commission. URL: https://environment.ec.europa.eu/topics/waste-and-recycling/waste-framework-directive_en
8. European Commission. EU Construction and Demolition Waste Management Protocol. Docsroom (Document date: 29.09.2016). URL: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/20509/>
9. Про затвердження Порядку виконання робіт з демонтажу об'єктів, пошкоджених або зруйнованих внаслідок надзвичайних ситуацій, воєнних дій або терористичних актів : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2022 № 474. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/474-2022-%D0%BF>
10. Про затвердження Порядку управління відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.09.2022 № 1073. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1073-2022-%D0%BF>
11. Про управління відходами : Закон України від 20.06.2022 № 2320-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2320-20>
12. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017 № 2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19>

Дата першого надходження статті до видання: 10.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

НОТАТКИ

Наукове видання

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

науково-практичний журнал

Випуск 2

Журнал видається за сприянням:

*Національної академії правових наук України,
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
Асоціації українських правників*

Підписано до друку: 31.12.2025.

Формат 64x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 10,46.

Замов. № 0326/218. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

Е-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Scientific publication

ENVIRONMENTAL LAW

scientific and practical journal

Issue 2

*The journal is published under the auspices
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Yaroslav Mudryi National Law University,
Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Ukrainian Bar Association,
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs,
and Association of Ukrainian Lawyers*

Signed for printing: 31.12.2025.
Format 64×84/8. Times New Roman Font.
Offset. Digital printing. Conventional printed sheet 10,46.
Order № 0326/218. Edition of 300 copies.

Publishing and printing – Publishing House “Helvetica”
65101, Ukraine, Odessa, 6/1 Inglizi St.
Telephone: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Certificate of publishing entity
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.